

İSMAİL BEŞİKÇİ

**DOĞU
ANADOLU'DA
GÖÇEBE
KÜRT AŞİRETLERİ**

9 DOGCU AMADOLU·DA GOCUBE KUMAT ASIRKAL BESIKI

İSMAIL BEŞİKÇİ

**DOĞU ANADOLU'DA
GÖÇEBE
KÜRT AŞİRETLERİ**

YURT KİTAP-YAYIN: 65

İSMAİL BEŞİKÇİ BÜTÜN ESERLER: 16

Birinci Baskı: Nisan 1992

Dizgi : Yurt Kitap-Yayın

Baskı : Aydınlar Matbaacılık

Montaj : Mehmet Aydın

YURT KİTAP-YAYIN

GMK Bulvarı Onur İşhanı Kat: 7 No: 176

Tel: 417 35 49 KIZILAY ANKARA

İSMAİL BEŞİKÇİ

DOĞU
ANADOLU'DA
GÖÇEBE
KÜRT AŞİRETLERİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
-------------	---

DOĞU ANADOLU'DA HAREKET EDEN GÖÇEBE KÜRT AŞİRETLERİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME (Geçiş Halindeki Toplumlar)

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	15
I. GÖÇEBE KÜRT AŞİRETLERİ	16
II. GÖÇ-YAYLAKLAR ve KIŞLAKLAR	
III. MÜLKİYET İLİŞKİLERİ TOPLUMSAL DEĞİŞME ve DIŞ FAKTÖRLERLE BÜTÜNLEŞME EĞİLİMLERİ.....	18
A. TOPRAK MÜLKİYETİ YOK.....	18
B. TOPLUMSAL EKOLOJİ ve EKOLOJİK BASKILAR -SOSYAL PROBLEM.....	22
C. TOPLUMSAL GELİŞMEYİ SAĞLAYAN TAMPON MEKANİZMA ve FONKSİYONLAR.....	23
1. Modernleşmede Beliren Yeni Müesseseler	23
2. Eski Müesseselerin Yeni Fonksiyonları	24
3. Benimsenen Yeni Görevler.....	27
IV. GÖÇEBE AŞİRET TOPLULUKLARINDAKİ DEĞİŞMEDE GÖZLENEBİLECEK BAZI OLUŞUMLAR	29
A. İKTİSADİ KALKINMA ve SOSYAL DEĞİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	29
B. LÂİK BİR TOPLUMUN-DİNİ BİR TOPLUM HALİNE GELİŞİ.....	31
C. KADININ TOPLUMSAL STATÜSÜNÜN DÜŞMESİ	32
D. GÖÇEBE, BAZI ÜSTÜN KARAKTERLERİNİ	

	<i>KAYBEDİP ÇEVREYE TABİ OLMAKTADIR</i>	34
V. GÖÇEBE AŞİRETLERİN PROBLEMLERİ ve PLÂN İLİŞKİLERİ		35
A. GÖÇEBELERİN ÇEVRE İLE OLAN İLİŞKİLERİ.....		35
1. Üçlü Organizasyon		35
2. Göçebe Aşiretlerin Çevreleriyle Olan İlişkilerinde Etnik Kast Göze Çarpmaktadır.		37
3. Göçebe Hareketlerinin Çevrenin Asayişli ve Güvenliği Üzerinde Etkisi Büyüktür		37
4. Çevre Halkının Göçebe Aşiretler ve Göçebeler Hakkındaki Bilgisi		38
B. GÖÇEBE AŞİRETLERİN PROBLEMLERİ.....		42
1. Göçebelerin Nüfuslarını Bilmiyoruz.....		42
2. Bir Karış Toprağa Sahip Olmayan Kişiler.....		43
3. Yaygın Kültür Unsurlarından Yararlanamayan Kimseler.....		45
4. Siyasal Rey Hakkını Kullanmayan Vatandaşlar		46
5. Hayvancılık.....		48
C. SORUNLAR VE PLAN İLİŞKİLERİ		49
1. Bir Olay		49
2. Göçebe Probleminin Önemi.....		51
3. Göçebe Nüfusunun Yerleştirilmesini ve Diğer Problemlerinin Bölge Kalkınma Planı İçinde Düşünmeliyiz.....		53
4. Göçebeler Muhakkak Yerleştirilmeli midir?		56
VI. SONUÇ		56
KAYNAKLAR		61
ÇİZELGELER, KISALTMALAR		66

**GÖÇEBELİK:
ALIKAN AŞİRETİ**

GİRİŞ	68
I. FİZİK ve TOPLUMSAL ÇEVRE	71
A. YER ŞEKİLLERİ ve İKLİM	71
B. ALIKAN AŞİRETİNİN BİR YILLIK DEVREVİ HAREKETİ	72
(Yaz Ve Kış Konaklama Yerleri-Göç-toplumsal Örgüt)	
1. Stepeler, 2. Yaylalara Göç, 3. Yaylalarda Konaklama, Kışlak Yerlere Göç, Bir Yıllık Faaliyetlerin Bütünlüğü)	
C. TOPLUMSAL ÖRGÜT	76
1. Çadır	76
2. Zoma	76
3. Kabile	76
4. Aşiret	77
5. Ulu Kişi ve Aşiret Organizasyonunun Siyasal Karakteri	77
D. KONUT	79
E. TOPLUMSAL EKOLOJİ	80
II. NÜFUS-MÜLKİYET ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ	81
A. NÜFUS	81
B. MÜLKİYET ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ	82
1. Kişisel Mülkiyet	82
2. Kollektif Kiralama	83
a) Yaylaların Kiralanması	85
b) Kışlakların Kiralanması	86
c) Yaylak ve Kışlak Alanlarda Arazi Sahipleriyle Göçebelerin İlişkileri	86
3. Ekonomik Faaliyetler: Hayvancılık	92
4. Üretim Araçları-Artık Ürün ve Değiş-Tokuş Ekonomisi	93
a) Çerçil	94

	<i>b) Kasaba Tüccarı</i>	94
	<i>c) Şehir Tüccarı</i>	94
	<i>C. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL ve KAPİTALİST YÖNÜ</i>	95
	<i>D. GELİR DAĞILIMI ve SINIFLAR</i>	99
III.	TOPLUMSAL KURUMLAR.....	99
	<i>A. AKRABALIK ÖRGÜTÜ ve AİLE</i>	99
	1. Akrabalık Bağı.....	99
	2. Tek Evlilik	100
	3. Berdel Allesi	101
	4. Allenin Genişliği	102
	5. Evlenmede Sıra Gütme	103
	6. Aile İçi Ekonomik Ve Toplumsal İşbölümü- Kadının Yeri.....	103
	<i>B. DİN ve LÂİSİZM</i>	104
	<i>C. DİL ve DÜNYA GÖRÜŞÜ</i>	106
	<i>D. ÇEVRE ile BÜTÜNLEŞME OLANAKLARI</i>	107
IV.	SONUÇ	111
	<i>A. GENEL GÖRÜNÜŞ</i>	111
	<i>B. GÖÇEBE AŞİRET SİSTEMİNİN ÇÖZÜLÜŞÜ</i>	113
	<i>C. AŞİRET SİSTEMLERİNİN ORTADAN KALKIŞI, KAPİTALİZM VE ULUSLAŞMA</i>	115
KAYNAKLAR	116

FEODAL TOPLUM YAPISI

ve

DOĞU ANADOLU

GİRİŞ	122
TOPLUM YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	124
DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN GELİŞİMİ.....	126
DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN BUGÜNKÜ DURUMU	130
SONUÇ	138
KAYNAKLAR	140

ÖNSÖZ

“Doğu Anadolu’da Göçebe Kürt Aşiretleri” üç yazıdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, *“Doğu Anadolu’daki Göçebe Kürt Aşiretlerinde Toplumsal Değişme (Geçiş Halindeki Toplumlar)”* başlığını taşımaktadır. Bu yazı 1968 yılı Ocak ayında Erzurum’da teksir edilmiştir. Bu teksir böylece, 24 yılı aşkın bir zaman sonra kitaplaşmış olmaktadır.

“Doğu Mitingleri’nin Analizi (1967)” ve *“Doğu Anadolu’daki Göçebe Kürt Aşiretlerinde Toplumsal Değişme (Geçiş Halindeki Toplumlar)”* başlıklı teksirler, 1971 Doğu Duruşmaları sırasında, askeri savcılar tarafından en çok suçlanan, suçluluğa kanıt gösterilen metinler oldular. Askeri savcının iddianamesi ve esas hakkındaki mütalaası incelendiği zaman bu husus hemen gözükmektedir. Bu bakımdan her iki metnin de önemli birer belge değerleri vardır.

Bu kitapta yer alan yazılardan ikincisi, *“Göçebellik: Alikan Aşireti”* başlığını taşımaktadır. Üçüncü yazının başlığıysa *“Feodal Toplum Yapısı ve Doğu Anadolu”*dur. 1970 yılı içinde hazırlanan her iki yazı da, bazı düşünce farklılıkları yüzünden yayınlanamamıştır. İlk defa yayınlanmaktadır. Bu yazıların başında neden hazırlanmadıkları, neden yayınlanmadıkları konularında kısa bilgiler verilmiştir...

Bu yazılardaki pek çok düşüncenin artık değiştiğini, 1970’li yılların ortalarından itibaren yayınlanan kitaplarda bu değişikliğin izlenebileceğini, son yıllarda yayınlanan kitaplardaysa bu değişikliğin açıkça görüleceğini daha önce yayınlanan kitapların önsözlerinde belirtmiştim. Zaman ve mekân boyutlarını da dikkate alarak, düşün-

cede meydana gelen bu değişikliğin izlenmesi, bilgilerimizi zenginleştirici çok önemli bir çaba olmaktadır...

Bu çalışmayı kamuoyuna sunduğu için Yurt Kitap-Yayın'a ve bu çalışmanın kitaplaştırılmasında emekleri geçen Yurt Kitap Yayın çalışanlarına teşekkür ediyorum...

Nisan 1992, Ankara

İsmail BEŞİKÇİ

**DOĞU ANADOLU'DA HAREKET EDEN
GÖÇEBE KÜRT AŞİRETLERİNDE
TOPLUMSAL DEĞİŞME(*)
(Geçiş Halindeki Toplumlar)**

(*) Bu makale **Forum** dergisinin 323, 324 ve 325'inci sayılarında yayınlanan (1 Ekim 1967-1 Kasım 1967) makalelerin genişletilmiş ve analitik hale getirilmiş şeklidir. Bu haliyle Ocak 1968'de teksir edilmiştir.

ÖNSÖZ

Türk Sosyolojisi'nde göçebeliğin toplumsal bir düzen olarak ele alınması çok yenidir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar daha ziyade etnolojik olmuş, sosyolojik tahlillere çok az yer vermiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hareket eden ve geniş ölçüde sosyal değişme süreci içine giren göçebe Kürt aşiretleri konusunda ise hiçbir bilimsel araştırma yoktur.

Bu bakımdan günümüzde göçebe aşiretleri, Türk-Kürt gibi etnolojik tartışmaların ötesinde, tamamen sosyolojik bir görüşle ve değişim sosyolojisinin görüş açısından incelemeye büyük bir zaruret vardır. Sosyolojik tahliller bakımından ele alınan bir grubun Türk veya Kürt olması mühim değildir. Veya sosyolojik tahliller bakımından, Kürtlerin, Türk olduğunu, tarihin derinliklerine inildiği zaman Oğuzların, herhangi bir boyuna mensubiyetinin esaslı delillerle ispatı araştırmaların hareket noktasında herhangi bir değişiklik meydana getirmez. Sosyolojik bakımdan önemli olan bugünkü ekonomik, sosyal ve kültürel şartların analizi olup; değişim süreci içinde çeşitli sosyal müesseselerin birbirleriyle bütünleşip toplumu nasıl dengeye getirdikleri veya bu işi başaramadıkları, toplumun dışarıya açılma, dışarı ile bağlantı kurma ve dış faktörlerle bütünleşme eğiliminin saptanmasıdır. Diğer taraftan yine sosyolojik bakımdan mühim olan herhangi bir grubun veya dilin tarihsel evrimi, şu veya bu gruplarla veya dillerle olan ilişkileri değil, Kürtçe ve Türkçe konuşan kimselerin farklı sosyal gruplar meydana getirmeleri ve her iki grub arasındaki sosyal hareketliliğin azalmış olmasıdır. İktisadi ve sosyal ilerlemede ise yoğun bir sosyal hareketliliğin sağlanması çok mühim bir faktördür.

İşte bu araştırma göçebe Kürt Aşiretlerini böyle dinamik bir gö-

rüş açısından eie almış Kürt sözü sadece belirli bir grubun adı olması bakımından kullanılmıştır.

Planlı devrede planların sıhhati ve sosyal politika hedeflerinin tayininde bu tip toplumsal yapı analizlerine çok büyük ihtiyaç vardır. Zaten Türk Sosyolojisi'nin bu yönde, yani köy sosyolojisi olarak geliştirilmesi ve köyün modernleşmesi üzerinde durması zorunluluk olup büyük pratik faydalar sağlayacaktır.

Bu arada şu sorunun da tartışılıp ortaya konulması gerekmektedir. Yukarıda, sosyolojik çalışmaların her ne kadar bugünkü ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel şartların analizi ile ilgili olduğunu belirtmiş isek de, bugünkü şartları oluşturan ve bugünkü müesseselere şekil veren de nihayet geçmişte olup bitenlerdir. Bu bakımdan bugünü daha iyi anlayıp değerlendirebilmek için geçmişi de bilmek zorunluluğu vardır. İşte bu noktada Kürt nedir sorusuyla karşılaşırız. Kürtlerin Türk olduğu, Kürt diye bir kavmin mevcut olmadığı tarihsel gelişim içinde çeşitli sosyal ve siyasal oluşumlar neticesinde Kürt denen bir etnik farklılaşmanın ortaya çıktığı, fakat orijin bakımından Kürt=Türk olduğu Dr. Fahrettin Kırzioğlu tarafından ısrarla ileri sürülmektedir. Sosyolojik araştırma bakımından ise herhangi bir grubun Kürt veya Türk olmasının mühim olmadığını yukarıda belirtmiştik. Bununla beraber bu görüşler şu sorunları çözümlenememekte ve bu sorunlar zihinleri daima meşgul etmektedir: Orijin bakımından 2x2= 4 kadar gerçek bir şekilde Türk olan Kürtler zamanımızda neden farklı bir dil ve kültür ortamı içindedirler. Her şeyden önce Kürt dili nedir, nasıl oluşmuştur, özellikle İran, Irak ve Suriye'de Kürt milliyetçiliğine şekil veren faktörler nelerdir, Kürt etnik grubu şeklinde bir farklılaşma tarihin hangi çağında ortaya çıkmıştır ve ne zaman siyasal bir karakter kazanmaya başlamıştır? vs. Geçmişle ilgili olduğu halde bunların da tartışılıp ortaya konulması yine sosyolojinin görevidir. Fakat bu konuda henüz ciddi eserlere sahip değiliz. Diğer taraftan, tamamen eski Türkçe, Arapça ve Farsça kaynaklara inmeyi gerektiren ve geniş ölçüde sosyal tarih çalışması niteliğini gösteren bu araştırma maalesef kapasitemizin dışında kalmaktadır. Bunun büyük bir eksiklik olduğunun farkındayım.

Bu bakımdan Kürt-Türk gibi etnolojik ve ideolojik tartışmaların ötesinde, Kürt farklılaşmasının tarihsel gelişiminin araştırılması, tartışılması ve gün ışığına çıkarılması da bilim adamının bilimsel sorumluluğuna giren bir görevdir, kanaatindeyim.

Bu arada, araştırmanın İngilizce'ye çevrilmesinde çok büyük yardımı geçen Dr. Ioanna Kuçuradi'ye, haritasına yayın izni veren Dr. Necdet Sözer'e ve değerli tartışmalarıyla araştırmayı olumlu yönlere kanalize eden Engin Uluğ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ocak 1968, Erzurum

Dr. İsmail BEŐKÇİ

GİRİŞ

Doğu Anadolu'nun sosyal yapısı içerisinde tarihin derinliklerinden beri süregelen bir sosyal sistem mevcuttur. Göçebe aşiret diye isimlendirdiğimiz bu sosyal sistem tarih içerisinde çeşitli çağlarda ve çeşitli egemenlikler içinde bünye değişikliklerine uğramışsa da zamanımızda yine devam etmektedir. Bütün bu bünye değişiklikleri sırasında zaman zaman politik, ekonomik ve askeri faktörlerde ağırlığını ortaya koyup sisteme esas şeklini vermeye çalışmışsa da göçebe aşiret düzeninin esas karakteri sosyaldır, yani bir grubun yaşamasını devam ettirebilmek için giriştiği faaliyetlerle, bu faaliyetler sırasında sosyal yapının belirli bir organizasyon şekli ortaya çıkarmasıyla ve bu organizasyonun dıştan gelen etkilere göre devamlı olarak şekil alıp aşiret hayatına dinamik bir bünye kazandırmasıyla ilgilidir. Fakat bu bünye değişiklikleri zamanımızda çok daha hızlı bir şekilde gelişmekte ve göçebe sosyal yapısında temele inen birtakım değişimler olmaktadır. Toplumumuza hakim olan politik, ekonomik, hukuki ve sosyal gelişmeler, endüstrileşmenin zorunlu kıldığı teknolojik yenilikler, her ne kadar yapı itibarıyla basit olan bu toplumda da etkisini gösteriyorsa da değişmeye dinamizmini veren esas faktör göçebeliliğin son yıllarda aldığı şekil, bu süreç içinde göçebe değerler sisteminin dışarıya ile bütünleşme eğilimi, göçebenin hareket ettiği alanlardaki halkın artan yayla, mera ve kışlak ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların göçebe hayatına yaptığı derin baskıdır.

İşte bu makalede, Doğu Anadolu'da hareket eden göçebe aşiretler ve onların modernleşme eğilimleri böyle dinamik bir görüş açısından ele alınacaktır.

I. GÖÇEBE KÜRT AŞİRETLERİ

Doğu Anadolu'da çeşitli bölgelerde hareket eden pek çok göçebe aşiret mevcuttur. Fakat en yoğun oldukları yer; Urfa, Bingöl, Tunceli, Mardin, Siirt, Diyarbakır, Van Gölü çevresi Ağrı ve Hakkâri yöreleridir. Bunlara halihazır durumda Kürtçe konuştukları için "Kürt Aşiretleri" demek daha doğrudur. Bu ifade, aynı zamanda onları, kendilerine benzeyen diğer sosyal gruplardan ayırmak bakımından da yerindedir. Gerçekten Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde hareket eden göçebe Kürt aşiretleri, sosyal organizasyon, değer sistemleri, toplumsal farklılaşma, dışarıya açılma ve dış faktörlerle bütünleşme yönünden, Toros Dağları'nda dolaşan Türkmenler'den, Ege Bölgesi'nde hareket eden Yörükler'den ve halen ticaret göçebeliği yapan ve göçebeliği bir millet karakteri olarak devam ettiren Çingeneler'den de farklıdır. O halde göçebe Kürt aşireti sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan, tarımsal faaliyetlerin yalnızca küçükbaş hayvancılığı ile uğraşan, hayvanlarına daha iyi otlaklar bulabilmek için mevsim ve bitki örtüsü durumuna göre yaylalardan steplere, steplerden yaylalara göçüp, daima çadır hayatı yaşayan, azçok kapalı bir ekonomiye sahip, kan akrabalığı ve birlik duygusu gibi bağlarla birbirine bağlı, daima bir şefe bağlanmayı tercih eden, okuması yazması ve kültür seviyesi düşük, geleneksel bir gruptur. Gerçek göçebelik ise böyle bir grubun yaşama düzeni, iktisadi, sosyal ve siyasal faaliyetleridir.

Bu tarz, göçebe Kürt aşiretini Yörük, Türkmen, Çingene gibi diğer göçebelerden ayırdığı gibi göçebeliği de tarnshü-mance yaylacılık ve yarı yaylacılıktan kesin olarak ayırmaktadır.¹

-
1. Bu konular aşağıdaki eserlerde geniş ölçüde tartışılmıştır. İsmail BEŞİKÇİ, *Kışı Silvan Ovasında, Yazı Nemrut ve Süphan Yaylalarında Geçiren Bir Göçebe Aşiretin Sosyal Organizasyonu*, Erzurum 1967 (Doktora Tezi)
Necdet SÖZER, *Doğu ve Güneydoğu Göçebe Aşiretler Problemine Coğrafi Bir Bakış*, Aralık 1967'de toplanan Türk Coğrafya Kongresi'ne sunulmuş bir tebliğdir.

II. GÖÇ YAYLAKLAR ve KIŞLAKLAR

Göçebe aşiret düzenine temel şeklini veren yegâne iş-güç şekli hayvancılıktır. Zaten hayvancılık toprağa bağlı olmamasının, toprağa yerleşmemesinin, toprak mülkiyetine sahip olmamanın zorunlu bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu şartlar altında geçimini temin ve geleceğini garanti altına alabilmek için çok geniş sürüler beslemek zorunda olan göçebe, kış ve yaz, farklı coğrafi bölgelerde konaklayarak bu bölgelerin iklim ve bitki örtüsü şartlarından faydalanmaktadır. Yazın, Munzur, Şerafettin ve Van Gölü çevresinde muhtelif yaylalara göçen göçebe aşiretler, kışın buraları kar basmasıyla, daha sıcak olan Urfa, Mardin, Garzan steplerine inerek yine çadır hayatına devam etmek fırsatını bulurlar. Diğer taraftan kışın buralar kar yağışı almadığı veya çok az aldığı için sürüler yine dışarda otlayabilir. Böylece ahırlamaya lüzum hissedilmez. Bu özellik, göçebe hayvancılığının en esaslı özelliklerinden biridir. Bu bakımdan göçebelerin hareket alanlarını, yaylak ve kışlak mntıkalarını birkaç grup içinde toplayabiliriz:

- (I) Urfa Ovası, Şerafettin (Bingöl), Elazığ, Tunceli, Munzur (Erzincan) Yaylaları;
- (II) Siirt yöresi ve Diyarbakır Ovası, Kurtık, Zovaser (Muş), Sason, Düav, Kariz, Nemrut, Süphan, Averbhan (Bitlis) Yaylaları;
- (III) Mardin ve Cizre Ovası, Van Gölü güneyindeki muhtelif yaylalar, Çatak (Van), Herakol (Siirt) ve Hakkâri yöresindeki yaylalar;
- (IV) Iğdır Ovası-Aladağ; Tendürük ve Kars Yaylaları.

Bunlardan ovalık olanlar kışın daha ziyade sıcak olan, fazla kar almayan, hayvanların yayılmalarına ve çadır hayatına elverişli olan düzlüklerdir. Yaylak olan mntıklar ise yazın serin olan, hayvanların yayılmalarına elverişli olan, geniş meraları bulunan ve meskûn mntıklardan uzak olan yerlerdir. Böylece göçebeler yaz kış çeşitli bölgelerde konaklayarak bu alanların elverişli iklim ve bitki örtüsü olmalarından faydalanmaktadır.

Birinci bölgede hareket eden Beritanlı ve Savak Aşiret-

leri, ikinci bölgede hareket eden, Alikan, Duderan ve Mehmediyan Aşiretleri, üçüncü bölgedeki, Tayan, Davudiyân, Kıcan ve Batuyan Aşiretleri, dördüncü bölgedeki Supkan Aşireti Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hareket eden en büyük Kürt Aşiretleri'dir.

III. MÜLKİYET İLİŞKİLERİ, TOPLUMSAL DEĞİŞME ve DIŞ FAKTÖRLERLE BÜTÜNLEŞME EĞİLİMLERİ

Göçebelik toplumsal gelişmenin erken safhalarında ortaya çıkan bir şekildir. Fakat zamanımızda devam eden göçebelik, bünyesinden çok şey kaybetmiş, hareket ettiği sahalardaki diğer sosyal şekillerle ilişkileri artmış, onlara hakim olan organizasyonlarla bütünleşme eğilimine girmiştir.

Geleneksel bir toplumun dışarıya açılması ve dışarı ile bağlantı kurmasında, farklılaşması ve kendi dışındaki toplumsal faktörlerle bütünleşmesinde göze çarpan en önemli özellik, toplumun geçiş haline girmesiyle birlikte buhranları ve gerilimleri önleyen, toplumsal gelişmenin ahenkli olarak devamını mümkün kılan ve böylece toplumsal dengeyi sağlayan bazı fonksiyonların belirmiş olmasıdır. Prof. Dr. Mübeccel KIRAY geçiş halinde toplumu yeni yeni dengelere ulaştırarak buhranları önleyen bu fonksiyonlara "Tampon Fonksiyonlar, Tampon Mekanizmalar" demektedir.²

Göçebe aşiretlerin dış faktörlerle bütünleşmesi sırasında ortaya çıkan tampon mekanizmalar ve fonksiyonları ortaya koymadan önce göçebelerin bugün karşılaşmakta oldukları ekolojik baskılara değinelim.

A. TOPRAK MÜLKİYETİ YOK

Göçebe aşiretler, toprağa bağlı olmadıkları gibi hiçbir toprak mülkiyetine sahip değildirler.

Biz, göçebeler hiçbir toprak mülkiyetine sahip değillerdir derken, sadece bugünkü durumu kastediyoruz. Tarihsel bir

2. Mübeccel Kıray, Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, DPT Yayını, Ankara 1964, s. 7-240

araştırma yapıldığı zaman belki aralarında yaylak ve kışlakları olduğu, bunlara hiçbir bedel vermeden faydalanma hakkına sahip olduklarını görebiliriz. Bunun için özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak rejimini iyi bilmek lâzımdır. Büyük ölçüde Selçuklulardan gelen ve zamanla Osmanlılar tarafından birtakım ekler yapılarak geliştirilen Osmanlı arazi rejimi, hiçbir zaman Batı-Ortaçağındaki arazi rejimine benzememiştir. Ancak devletin kudreti zayıflayıp, merkezi otorite parçalanıp mahalli kademelerde toplandığı zaman feodaliteye benzer bir müessese ortaya çıkmıştır. Bugünkü feodalizm kalıntısını imparatorluğun zayıflamasından itibaren temellendirmek yerinde olur.

Bu sisteme göre toprak tamamen devletin tasarrufu altındadır. Yalnız, faydalanılması has, zeamet, tımar örgütü içinde reayaya, yani çiftçilere verilmiştir. Padişahın imparatorluk toprakları üzerinde räkipsiz bir hakkı vardır. Bu arada padişahlık harpte yararlık gösteren askerlere miri topraklardan mülkler ayırarak verilebilir ve topraklar o kimselerin malı olur, şer'i hukuk kadideleri uygulanırdı.

İşte burada konumuzu ilgilendiren önemli bir olay vardır. Yavuz Sultan Selim 1514'te Çaldıran Savaşı'na giderken Anadolu'da Sünni-Şii ayırımı son kertesine varmıştır. Şah İsmail zamanında İran'dan Anadolu'ya yayılan Şiilik büyük bir gelişme göstermektedir. Yavuz Sultan Selim bu gelişmeyi durdurmak için Şiilerden kırkbin kişiyi kılıçtan geçirmiştir. böylece Anadolu'da büyük bir karışıklık meydana gelmiştir. İşte Yavuz Sultan Selim bu sırada, Bitlis, Siirt, Muş, Diyarbakır gibi yerlerde oturan ve kendisine karşı isyan etmeyen hatta destekleyen Kürt Beyleri'ni memnun etmek için onlara yurtluk, ocaklık adı altında malikâneler ve araziler vermiş, yaylaklar ve kışlaklar bağışlamıştır. Ve bunlar da şer'i hukuk hükümlerine göre kullanılmaya başlanılmıştır.

Bir çeşit sipahi derebeyliğine dayanan Osmanlı toprak sistemi içinde yukardaki özellikler farklı bir durum olarak belirlemektedir. Bu, tamamen özel derebeyliktir. Çünkü bu topraklar üzerinde sipahi derebeyliğinde olduğu gibi devlet kontrolü yoktur. Bu bakımdan bu araziler, zamanla Kürt Beyleri ve aşiretler arasında çeşitli anlaşmazlıkların meydana gelmesine sebep olmuştur. Ayrıca 1274 (1858) tarihli Os-

manlı Arazi Kanunnamesi, memleket topraklarını, mülk arazi, miri arazi, metruk arazi, vakıf arazi, ölü arazi olmak üzere beş kısma ayırmakta, köylük yerlerin faydalanması için, padişah tarafından meydana getirilen bir ferman ile yaylak, mera ve kışlak yerler tahsis edilebilmektedir. Sultan Abdülhamid zamanında kurulan Hamidiye Alayları'nı da bu bakımdan değerlendirmek gerekir.³

Diğer taraftan aşiretlerin tarih içerisinde toprak mülkiyetine sahip olduğu yolundaki hipotezimizi destekleyecek bazı verilere sahibiz. Örneğin Alıkan Aşireti Nemrud, Süte, Süphan, Düav, Zövaser, Karız, Aveberhan gibi Van Gölü çevresindeki muhtelif yaylalarda konaklar. Bu yaylaların hepsine de kira bedeli ödediği halde Aveberhan Yaylası'na (Hizan) ödemez. Alıkan Aşireti'nin Şehidan Kabilesi'ne mensup aileler genellikle buraya gelir. Bu bakımdan bu yaylada hemen hemen belirli aileler konaklamaktadır. Yalnız Alıkan Aşireti'ne has olan bu faydalanma göçebelerin Osmanlı İmparatorluğu devrinde toprak mülkiyetine sahip olduklarını göstermektedir. Fakat bu araziler zamanla, aşiretler arasın-

3. Fuat Köprülü, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, THİKM, Sayı 1

Ömer Lütfü Barkan, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri**, THİKM, Sayı 1

Ömer Lütfü Barkan, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri**, THİKM, Sayı 2

Ömer Lütfü Barkan, **Türkiyede Toprak Meselelerinin Tarihi Esasları**, THİKM, Sayı 2

Ömer Lütfü Barkan, **Malikâne, Divani Sistemi**, THİKM, Sayı 2

Oya Sencer, **Türkiye'nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Bir Bakış**, Sosyoloji Dergisi, Sayı 17-18, s. 149 vd.

Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, MEB yay., Ankara 1961, s. 16 vd.

Mustafa Akdağ, **Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması**, A.Ü. yay., Erzurum 1961, s. 7

İsmail Hüsrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, Ankara 1963, s. 152 vd.

Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları**, Cilt 7, İstanbul 1960, s. 947-952

Turhan Tufan Yüce, **Türk Hukukunda Yaylak ve Kışlaklar**, Doğu Anadoluyu Kalkındırma Sorunları Seminerine sunulmuş bir tebliğdir. 7-12 Kasım 1966, Erzurum

daki çeşitli anlaşmazlıklar, aşiretlerin dağılıp parçalanmalarını, göçbelerin, mahalli ağaların egemenlik sahası içine girmeye mecbur kalmaları, ağaların fiili kuvvete dayanan baskıları karşısında göçebe zihninden silinmiş ve bu baskılar neticesinde göçebe hakkını arayamamış olabilir. Dolayısıyla göçbelerin, Aveyberhan Yaylası için, "Atalarımız, dedelerimiz kadimdenberi buraya gelirlermiş" sözü çok anlamlıdır.

Yaylak ve kışlaklar genellikle bir köyün merası ve orta malı olmayıp şehirde oturan bir ağanın özel mülkiyetine girmiştir. Burada 1274 tarihli arazi kanunu ile meydana getirilen, esas mülkiyeti devlete ait olan ve kamunun faydalanmasına sunulan miri ve metruk arazilerin şekil itibarıyla kanuni, fakat hukukun ruhuna aykırı olarak (iki yalancı şahit, jandarma komutanının tasdiki, çeşitli manevi baskılar vs. ile) zamanla özel mülkiyete geçtiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan bir ağa köyünü ele alalım. Burada köye ait her şey ağanın olduğu için köye ayrılan yaylak ve orta malları da ağanın mülkiyetinde imiş gibi görünmektedir. Bu şekilde Hizan Şeyhi Selahaddin, Düav Yaylası'nda da (Bitlis) Paşo aileleri büyük çıkarlar elde etmişlerdir.⁴

7-12 Kasım 1966 tarihleri arasında Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından Erzurum'da düzenlenen ve Doğu Anadolu'nun kalkındırılmasını öngören seminerde Bingöl Belediye Reisi'nin "Ben de bir ağayım, yılda dönümü için 19 kuruş gibi küçük bir vergi ödediğim yaylaları binlerce lira karşılığında göçebelere kiraya veriyorum" demiştir. Bu itiraf tarafımızdan manalı bulunmuştur. Bu yaylaların Şerafettin Yaylaları ve göçbelerin de Beritan Aşireti olması mümkündür.⁵

İşte bu şekilde, esasında miri ve metruk araziler zamanla ağaların kontrolü altına geçerek ağaları feodalizm kalıntısı unsurlar haline getirmiş, göçbeleri ise yaylaksız ve topraksız bırakmıştır. Bu bakımdan göçbeler, bugün konaklamak istedikleri gerek kışlak arazilere, gerek yaylaklara belirli bir bedel ödemek zorundadırlar.

4. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 112 vd.

5. Faik Ertuğrul: Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Seminerine sunulan tebliğden, TTO, Sayfa 471

B. TOPLUMSAL EKOLOJİ ve EKOLOJİK BASKILAR-SOSYAL PROBLEM

Göçebe aşiretlerin toplumsal ekolojileriyle bütünleşip, sosyal organizasyonlarının gelişmesi, çevrenin sosyal yapısı ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan aşiretin hareket alanının, nüfus yapısı, ekonomik durumu, dil, eğitim ve öğretim durumu, yol, haberleşme ve sağlık koşulları bu bütünleşme ve gelişmede çok büyük rol oynarlar. Diğer taraftan aşiretlerin çevreleriyle olan ilişkilerinde bazı özellikler de bulmak mümkündür. Bunlardan biri aşiretle köy ve kasaba halkları arasında bir etnik kastın olduğudur. Bu bakımdan köy ve şehirliler, aşirete kız vermediği gibi onlardan kız da almaz. Diğer bir özellik göçebe hareketlerinin çevrenin asayiş ve güvenliği üzerinde geniş ölçüde etkide bulunduğuudur. Çevredeki nüfus artışıyla meydana gelen aşiretin hareket sahasının daralması dolayısıyla yaylak ve kışlaklara pek büyük kira bedellerinin ödenmesi ve toplum dinamızının bu gelişmeyi karşılayacak bir mekanizma yaratmaması, aşiretin hayatına yeni bir yön verecek olan ekolojik problem yaratmakta aşiretin çözülmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan göçebe aşiretler istedikleri zaman istedikleri yerde konaklayamazlar. Bunun başka üç sebebini sayabiliriz.

a) 1923 yılında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte İran, Irak ve Suriye sınırlarının karşılıklı olarak göçebe hareketlerine kapatılması;

b) Ve yine Cumhuriyet'ten sonra aşiretlerin geleneksel yaylalarının en yakın köyün kamu malı haline geçmesini öngören kanun ve kararların yapılması;

c) Hızla artan nüfusa paralel olarak köylülerin toprak ve yaylak gibi malî imkânlarını artırmak istemeleri ve hükümetin bu tatbikatı benimsemesi gibi faktörler neticesinde aşiretlerin hareket sahası daralmış, istedikleri zaman istedikleri yerlere konaklayamaz olmuşlardır.

Diğer taraftan kendi geleneksel yaylak ve kışlaklarının zamanla köylülere geçmesi ve köy orta malı haline gelmesi, aşiretin herhangi bir yaylada konaklayabilmesi için önceden kiralanmasına bağlıdır. Bu kira bedeli ise yine yukardaki

faktörlerin etkisi altında her yıl biraz daha ağırlaşmaktadır. Dolayısıyla hem geleneksel yaylalarını kaybeden, hem de bir yaylak veya kışlakta konaklayabilmek için çok büyük kira bedelleri ödemesi lazım gelen bir göçebe aşiret için yaşama koşulları çok zorlaşmakta, göçebelere çevresiyle olan ilişkilerinde pek çok yayla ve kira anlaşmazlıkları meydana gelmekte, bu ise çevrede bir sosyal problem olarak belirlemektedir. Fakat burada toplum dinamizmi, toplumu yeni dengelere ulaştıracak bir tampon mekanizmayı yaratamamakta, eski müesseseler fonksiyonelliğini kaybetmekte, buhran meydana gelmekte, bu ise aşiretin çözülmesine, yani yerleşmeye doğru bir gidişin meydana gelmesine sebep olmaktadır.

C. SOSYAL GELİŞMEYİ SAĞLATAN TAMPON MEKANİZMA ve FONKSİYONLAR

Özellikle yukarıda bahsettiğimiz ekolojik baskılar sonunda aşiretlerde birtakım çözümler meydana gelmekte ve bunlar önleyici tampon mekanizmalar ortaya çıkarmakla beraber, bütün bu dinamizm içinde sosyal müesseselerin birbirleriyle ilişki kurmasını sağlayan, dışarı ile bağlantı kurmayı, farklılaşmayı ve dış faktörlerle bütünleşme temin eden tampon fonksiyonlardır. Bu fonksiyonlar çeşitli şekillerde belirlemektedirler.

1. Modernleşmede Beliren Yeni Müesseseler

Bunlardan biri geleneksel durumda mevcut olmayıp geçiş halinde beliren yeni yeni müesseselerdir. Bu müesseseleri yeni ihtiyaçlar karışısında buhran ve gerilimleri önlemek amacıyla tamamen toplumsal dinamizm ortaya çıkarır. Örneğin geleneksel durumda gerek aşiretin hareket ettiği sahadaki nüfusun az olması, gerek bu nüfusun talep ettiği toprağın yeterli olması, bunun yanında İran-İrak ve Suriye hudutlarının göçebe hareketlerine kapalı olmaması sonucu aşiret, istediği yaylalarda ve kışlaklarda istediği kadar konaklayabilmektedir. Halbuki nüfusun hızla artışı, artan nüfusun yeni yeni toprak talebi, toprağı kontrol edenlerin sayısının artışı, İran, Irak ve Suriye hudutlarının göçebe

hareketlerine karşı tamamen kapatılması hem aşiretin hareket ettiği alanı daraltmış hem de toprağın kıymetini ve fiyatını artırmıştır. Böylece geleneksel durumda tamamen elini kolunu sallayarak yayladan yaylaya istediği gibi dolaşan aşiret, yeni durumda istediği zaman istediği yere gidemediği gibi çevrede toprağı kontrol edenlerin sayısı durmadan arttığı için gideceği, konaklayacağı araziyi kiralamak zorunda kalmakta, böylece "Kollektif Kiralama" denen bir müesese belirmektedir. Her aile sahip olduğu koyun miktarına göre bu kira bedelinin ödenmesine iştirak etmektedir. Kira makamlarının feodalizm kalıntısı bir mahalli bey veya mahalli idare olması pek mühim değildir. Yalnız toplumsal gelişmenin çok erken safhalarında görülen kollektif mülkiyet ile buradaki kollektif kiralamayı birbirine karıştırmamak gerekir. Kollektif mülkiyette mülkiyet unsurları tamamen grubun ortak malıdır. Ailelerin mülkiyeti belirmemiştir. Hususi mülkiyetin belirmesi toplumsal gelişmenin daha ileri safhalarında görülen bir husustur. Halbuki kollektif kiralamada toprağa bağlı olmayan ve toprak mülkiyetine sahip olmayan fakat hususi mülkiyetin tamamen belirmiş olduğu bir grupta, sırf dış sosyal şartların zorlamasıyla toplumu yeni bir dengeye ulaştıran bir müessesenin belirmesi bahis konusudur. Yalnız, ortaya çıkan yeni müessesenin toplumu ne dereceye kadar ve ne kadar müddet dengede tutacağı, dış sosyal şartların baskısıyla yakından ilgilidir. Zaten tampon fonksiyonlar da sabit ve değişmeyen bir denge unsuru olmayıp ilerleyen ihtiyaçlar karşısında daima bünye değişikliklerine uğrayarak toplumu yeni yeni dengelere ulaştıran bir unsurdur.

2. Eski Müesseselerin Yeni Fonksiyonları

Sosyal ve kültürel değişmede görülen ikinci tampon mekanizma veya fonksiyon, geleneksel durumda topluma hakim olan toplumsal müesseselerin geçiş halinde üzerlerine yeni yeni fonksiyonlar almaları şeklinde belirmektedir. Böylece geleneksel toplumun toplumsal müesseseleri geçiş halinde bünye değişikliğine uğrayarak yeni yeni görevler yapmakta ve gerilimleri önlemektedir. Bunlardan en önemlisi aşiret reisliği müessesesinde görülen değişmelerdir. Gelenek-

sel durumda tamamen siyasal bir fonksiyonu olan, aşiretin şeref ve namusunu diğer aşiretlere karşı koruyan, aşiretler arası çatışmalarda aşiretin stratejisini tayin eden, kendi aşireti içindeki çatışmalarda hakim rolü oynayan reis, yeni durumda bu görevleri dışında aşirete çok daha önemli olan birtakım hizmetler görmek zorundadır. Örneğin yukarda açıklamaya çalışılan kollektif kiralama işi, yeni durumda tamamen aşiret reisliği müessesesinin yerine getireceği bir görevdir. Aşiret reisi konaklanacak yaylaların sahipleriyle önceden temasa geçer, fiyat konusunda anlaşır, bu bedeli, hayvanların sayısına göre aşiretin üyelerinden toplar ve ilgili kimseye öder. Bugün aşiret reisi ancak bu görevi gerektiği gibi ifa ettiği, aşiretine iyi yaylaklar ve kışlaklar temin ettiği zaman değer kazanır. Bu müessesenin geleneksel durumdaki yargılama yetkisi dış faktörlerle bütünleşme ölçüsünde resmi müesseselere yani mahkemelere geçmekte, aşiretler arası ihtilaflar ise yine yukarda sayılan sebepler dolayısıyla gün geçtikçe azalmaktadır. Diğer taraftan aşiret reisliği müessesesinde meydana gelen değişme sosyal organizasyondaki değişme ile paralel olarak gitmektedir.

Daha ziyade kan bağı ile birbirine bağlı bir aşireti politik bir birlik olarak da ele almak mümkündür. En küçük birim olan çadır, daha sonra zoma, kabile, aşiret, ulu kişi gibi basamaklar, aynı zamanda siyasal bir kademelenmeyi de göstermektedir. Bu sahada esas siyasal birlik kabile ve aşirettir. Bir de ulu kişi vardır. Ulu kişi eski düzende aşiretler arası bir konfederasyon lideri gibi görünmektedir. Aşiretlerin siyasal, sosyal ve ekonomik çatışmalarında, birbirleriyle daha iyi anlaşabilen, aynı çıkarları gerçekleştirmek isteyen aşiretler bir araya gelmekte ve kuvvetli bir kişiyi de reis tayin etmektedirler. Fakat yeni düzende ulu kişi ortadan kalktığı gibi bir de zoma denen yerleşme birimleri doğmuştur. Zoma ne kabiledir ne de aşiret. Sadece aşiret içinde bulunan çeşitli kabilelerden ailelerin yan yana geldikleri bir yerleşme birimidir. Yani önceden sadece kabileler bir yerleşme birimi meydana getirirken, şimdi aşiret içinde çeşitli kabilelerden birtakım aileler yanyana gelerek bir yerleşme birimi meydana getirmektedir. Dolayısıyla politik güç de ulu kişinin, aşiret reisinin ve kabile reisinin şahsından ayrılarak, zoma reisinin şahsında birleşmektedir. Bu şekilde akrabalık bağının

zaten önemli bir unsur olarak belirmediği zoma, bugünkü aşiret organizasyonunda tamamen politik bir güç olarak belirmektedir. Fakat bu değişme toplumda bir buhran yaratmamıştır. Toplum dinamızının ortaya çıkardığı tampon mekanizma sayesinde yine denge durumuna ulaşmıştır. Bu tampon fonksiyon aşiret reisinin yüklendiği yeni görevidir. Bunun meydana gelmesine sebep ise aşiret dışı sosyal kuvvetler, özellikle köy, kasaba gibi yerleşik halklardan gelen baskılar karşısında artık kabile dayanışmasının yeter olmadığı, aşiret içi bir dayanışmanın şart olduğu anlaşılıyor, yani doğrudan doğruya dışa karşı güvenliği ilgilendiren bir sorundur.

Bu toplumsal müesseselerden biri de çerçidir. Geleneksel durumda tamamen kendine yeterlik arz eden göçebe ekonomisi, dış iktisadi ilişkilerini tamamen çerçilerle devam ettirmektedir. Çerçi, hayvanlarıyla birlikte çadırlara kadar gelmekte ufak tefek mallarını (şeker, çay, kahve, incik-boncuk v.s.) göçebenin yün ve peyniri ile trampa etmektedir. Halbuki yeni durumda üretim imkânlarının artması göçebenin bunları tüketememesi, onun dışarı ile daha fazla ve yoğun ilişkiler kurmasını gerektirmiş ve bu süre içinde, geleneksel durumda dış ilişkilerde görülen çerçi ya alım-satım imkânlarını daha fazla geliştirerek göçebenin bu üretimini değerlendirmiş veya göçebe, alım-satım kapasitesi daha geniş olan kasaba tüccarı ile ilişki kurmaya başlamıştır. Burada çerçinin yeni fonksiyonu, yeni beliren kasaba tüccarı artan üretimi değerlendirerek buhran ve gerilimleri önleyen, göçebenin dışarıya açılması ve dış faktörlerle bütünleşmesinde denge sağlayan tampon fonksiyonlardır. Burada tüccar ve göçebeler arasındaki ilişki tamamen faiz ve borçlanma ilişkilerine dayanmakta ve bu ilişki tamamen tüccar lehine işlemektedir. Çünkü tüccar bu ilişkiler sonunda, toplumun dışarı açılmasında tampon bir görevi benimsediği gibi, göçebelerin fazla üretimini bu ilişkiler sonunda kendisine geçirmekte ve bunu paraya çevirerek birikim yapmaktadır. Bu şimdilik fevkalâde zayıf ve az gelişmiş bir kapitalist birikim olarak görülmektedir.⁶

6. Mübeccel Kıray, a.g.e., s. 61 vd.

Bahattin Akşit, *Az Gelişmiş Kapitalizmin Köylere Girişi*, ODTÜ Birliği Yayını, Ankara 1964, Sayfa 91

3. Benimsenen Yeni Görevler

Modernleşme süresi içinde beliren üçüncü tampon fonksiyon bizzat bireylerine geleneksel durumda benimsenmeyen bazı görevleri benimsemeleridir. Burada erkek evladın fonksiyonları özellikle üzerinde durmaya değer. Geleneksel durumda erkek evladın babasından öğrendiği veya babasının evladına öğrettiği yegane sanat ve faaliyet çobanlıktır. Halbuki yeni durumda bizzat göç olayı, aşireti çeşitli zaman ve mekânda çeşitli sosyal gruplarla, amme idareleriyle ve güvenlik makamlarıyla karşı karşıya getirmekte ve yeni ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Geleneksel durumda aşiretin dış ilişkilerini düzenleyen tamamen aşiret reisidir. Diğer aşiretlerle çatışmanın yeri ve zamanı, aşiretin diğer aşiretlere ve amme idarelerine karşı temsili reisin görevlerindedir. Halbuki Yeni Türkiye Devleti, aşiretleri resmi bir idare olarak saymadığı gibi, çeşitli sosyal ve ekonomik baskılar, aşiretlerin ilgilerini daha başka alanlara sürüklemiş böylece ihtilaf azalmış, dolayısıyla reis birtakım fonksiyonlarını kaybetmiştir. Reis bu fonksiyonları ile birlikte emretme gücünü de kaybetmiş, yalnız yaylak ve kışlak kiralamak suretiyle aşiretin dışarı ile ilişkileri herkesi ilgilendiren, herkes tarafından yapılması gereken bir ödev haline gelmiştir. Gittikçe artan dış ekonomik ve sosyal baskılar, kira bedellerinin gittikçe artması, aşiret hayatını zorlaştırmış, bu zorluklar onu toprağa yerleşmeye doğru itmştir. Bu nokta ise tüm olarak aşireti değil aileleri ilgilendiren bir husustur. Bütün bu süre içinde dünyevileşen aşiret geleneksel değerlerinden sıyrılarak, hareket ettiği sahaya hakim olan daha modern değerleri bulmak, benimsemek zorunda kalmıştır. Şimdilik bunlardan göze çarpan en önemli iki tanesi askerlik yapmak ve Türkçe öğrenmektir.

Bilindiği gibi göçebe Kürt Aşiretleri'nde hakim olan dil Kürtçe'dir. Aşiret % 100 Kürtçe konuşur. Türkçe bilenlerin oranı ise % 20-25 kadardır. Artan ilişkilerini daha sağlam bir şekilde yapması için didinen, özellikle mahalli idarelerle ve devletle daha yakın ilişkiler kurmaya çalışan aşiret üyeleri Türkçe öğrenmenin zaruretiye inanmışlardır. Bu onların okul gibi resmi birtakım müesseseleri kolaylıkla kabul etme-

lerini kolaylaştırdığı gibi askerlik yapıp adam olma eğilimini de artırmıştır.⁷

Çizelge I: ÖNCE DEN ASKERE GİTME MEK İÇİN GİZLE NİYORDUNUZ. ŞİMDİ NİÇİN GİTME K İSTİYORSUNUZ?

	%
Türkçe ve okuma yazma öğretir	45.9
Devlet mecburi götürmektedir	5.4
Çeşitli bilgiler verir	10.8
Şehirde, çarşıda, pazarda adam içine çıkmamızı sağlar.	21.6
Vatan hizmetidir	16.2
Başka	-
TOPLAM	100.0
(Sayı)	37

Eskiden asker olmamak için kıyı-bucak kaçan kimseler artık gönüllü olarak askerlik şubelerine başvurmaktadır. Bu husus geleneksel bir toplumun hareket ettiği alanın değer yargılarıyla bütünleşmesinin en güzel örneklerinden biridir. Böylece hemen hemen bütün Türkiye'ye hakim olan "Askerlik yapmayan adam olmaz" anlayışı göçebeye de yerleşmektedir. Bu özellik ise Prof. Dr. İbrahim Yasa'nın dediği gibi olumlu birtakım neticeler de elde etmekte, Türkiye'nin yaygın kültür unsurlarından asırlarca kalmış bir gruba bunlardan faydalanma imkânları verilmektedir. Çizelge I bu durumu gayet güzel bir şekilde göstermektedir.

Böylece erkek evlat geleneksel durumda mevcut olmayan fakat geçiş halinde ortaya çıkan yeni durumlarda birtakım görevleri benimsemiş, bu görevlerle dış ilişkiler daha iyi kurulmuş ve değişmenin ortaya çıkaracağı buhranları önlemiştir.

7. Örneğın, 1964 ve 1965 yaz aylarında Bitlis Valisi Abdullah Asım İğneciler'in Nemrud Dağı'nda açtığı gezici yaz okulları, yine aynı yıllarda faaliyete başlamıştır.

Geçiş durumunda başka görevlerin benimsendiğini görmek de mümkündür. Bu doğrudan doğruya çerçinin yaptığı birtakım hizmetlerin aşiretin üyelerinden birisi tarafından yapılmasıdır. Geleneksel durumda tamamen dışardan gelen çerçi, yeni durumda, bir toplumsal farklılaşma neticesi bizzat aşiretlerden çıkmaktadır. Böylece aşiretten birkaç kişi dışardan çerçinin gelmesini beklemeyen çerçinin yaptığı görevi kendileri benimsemektedir. Bu da toplumsal farklılaşmanın en güzel örneklerinden biridir.

Bütün bunlardan dolayı modernleşme süresi içinde bizzat toplumsal dinamizmin ortaya çıkardığı tampon fonksiyonlarla toplum, buhransız ve gerilimsiz olarak yeni yeni dengelere ulaşmaktadır. Fakat birinci tampon mekanizmada belirttiğimiz üzere, kollektif kıralama toplumu uzun müddet dengede tutacak bir özellik arz etmemektedir. Dış ekonomik ve sosyal şartların gittikçe artan dış baskısı karşısında aşiret hayatı gün geçtikçe zorlaşacak ve bu ise yavaş yavaş toprağa yerleşmeyi öngörecektir. O halde modernleşme süresi içerisinde toplumsal müesseseler birbirleriyle yeni yeni ilişkiler kurarak toplumu yeni yeni dengelere ulaştırabilirlerse de toplum tüm olarak çözülme ve toprağa yerleşme durumu ile karşı karşıyadır. Bu eğilimin hızlı veya yavaş olması Hükümetin siyasal tercihleri ve sosyal politika hedefleri ile yakından ilgilidir.⁸

IV. GÖÇEBE AŞİRET TOPLULUKLARINDAKİ DEĞİŞMEDE GÖZLENEBİLECEK BAZI OLUŞUMLAR

A. İKTİSADİ KALKINMA ve SOSYAL DEĞİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ

Herhangi bir geleneksel toplum çeşitli etkiler altında sosyal dağılım süreci içine girip toplum yapısında, değer sistemlerinde ve insanlar arası ilişkilerde birtakım değişimler meydana gelebilir. Burada önemli olan değişmelerin ve yaratıcı güçlerin geleneksel toplum için revaçta olan askerlik, din, idarecilik gibi alanlara değil, iktisat, teknoloji, geniş

8. İsmail Beşikçi, Göçebe Aşiretlerde Yenileşme, **FORUM**, Sayı 323, 15 Eylül 1967

bir müteşebbis sınıfın yerleştirilmesi gibi iktisadi gelişmeyi sağlayacak ve hızlandıracak alanlara yöneltmek, özellikle Türkiye gibi gelişme yolunda olan bir ülkenin üzerinde en fazla durması gereken bir husustur.

Sosyal değişme her şeyden önce bir yapısal farklılaşmayı, sonra da bütünleşmeyi ifade eder. Değişme süresi içinde geleneksel toplum önce dış dünyaya açılır, bu sırada sosyal müesseselerde birtakım yapısal farklılaşmalar olur, sonunda değerler sistemi ve insan ilişkileri, kendisinden ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan daha ileri olan bu toplumun değerler sistemi ve ilişkileri ile bütünleşir. İşte bu oluş içerisinde geleneksel toplum, eski durumda kendisinde mevcut ve iktisadi kalkınma bakımından elverişli olan pozitif bir takım değerlerini de kaybedip, daha ileri bir organizasyon meydana getirmiş toplumun negatif değerlerini benimsemektedir.

Bizim bu makalede üzerinde durmak istediğimiz esas toplum, Van Gölü çevresinde ve Güneydoğu Anadolu steplerinde hareket eden Göçebe Kürt Aşiretleri, olay ise son zamanlarda, bu aşiretlerde olup bitenlerdir.

Adı geçen bu bölgede nüfusun hızla artması, artan nüfusun gittikçe genişleyen toprak ve yayla istekleri, özellikle, hayvancılık yaparak hayatını kazanan göçebe aşiretlerin hareket alanlarını daraltmış, hareket serbestilerini kısıtlamış, yaylaların ve kışlakların kirasını hızlı bir şekilde artırmış, göç sırasında yollardan geçişi zorlaştırmış, böylece göçebelik, çok masraflı ve zor bir sanat haline gelmiştir. Yukarıda sıralanan bu olaylar, yaylalar ve kışlakların kiralanması sırasında göçebeler ile köylüleri ve mahalli ağaları daima karşı karşıya getirmekte, birçok anlaşmazlıklara, gerilimlere ve silahlı çatışmalara sebep olmakta ve bir ekolojik problem, çevrede, kendisini yıldan yıla, daha ağır bir şekilde hissettirmektedir. Bu bakımdan ağırlaşan ve masraflı bir hale gelen bu olaylar karşısında aşiret bağları gevşeyip çözülmekte ve yönü toprağa yerleşerek göçebeliği terk etmek olan olaylar baş göstermektedir. İşte bizim bu makaleye konu ettiğimiz hususlar bundan sonra başlamaktadır.

B. LÂİK BİR TOPLUMUN-DİNİ BİR TOPLUM HALİNE GELİŞİ

Şurası muhakkak ki, göçebelik, toplumsal gelişmenin ilk safhalarında görülüp, bugün kalıntı halinde devam eden bir yaşama şeklidir. Geniş hayvan sürülerini besleyebilmek için yaz ve kış, iklim ve bitki örtüsü olanaklarından faydalanmak isteyen göçebe, bu faaliyetlerini mümkün olduğu kadar şehir, kasaba ve köy topluluklarından ve bunların etki alanlarından uzak yerlerde yapmak istemektedir. Bu bakımdan gerek yaylaklar, gerek kışlaklar, bu topluluklardan daima uzak, dağların yüksek kısımları ve yaylaların تنها yerleridir. Bunun için göçebe aşiretlerin insanları ile şehir ve köy halklarının ilişkileri gayet dar olmuştur. Diğer taraftan bu iki grup arasında zamanla beliren etnik kast bu ilişkileri daha çok sınırlandırmıştır. Bunun için İslam Dini'nin yanlış yorumundan meydana gelen ve özellikle kasaba ve şehirlere hakim olan ezici etkileri göçebe aşiretlerde görmek mümkün değildir. Burada toplumun kanun ve kuralları hiçbir zaman dini olmayıp, doğrudan doğruya insanın tabiatla olan ilişkilerinden ve toprağı kullanma ve topraktan faydalanma tarzlarından doğmaktadır. Daima tabiatın güçlükleri ile karşı karşıya olan göçebe, onu en üstün bir şekilde değerlendirmeyi aramakta ve bulmaktadır. Bu bakımdan bizzat iktisadi faaliyetler ve mülkiyet ilişkileri göçebenin lâik olması neticesini doğurmakta ve bu lâik özellik göçebe ahlâkının ve karakterinin teşekkülünde büyük rol oynamaktadır. Burada, göçebenin lâik olmasından dini değerlerine bağlı olmadığı ve sahip çıkmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Yine beş vakit namazını kılan, Hicaz'a gidip gelen, Kur'an-ı Kerim okuyan kimseler vardır, fakat din hiçbir zaman insanlar arası ilişkilerde bir baskı aracı değildir. Örneğin toplum, göçebeliliğin yapısal karakterinden dolayı bir mabet yaratmadığı gibi dini görevleri yerine getirecek bir kişiye de ihtiyaç duymamıştır. Bu kişi gerektiği zaman çevredeki köylerden sağlanmıştır. Hacılar ancak yaşlı oldukları için prestij sahibidirler. Bu bakımdan göçebe aşiret topluluklarında din yalnız prensip olarak kabul edilmiş olup, hiçbir zaman toplumun siyasal ve ekonomik yapısını, en küçük birimlerini teferruatı ile düzenleyecek hükümler koymamıştır. Fakat yukarıda sayılan se-

bepler ile göçebe aşiretler toprağa yerleşmeye başladıkları andan itibaren bu pozitif değerlerini kaybedip çevrenin negatif değerlerini de benimsemektedirler. Özellikle kadının kapanması, hacılara ve hocalara karşı daha büyük bir sempati duyulmaya başlanması ve bunların söz sahibi kimseler haline gelmeleri, ibadetle daha fazla vakit öldürülerek tembel ve miskin kişiler haline gelmesi bu olayla birlikte başlamaktadır. Bunun sebebi çeşitli olaylar sonunda dış dünyaya açılan ve müesseselerinde farklılaşmalar olan göçebe toplumun çevreye hakim olan değerler sistemini benimseyip onlarla bütünleşme haline gelmeleridir. Yukarıda söylediğimiz gibi, İslam Dini'nin yanlış yorumlar neticesinde meydana gelen ezici etkileri çevredeki bütün toplumsal ve kültürel yapılara hakim olduğu için, göçebeler de çeşitli ilişkiler neticesinde bu değerleri benimsemektedirler. O halde burada birbiriyile çatışan iki olayı görmek gerekir.

(1) Göçebelik ilkel bir yaşama şeklidir. Göçebenin tarihi ve medeniyeti yoktur. Medeniyet toprağa yerleşme neticesinde meydana gelen bir olaydır. Göçebelerin de toprağa yerleşmeleri ve daha ileri bir organizasyon seviyesine ulaşmaları şarttır.

(2) İktisadi gelişmenin meydana gelmesi ve hızlandırılması bakımından lâik toplum koşulları daha elverişlidir. Bütün toplumsal kuralları, teferruatı ile din tarafından tayin edilen toplumsal iktisadi gelişme için henüz elverişli bir ortam yaratmamışlardır. İşte bu iki olay daima çatışmaktadır. Dolayısıyla topluluk toprağa yerleşerek daha üstün bir değer kazanmakta ve daha ileri bir organizasyon kurmaya çalışmakta fakat geleneksel durumdaki bazı pozitif değerleri de kaybedip, daha ileri bir organizasyonun negatif değerlerini benimsemektedir.

C. KADININ TOPLUMSAL STATÜSÜNÜN DÜŞMESİ

Göçebe aşiretlerin toprağa yerleşmeleri sırasında beliren ikinci olay, kadının toplumsal statüsünden çok şeyler kaybetmesidir.

Göçebe aşiretlerde kadın çok çalışır, aile içi ekonomik ve sosyal işbölümünde kadına düşen görevler çok ağırdır. Aile-

nin bütün yükü hemen hemen kadının omuzları üzerindedir. Çobanlık hariç diğer bütün işler kadın tarafından yapılır. Fakat kadının bu kadar çok çalışması, hiçbir zaman toplum içinde erkek tarafından ezildiği anlamına gelmemelidir. Kadın, gerek toplumsal ilişkilerde, gerek aile içi ilişkilerde erkek kadar söz sahibidir. Çeşitli olaylar hakkında görüşlerini bildirir, kararlara daima iştirak eder, hatta bazı ailelerde son kararı kadınlar verir. Bazı kadınlar ailenin dışında, aşireti ilgilendiren bazı iç ve dış meselelerde bile varlığını hissettirir. Her şeyden önce baba hukukuna dayanan göçebe Kürt Aşiretleri'nde kadın bu hakkı nasıl elde etmiştir? Bunun birçok sebeplerini saymak mümkündür. Fakat en önemlisi hiç şüphe yok ki, çok çalışması ve çalıştığı ölçüde de söz sahibi olmasıdır. Zaten aile içi ekonomik ve sosyal iş bölümünün yani erkeğin ve kadının neler yapması gerektiğini kesin olarak ayıran toplumlarda, kadın ve erkek arasında statü bakımından bir eşitlik de temin edilmiştir, aksi takdirde kadın erkek tarafından daima ezilmiştir.

Fakat çeşitli zorluklar karşısında, aşiretin toprağa yerleşmeye mecbur kalması ile birlikte, kadın da yukarıda belirtilmeye çalışılan üstün statüsünü kaybedip, aile içinde yalnız çocukların anası olan, fonksiyonsuz bir kişi haline gelmektedir. Geleneksel durumda eli-yüzü tamamen açık olan kadın artık kapanmaya başlamıştır. Geleneksel durumda çeşitli meseleler karşısında erkekle münakaşa edebilen kadın, artık tamamen ona tabi bir hale gelmeye başlamıştır. Geleneksel durumda her an tabiatın zorlukları ile karşı karşıya olan ve onu tek başına yenmeye çalışan kadın artık dört duvar arasına sıkışıp kalmıştır ve yine eski durumda çadırına gelen çerçiler ile ve daha büyük tüccarlar ile saatlerce pazarlık ve alış-veriş yapan kadın şehire yerleştiği andan itibaren evinin odaları içine sıkışmakta, bakkala gidip bir kilo şeker bile almamaktadır. Bu olayın birinci olay ile ilgisi büyüktür, hatta, onun neticesidir. Burada da yavaş yavaş yerleştiği çevre ile ilişkisini artırmaya çalışan göçebe, yavaş yavaş kendi pozitif değerlerini kaybedip çevrenin negatif değerlerini benimsemektedir. Çünkü çevrede kadın kapalıdır, kadın söz sahibi değildir, alış-veriş yapmaz, evinde oturur, yalnız çocukları ile meşgul olur. O halde burada da yukarıdaki gibi, birbirine zıt iki gelişmeyi görmek mümkündür.

Birisi göçebenin toprağa yerleşerek daha üstün bir organizasyonun seviyesine ulaşması, diğeri geleneksel durumda mevcut olan, fakat toprağa yerleşmekle ortadan kalkan, daha üstün bir organizasyonun menfi değeriyle değıştirilen ve iktisadi gelişme için şart olan kadının statüsünü kaybetmesidir.

D. GÖÇEBE, BAZI ÜSTÜN KARAKTERLERİNİ KAYBEDİP ÇEVREYE TABİ OLMAKTADIR

Geleneksel toplumun gelişmesi üzerinde rol oynayan etkenlerden biri de, köylü zihniyetidir. Sosyal değışme süreci içinde yeniliklere karşı koyan başlıca faktör, köylünün çeşitli problemler karşısında gücünün sınırlı olduğunu bilmesidir. "Bu benim harcam değil, bunu ben yapamam" diyerek çeşitli meselelerden geri kalır. Bu bakımdan köylü tabiata bağlı bir insan tipini karakterize eder. Onun tabiat üstü kuvvetlere ve sabıra bağlı bu görüşleri iktisadi gelişmeyi geniş ölçüde engellemektedir.

Göçebe aşiretlere bu açıdan baktığımız zaman aşiret zihniyetinin bir dinamizm içinde olduğunu görmek gayet kolaydır. Daima tabiatla haşır neşir olan göçebe, ilkel tekniği ile de olsa onu mümkün olduğu kadar kontrol altına almaya ve ondan istifade yollarını aramaya çalışmaktadır. Göçebe her şeyden önce mert, cesur, atik ve savaşıdır, özgürlük aşığıdır, başkalarının özgürlüğüne müdahalesini hiç kabul etmez, fakat, başka aşiretleri kendi bünyesi içine alıp onları kendine bağlı bir hale getirebilir. Bu nokta üzerinde önemle durulmalıdır. Çünkü, bu onun kabullenici değil, egemen olucu ve yaratıcı özelliğini göstermektedir. Halbuki, göçebe aşiretler toprağa yerleşmeye başladıklarından itibaren bu pozitif değerlerini de kaybedip, çevrenin değerlerini kabul edici bir hale geliyorlar ve kendi değerlerini çevreye kabul ettirecekleri yerde, çevrenin değerlerine bağlı oluyorlar.

Ünlü Fransız düşünürü Voltaire Türkler hakkında şöyle diyor:

"Türkler asil ve cengaver bir millettir. Her gittikleri yerde üstün kahramanlıklar göstererek imparatorlukları dağıtıp parçalamışlar kendi topraklarına katmışlar,

imparatorları dize getirmişlerdir. Fakat at üzerinde ve harpte çok hünerli olan bu millet ilimde, teknikte ve sosyal hayatta hiç de ileri değildir. Askerlik sahasında daima kendi düşüncelerini başkalarına kabul ettiren bu kimseler, diğer sahalarda hiçbir yaratıcılık göstermeyip kolayca başkalarına tabi olmuşlar ve başkalarının yaptıklarını kabul etmişlerdir.”

Voltaire'nin Türkler hakkındaki bu görüşü ile bizim aşirette olup bitenler arasında bir paralellik bulmak mümkündür. Göçebelere de geleneksel durumda gerek çevreye, gerek çevredekilere bağlı olmamak, bilakis sonra egemen olmak gibi yaratıcı bir değer mevcutken, kendisinininkinden daha yüksek bir sosyal ve ekonomik, kültürel organizasyonla karşılaştığı zaman, bu organizasyona hakim olan değerleri kolaylıkla benimseyip uygulamaktadır. Dolayısıyla burada da iki zıt gelişmeyi görmek gerekir. Birisini göçebelikten yerleşik medeniyete geçiş gibi üstün bir değer, diğeri geleneksel durumda mevcut olan ve geçiş halinde kaybedilen üstün değerlerdir.⁹

V. GÖÇEBE AŞİRETLERİN PROBLEMLERİ ve PLAN İLİŞKİLERİ

A. GÖÇEBELERİN ÇEVRE İLE OLAN İLİŞKİLERİ

1. Üçlü Organizasyon

Göçebe aşiretlerin her şeyden önce mevsim, arazi, iklim şartları ve bitki örtüsüne göre değişen ikili bir sosyal organizasyon vardır.

1. Yaylaklarda meydana getirilen organizasyon,

2. Kışlaklarda, yani stepelerde meydana getirilen organizasyon.

Burada üçüncü bir organizasyon şekli daha sayabiliriz ki bu göç durumudur. Çünkü göçler sırasında aşağı yukarı farklı bir organizasyona ihtiyaç vardır. Gerek yaylak gerek

9. İsmail Beşikçi, Göçebelere Modernleşme ve Üç Hipotez, **FORUM**, Sayı 325, 15 Ekim 1961

kışlak bölgelerde aşiret, çevresiyle devamlı ilişki halindedir. Kendinin yegane iş-güç sahası ve geçim tarzı hayvancılık olduğu için diğer ihtiyaç maddelerini çevresinden sağlar. Daha önceki sayfalarda belirtildiği gibi kışlak bölgelerde tamamen köy içlerinde ve çadırlarda kaldıkları için bu ilişki daha yoğundur. Burada yün, peynir, koyun ile ekin, şeker, çay v.s. trampa edilir.

Fakat esas ilişki göçler sırasında olur. Göç sırasında bütün aşiretler hareket halinde olduğu için yol boyunca birbirleriyle karşılaşır, haberleşirler. Diğer taraftan göç sırasında aşiret, köy, kasaba, şehir gibi çeşitli topluluklarla karşı karşıya geldiği için kültür yayılması, kültürlerin karşılıklı etkilerinden bahsedilir. Burada özellikle zoma ismi altında aralarında akrabalık bağı bulunmayan yani akrabalığa dayanmayan yerleşme düzeni olarak anladığımız gruplar çok büyük rol oynarlar.

Bu grupların ilişkileri çeşitli aşiretlerin etnik kastlarını karşı karşıya getirir. Bu ilişki grupları, yani etnik kastlar; gerek yaylak gerek kışlak gerekse göç mahallelerinde yerleşik tarımsal toplumlarla karşı karşıya geldikleri zaman, etnik tabakalaşma zamanla sosyal tabakalaşmaya doğru gelişmektedir. Gerek göçlerin yaya olarak yapılması, gerek yaylak ve kışlaklardan Bitlis, Tatvan, Ahlat, Siirt, Batman, Diyarbakır gibi büyük merkezlere yaya ve hayvanla gidip gelme, haberleşmeyi daha yoğun bir hale getirir. Alıkan Aşireti'yle diğer aşiretler arasında bir etnik kast meydana geldiği gibi, aynı aşiretin köy, kasaba gibi topluluklarla olan ilişkilerinde de böyle bir kast meydana gelebilir. Fakat bu sefer kastın üst kısmından olan yerleşik yani toprağa bağlı olan halktır.

Bu genel görüşlerden sonra göçebe aşiretlerin çevresiyle olan ilişkilerinde birçok özel durumların da meydana geldiği konusuna geçebiliriz. Bunlardan birini bundan önceki bölümde ekolojik baskıları açıklarken belirtmiştik. Şimdi üç tanesine daha işaret edelim.

2. Göçebe Aşiretlerin Çevreleriyle Olan İlişkilerinde Etnik Kast Göze Çarpmaktadır

Bugün Doğu Anadolu'da bazı köy ve kasabalarda yaşayan halkta yakın zamanlara kadar göçebe, yarı göçebe bir devir yaşayıp şimdiki şeklini almıştır. Dolayısıyla bu iki halk arasında etnik kök bakımından bir fark olmadığı halde zamanla yerleşme olayı halklar arasında kastlar meydana gelmesine sebep olmuştur. Çünkü din, dil, fizik, antropoloji bakımından tamamen birbirine benzeyen bu insanları aynı etnik gruptan farzetmek yanlış bir görüş değildir. Fakat her iki grup arasında kast şeklinde bir farklılaşmanın mevcut olduğu da sosyolojik bir gerçektir. Bu bakımdan köy ve kasabalarda yaşayan halk hiçbir zaman bir göçebeyi adam yerine koyup onunla konuşmaz. Onların kızını almaz, onlara kız vermez, onları konuk olarak kabul etmez. Aşiretler de kendilerini fiili olarak köy ve şehir halkları tarafından küçük görüldüklerini bilirler. Fakat kendilerini onlardan daima yüksek tutarlar. Dolayısıyla ilişkileri daha ziyade ticari alanda kalmaktadır.

3. Göçebe Hareketlerinin Çevrenin Asayiş ve Güvenliği Üzerinde Etkisi Büyüktür

Bugünkü şartlar altında göçebe hareketleri zabıtaca kontrol altında değildir. Diğer taraftan yine zabıta tarafından göçebelerin hareket alanları da organize edilmemiştir. Bu durumda Van Gölü havzası ve Güneydoğu Anadolu gibi coğrafi bakımdan çok engebeli, yol durumu iyi olmayan dolayısıyla iyi araç ve gereçlerle donatılmamış bir bölgede göçebe hareketleri bölgenin asayişini geniş ölçüde etkilemektedir. Özellikle ilkbahar başlarında yaylalara çıkış ve sonbaharda yayla dönüşünde günlerce hayvanıyla belirli bir bölgeden, köy, kasaba veya şehirlerden geçen göçebeler tarlalara ve ormanlık alanlara pek çok zarar verirler. Ayrıca şehirlerin trafiğinde de büyük aksamalar meydana gelir. Uzun süren gözlemlerimiz göstermiştir ki, göçebelerin geliş ve gidişleri, birkaç gün bir yerde konaklamaları asayiş ve güven-

liğe etki eden olayların da artmasına sebep olmaktadır. Aynı konular Pervari Kaymakamı Mustafa Bezirgan ve temas imkânı bulduğumuz vali, kaymakam, jandarma komutanları, karakol komutanları da işaret etmektedirler.¹⁰ Bütün bunların aşiret üyelerinin iradesi dışında meydana geldiği şüphesizdir. Yani göçebe aşiret asayişsizliğe dolayısıyla etki eder.

Diğer taraftan yine göçebe aşiretler kendi iradelerinin dışında çevredeki eşkıyalara da istemeyerek yataklık etmektedirler. Bu, daha ziyade korku neticesinde meydana gelir. Fakat bütün bu olaylar aşiretin çevresiyle olan ilişkilerinde aksaklıkların meydana gelmesine sebep olmaktadır.

4. Çevre Halkının Göçebe Aşiretler ve Göçebeler Hakkındaki Bilgisi

Bütün bunlara rağmen çevre halkının aşiretler hakkında doğru ve kesin bir bilgisi yoktur. Göçebe Alikan Aşireti'nin hareket alanında çeşitli halk üzerinde yaptığımız bir ankette "Size göre göçebe aşiret nedir?" sorusuna ilgili kişiler farklı farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan doğruya en yakın olan açıklamayı yani ekonomik faktörlerle açıklamayı ancak altı kişi (% 14.6) yapabilmıştır. Doğruya biraz daha yakın olan millet karakteri ile açıklayanlar 13 kişi (% 31.7) çoğunluktadır. Diğer faktörler ise büyük ölçüde yanlış olan hükümlerdir. Bk. Çizelge 2

Bundan başka gerek yaylalarda gerek kışlaklarda ve gerekse yol boyunda göçebelerin konaklama yerleri de doğru olarak bilinmemektedir. Herkes onları daha ziyade hür kişiler olarak bilir. İstedikleri dağ ve yaylalarda istedikleri kadar konaklayabileceğini zanneder, yırtıcı, atak ve çevrelerine zarar veren insanlar olarak bilinir. Tabii bütün bu görüşler yanlıştır. Bu bakımdan toplumu dışardan bakarak kavra-

10. Mustafa Bezirgan, Güneydoğu İlçelerinden Pervari'de Asayiş Bozan Sebebler ve Çareleri, **TİD**, Mayıs-Haziran 1963, Sayı 282, Sayfa 32-37,

Milliyet, 3-4 Mayıs 1966 (Şâki Hamido Yedi Kişiyi Dağa Kaldırdı.)

Cumhuriyet, 16 Ocak 1967 Sayfa I, Bir Jandarma Tugayı 3000 Kişilik Bir Aşirete Baskın Yaptı. 16 Firari yakalandı.

mak çoğu zaman doğru neticeyi vermez. Bununla beraber özellikle g olayı yani göçebelerin akın akın göçmeleri, Şehir, kasaba ve köylerde gerek baharda gerek sonbaharda halkın bazı iŐlere baŐlamasına baŐlangıŐ teşkil etmektedir.

Çizelge 2: SİZE GÖRE GÖÇEBE AŞİRET NEDİR ?

	%
Geçim vasıtasıdır. Hayvanları otlatmak için dolaşmak lâzımdır gibi iktisadi bir faktör ile açıklayanlar	14.4
Bir millet karakteridir. Hr kişilerdir, istedikleri yerlerde konaklarlar diye açıklayanlar	31.7
ingenelerle karıştıranlar	14.6
Köylülerle karıştıranlar	17.0
Ne olduğu belirsiz, ziyankr, pis insanlardır diyenler	14.6
Başka faktörlerle açıklayanlar	7.5
TOPLAM	100.0
(Sayı)	(41)

Glerin halk üzerindeki bu psikolojik etkisi daima hissedilebilir. Ayrıca çoluk-ocuk, genç-ihtiyar, kız-kızan hep yürümeleri, karda, çamurda, yağmurda, kızgın güneŐ altında perıŐanlık çekmeleri halkın bazen göçebeler için acımalarına sebep olur.

Göçebelerin hayvancılık yaptıkları, iyi peynir ve yn ürettikleri ekonomik bakımdan çevreye faydalı oldukları bilinir, fakat onların evlenme adetleri, temizlik durumları, aile yapıları, yayla kiralamaları, hünerleri hakkındaki bilgileri yine yanıŐtır. AŞiret reisi deyince çok kimse hl eski aşiret reislerinin sonsuz kudret ve nüfuzunu hatırlamaktadırlar.

evre halkının, göçebe aşiretler hakkındaki bilgisini kontrol için "Bu seneki milletvekili seçiminde, Nemrut, Sp-han gibi yaylalara gelen göçebeler AP'ye oy verdiler; size göre bunun sebebi nedir?" Şeklinde bir soru daha sorduk. İlgili kimselerin hepsi de bu soruya çeşitli cevaplar verdiler. Bizim için verilen bu cevaplar önemli değil, önemli olan, evre halkın göçebenin siyasi faaliyetleri konusunda hiç de açık bir fikre sahip olmadığıdır. Çünkü daha önceki bölümlerde

açıkladığımız gibi göçebe, çeşitli faktörler sebebiyle rey hakkını kullanamaz. Yani adı geçen seçimlerde de göçebe rey vermemiştir. Diğer taraftan "size göre devlet, göçebeye hangi hizmetleri yapsın" şeklindeki sorumuz şu şekilde cevaplandırılmıştır. 13 kişi (% 31.7) devlet onları toprağa yerleştirsın de biz de dertlerimizden kurtulalım dediği halde, 4 kişi (% 14.6) göçebe hayat düzeninin çok zor olduğuna bakarak ve onlara acıdıkları için yerleştirilmelerini istemiştir. Devlet göçebeyi ne yaparsa yapsın beni ilgilendirmez, diyenlerin sayısı ise az değildir. 8 kişi. (% 19.5) Çizelge 3.

Birinci şıkkı destekleyenlerin fakir, az topraklı köylüler, 2, 3, 4 ve 5'inci şıkkı destekleyenlerin özellikle yabancı memurlar, esnaf, sanatkâr, üçüncü şıkkı destekleyenlerin ise toprak ve yayla sahibi olmaları ayrıca manalıdır.

Çizelge 3: SİZE GÖRE DEVLET GÖÇEBEYE, HANGİ HİZMETLER YAPSIN?

	%
Devlet göçebeyi toprağa yerleştirsın, biz de onların derdinden kurtulalım	31.7
Devlet göçebeleri toprağa yerleştirsın, zavallılar çok zahmet çekiyorlar	14.6
Göçebe düzeni iyidir, bu şekilde devam etsin	12.0
Devlet göçebeyi yerleştirmesın fakat göçebe faaliyetlerini, onlar için şart olan kamu hizmetlerini daha iyi organize etsin	7.5
Devlet göçebeyi okutsun, adam etsin	7.5
Devlet göçebeyi ne yaparsa yapsın beni ilgilendirmez	19.5
Başka	7.5
TOPLAM	100.0
(Sayı)	(41)

Bütün bunlar çevre halkın göçebe aşiretler hakkında bildiklerinin esasa dayanmadığını ve yanlış olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla göçebeler hakkında alınacak idari kararlar ve tayin edilecek sosyal politika hedefleri esaslı bir

araştırma sonucu olmalıdır. Bu bakımdan halkın, hatta çevredeki tüzel kişiliği olan kamu idarelerinin görüşlerini aksettiren kararların ve sosyal politika hedeflerinin tatbikattaki başarı şansı düşük olacaktır. Çünkü göçebenin devletten beledikleriyle, çevre halkın göçebelər için yapılmasını temenni ettikleri hizmetler birbirleriyle çatışmaktadır. 3 ve 4 numaralı çizelgelerin incelenmesi bu durumu ortaya koymaktadır.

Göçebenin kanısına göre, göçebe, Türk Devleti'nin bir vatandaşıdır. Harp halinde ve sulhta devlete karşı birtakım görevleri vardır. Sulhtaki görevi söz dinlemek, askerlik yapmak, kanunlara saygı göstermek, harpte ise bütün malı ve mülkü ile her çeşit varlığı ile ona yardımcı olmaktır. Nitekim "harp halinde devlete karşı vazifeniz nedir?" şeklindeki sorumuz büyük bir çoğunluk tarafından "koyunlarımızı veririz. Bizim koyunlarımız askeri epey bir müddet doyurur. Halbuki başkaları bizim kadar yardımcı olamaz" şeklinde cevaplandırılmıştır. Harp ederiz gibi cevap verenlerde vardır.

Çizelge 4: DEVLET BİRİNCİ DERECEDE SİZE BU HİZMETLERDEN HANGİSİNİ YAPSIN?

	%
Devlet bize dokunmasın ne yaparsa yapsın	5.4
Bize yaylalardan faydalanma hakkı versin (Yaylalara serbestçe gelip gidelim. Bizden fazla para alınmasını önlesin)	70.3
Bize toprak toprak versin ve yerleştirsın	13.5
Bize de okul yapsın ve çocuklarımız okusun.	2.7
Bize hakaret edilmesini önlesin. Çiftçi korumayı kaldırsın.	8.1
TOPLAM	100.0
(Sayı)	(37)

Devletten beklenene gelince: Çizelge 4'e göre devletten beklenenler en çok yaylalarla ve buralardan faydalanma ile ilgili konulardır. (% 70.2) Eskiden hakim olan "Devlet bize dokunmasın ne yaparsa yapsın" görüşü artık değerini kaybetmiş ve topluluk devletten birtakım isteklerde bulunmaya

başlamıştır. Bu gelişmede toplumun dışarıya açılması olayı büyük bir faktördür. İsteği meydana getiren unsurların yanında da daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi göçebenin yaylalardan artık serbestçe faydalanamaması, yaylaların fiyatının çok yükselmesi, çevreden hakaret görme olayı gelmektedir. Bu olay göçebeyi toprağa yerleşmeye bile zorlamaktadır. Nitekim "Yerleşmek istiyoruz toprak verin" diyenlerin sayısı da küçümsenecek kadar değildir (% 13.5). Bütün yerleşme istekleri şimdilik yalnız erkeklerden gelmektedir. Kadınlar henüz zor istek göstermektedirler.

Bütün bunlardan dolayı çevre halkın göçebe aşiretler hakkındaki bilgisi yanlışır. Dolayısıyla göçebeler hakkında alacak sosyal politika kararları çevre halkın ve hatta mahallî idare makamlarının kanaatlarına göre değil göçebeler hakkında yapılmış bilimsel çalışmalara dayanmalıdır.

B. GÖÇEBE AŞİRETLERİN PROBLEMLERİ

1963-1964 yıllarında Ahlat kazasında kaymakamlık yapan Sayın Mecit Sönmez (Göçebe, Devlet için maliyeti sıfır olan kişidir) demektedir. Bu çok kısa ve özlü söz, göçebenin Devlet ve mahallî idareler ile ilişkisini ve çeşitli kamu hizmetlerinden faydalanma imkânsızlığını gayet usta ve belirgin bir şekilde göstermektedir. Gerçekten bugün Doğu Anadolu'da, özellikle Van Gölü çevresinde ve Güney Doğu Anadolu steplerinde hareket eden göçebe Kürt aşiretleri yol, eğitim, sağlık, mesken, su elektrik gibi hiçbir kamu hizmetinden faydalanamamakta kendi kapalı dünyasında bu hizmetlerden uzak bir şekilde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla Devlet bu insanlar için hiçbir şekilde hizmet etmemekte, para harcamamakta fakat yerine göre çeşitli vergiler almakta ve askerliklerini yapmaya çağırmaktadır. İşte bu makalede göçebe aşiretlere hakim olan aktüel problemleri ve bu problemlerin planla ilişkilerini göstermeye çalışacağız.

1. Göçebelerin Nüfuslarını Bilmiyoruz.

Bugün Doğu Anadolu'da hareket eden göçebe aşiretlerin sayıları ve bunların nüfusları hakkında hiçbir bilgimiz yoktur. Nüfus sayımı istatistikleri bu konuda bize hiçbir şey

söylememektedir. Çünkü nüfus sayımına rastlayan günlerde, bu kimseler (23 Ekim) genellikle dağların yüksek kısımlarında, yaylalarda, yani şehir, kasaba ve köylerden çok uzakta bulunmaktadır. Bu bakımdan ya nüfusa hiç kaydedilmezler veya yaylaların civarında yakın bir köy varsa o köyün nüfusuyla birlikte yazılırlar. Dolayısıyla göçebeler hakkında bağımsız bir istatistik yoktur. Diğer taraftan bu insanların nüfus kütüğünde de kayıtları yoktur. Yeni doğan çocuklar hiçbir zaman nüfusa götürülüp kaydedilmezler. Gerçi Siirt vilayetinde göçebelerle ilgili birtakım nüfus kayıtlarına rastlanmıştır. Fakat 1940 yıllarında yapılan bu kayıtlarda herhangi bir gelişme yoktur. Yani 1940'dan sonraki nüfus durumu işlenmemiştir. Jandarma komutanlıklarında, veteriner ve sağlık müdürlüklerindeki göçebe nüfusu ile ilgili kayıtlar ise çok elverişsiz ve tutarsızdır. Burada nüfus memurlarının göçebeye karşı iyi davranmaması, çok fazla rüşvet talep etmesi de rol oynamaktadır. Bu bakımdan göçebe çoğu zaman nüfus dairesine başvurmaz.

Nüfus ile ilgili diğer bir problem resmi nikâh ve askerliktir. Nüfus kütüğüne kaydı olmayan bu kişilerin daima gayri resmi nikâh yapacakları ve asker kaçağı olarak kalacakları büyük bir gerçektir. Fakat özellikle son yıllarda bu kapalı toplumun yavaş da olsa dışarıya açılması ve hareket ettiği çevrenin değerler sistemi ile bütünleşmeye başlaması, askerliğe karşı ilgiyi artırmıştır. Türkçe bilmek okuma-yazma öğrenmek toplum içinde statü ve prestiji artırıcı unsurlar haline geldiği için, göçebe, askerliğe artık arzu ederek gitmektedir.

2. Bir Karış Toprağa Sahip Olmayan Kişiler

Göçebe aşiretler geniş ölçüde hayvancılık yaparak geçinmekte, geniş hayvan sürülerini otlatabilecek mevsim ve bitki örtüsü şartlarından faydalanabilmek için çok geniş bir alanda hareket etmektedirler. Fakat hiçbir yerde, en ufak bir toprak parçasına dahi sahip olmayan bu kimseler gittikleri her yerde, gerek hayvanlarını otlatabilmek gerek çadırlarını kurabilmek için arazi kıralmakta ve bunun için arazi sahiplerine büyük miktarda paralar ödemektedirler. Bunlar ya

mahalli ağalar veya mahalli idare makamlarıdır.¹¹ Fakat bu kimseler iktisadi ve sosyal bakımdan zayıf oldukları için daima istismar edilmektedirler. Çünkü dağ, yayla gibi araziler devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Dolayısıyla bu topraklar üzerinde özel kişilerin hiçbir tasarruf yetkisi olmamaktadır. Fakat çevrede iktisadi, sosyal ve dini gücü kuvvetli olan bazı varlıklı aileler bu toprakları çeşitli oyunlar sonunda kendi üzerlerine tapulatmak imkânını bulmuş ve doğrudan doğruya kendi toprağı gibi kullanmaya başlamıştır. Doğu Anadolu'nun toplumsal yapısı içinde artık "fedolizm kalıntısı beyler" olarak görünen bu kişiler, göçebelere yaylak ve kışlaklarını kiralayarak çok büyük paralar kazanmaktadırlar. Diğer taraftan kira sözleşmesi "feodalizm kalıntısı beyler"le aşiret reisleri ve aşiretin ileri gelenleri arasında yapılır. Kira sözleşmesinin, zirai kira sözleşmesinin aradığı hiçbir şartı yerine getirmemesi, özellikle "yazılı değil, sözlü" olarak yapılması göçebenin yine aleyhine işleyen unsurlardır. Kira bedelinin tayin edilmesinde kuvvetli olan taraf yine ağalardır. Bu bakımdan kira bedeline istedikleri kadar ağırlık koyabilmekte, aşiret temsilcileri ise buna ister istemez uymaktadırlar. Herhangi bir anlaşmazlık olsa bile, yazılı bir kira sözleşmesi olmadığı için mahkemeler tarafından göz önüne alınmamaktadır.

Göçebenin yaylak ve kışlak mntukaları arasında çok geniş mesafe vardır. Örneğin yazı Nemrut ve Süphan Yaylalığında, kışı Silvan Ovası'nda geçiren Alıkan Aşireti, kışlaklardan yaylalara, yaylalardan kışlaklara göç etmek için 250-300 km. katetmek zorundadırlar. Bu bakımdan göçebelik zor bir zanaattır. Fakat göçebe bu uzun yol boyunca çevredeki halkın menfi etkileri ile çok zor ve hadiseli bir şekilde kateder. Çeşitli yerlerde hakaret gördüğü bir tarafa, her geçtiği belediye topraklarında, tırnak parası, ayakbastı parası alınır. Göçebe bu parayı vermek zorundadır. Son zamanlarda

11. Modern Türk Devleti haklı olarak göçebe aşiret gruplarını, bir mahalli idare, tüzel kişi vs. olarak tanımadığı için bunların mülkiyetine giren bir arazi de yoktur. Fakat eskiden göçebe aşiretlerin sırf kendilerinin faydalanmasına terk edilmiş kışlak ve yaylak mntukalarının var olup olmadığını araştırmak incelememizin dışında kalan bir durumdur. Biz yalnız bugünkü durumla meşgul oluyoruz.

göçebelere yaylak, kışlak gibi konaklama yerleri kiralayan ve belediye hudutlarından geçit hakkı veren teşkilatlardan biri haline gelmeye başlayan çiftçi koruma örgütü de, bu insanların istismar edilmelerinde büyük rol oynamaktadır. Belediye Meclisleri tarafından seçilen bu örgüt, özel kişilerin tapulu arazilerini belirli bir süre göçebelere kiralamakta ve çok para sağlamaktadır. Yazımızın plân ilişkileri bölümünde bu konuya tekrar değinilecektir.

3. Yaygın Kültür Unsurlarından Yararlanamayan Kimseler

Van Gölü çevresi ve Güney Doğu steplerinde hareket eden göçebe aşiretlerinin hepsi de % 100 Kürtçe konuşurlar, % 80-85 oranında Türkçe bilmezler. Zaten Türkçe bilmek askerliğini yapan delikanlılara has bir meziyettir. Bu bakımdan kadınlar hiç bilmezler. Şimdiye kadar bu gruba eğitim hizmeti götürülmemiş olup, halk tamamen kendi haline bırakılmıştır. Bunun yanında sağlık ve mesken gibi çeşitli güvenlik hizmetlerinden de yoksundur.

Bütün bunlar ise toplumun siyasal bütünleşmesinin Türkiye'nin dışındaki kaynaklar tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Örneğin bir göçebe Molla Barzani'nin her hareketinden haberdar olduğu halde, Türkiye'de olup bitenlerden habersizdir. Çünkü % 100 Kürtçe yayın yapan radyolar (Erivan, Tahran, Bağdat) dinlenmektedir.¹²

Diğer taraftan geleneksel toplumun modernleşmesini engelleyen birtakım kültürel faktörler daha vardır. Evlenme, yüksek bir başlığın alınması, buna bağlı olarak kız kaçırımlar ve Berdel denilen bir aile tipinin doğuşu toplumun yaygın kültür unsurlarından gerektiği kadar faydalanmadığını göstermektedir. Berdel tipi aile, evlenme çağına gelmiş kız ve erkek çocuğu bulunan iki ailenin değiş-tokuş yaparak hem kızlarını hem de oğullarını aynı anda evlendirmeleridir. Çok karmaşık olan ve çeşitli meseleler meydana getiren bu aile tipine göçebe toplumunda fazlası ile rastlamak mümkün-

12. Muzaffer Erdost, Şemdinli Röportajı, Yön, Sayı 179, 180
İsmail Beşikçi, Doğu ve Güney Doğu Kalkınması Mitingleri Dolayısıyla "Şemdinli Röportajı" Üzerine, 6-7 Aralık 1967, Akşam.

dür. İşte, çevreye nazaran adet ve ananeler yönünden, ilkel koşullar altında yaşayan bu toplum çoğu zaman şehir, köy, kasaba halkı tarafından hakaret görür. Kendisi ile alay edilir. Örneğin bir göçebe doktora gitmiş olsa "göçer de artık adam olmuş, o da doktora geliyor" gibi sözlerle sağlık hizmetlerinden faydalanmayı onlara lâyük görmezler.

Sosyal ve kültürel bakımdan meydana gelen bu gerilim çocuk yetiştirilmesi ve eğitiminde, boş zamanların değerlendirilmesi olayında da görülür. Göçebe aşiret topluluklarında Darwin'in doğal ayıklanma nazariyesi büyük bir uygulama alanı bulmaktadır. Çocuğun ne yetişmesi, ne de eğitimi için hiçbir dikkat sarf edilmez. Zaten eğitim genellikle gayri resmi eğitimidir. Ve çocuk küçük yaştan itibaren çobanlık öğrenir. Birkaç ailenin, çocuklarına Kur'an-ı Kerim okumasını öğrettiği de olur. Boş zamanların değerlendirilmesinde ise organize hiçbir özellik yoktur. Erkeğin hemen hemen bütün vakti boş olduğu halde akşama kadar yan gelip yatar. Ayrıca iş bölümünde kadın erkek arasında meydana gelen dengesizlik yani kadının çok çalışması birtakım vücut hastalıklarının meydana gelmesine de sebep olmuştur.

4. Siyasal Rey Hakkını Kullanmayan Vatandaşlar

Göçebe aşiretler eğitim, sağlık, konut gibi kamu hizmetlerinden faydalanamadıkları gibi siyasal haklarını kullanmaktan da mahrumdur. Örneğin hiçbir göçer seçimlerde rey veremez. Aslında rey kullanmaması için kanunî bir mahzur yoktur. Devamlı hareket halinde olmaları, altı ay belirli bir yerde oturmamaları buna engel olmaktadır. Çoğu zaman nüfus kütüğünde kayıtlı olmamaları, seçim kütüklerinin yazıldığı yer ile rey verilen yer arasında koordinasyon bulunmaması bu inkânı ortadan kaldırmaktadır. Fakat bu, aslında çok önemli bir problemdir. Çünkü pek çok göçebe rey vermemesini Kürt olduğu ve Türkçe bilmediği gibi birtakım yanlış faktörler ile açıklamaya çalışmaktadır.

Diğer taraftan iktisadi ve sosyal bakımdan gelişmeye başlayan bir ortamda kendilerinin nerede durdukları, diğer sosyal gruplara karşı durumlarının yavaş yavaş şuuruna va-

ran bu kimseler, siyasal katılmayı da fazlası ile arzu etmektedirler.

Şurası muhakkak ki, Türkiye'de halk yığınlarının devlet, hükümet, siyasal partiler ve çeşitli baskı grupları tarafından değer kazanması 1945'ten sonra yani çok partili bir rejime geçişle birlikte ortaya çıkmıştır. 1945'e kadar iktidara gelmek için kitlelerin reyine ihtiyaç duyulmadığından devlet adamları ve politikacılar ile halk arasında çok derin bir uçurum vardı ve politikacılar halk katına inmeyi düşünmezlerdi. 1945'ten bu tarafa ise demokrasinin tatbikatı hangi yönde ve ne şekilde olursa olsun bu katı çerçeveyi kırıp, devlet bürokrasisiyle halk arasında daha sıkı ilişkiler kurup derin uçurumu ortadan kaldırdığı için çok önemli bir aşamadır. Çünkü politikacı, devlet adamı ya da idareci iktidara gelmek için ya da iktidarını sürdürmek için halkın oyuna daima muhtaçtır. Dört senede bir kere de olsa bunu hissetmektedir. Bu bakımdan siyasal oy hakkının verilmesiyle halk yığınlarının politik ve sosyal bir değer kazanması arasında çok büyük bir ilgi vardır. Dolayısıyla devlet tarafından maliyeti sıfır olan kişiler oyları sayesinde siyasal bir değer kazanmadıkça yine maliyeti sıfır bir kişi olmaya devam edeceklerdir. Siyasal oy hakkını kullanan kişilerin bu oyları vasıtasıyla seslerini duyurup çeşitli aktüel sorunlarını ortaya koyacakları gerçektir.

Seçim Kanunu'ndaki "Oy verebilmek için belirli bir yerde en az altı ay oturmak gerekir" şeklindeki hükmüyle göçebenin belirli bir arazide en fazla 4-5 ay kalıp başka bir yere göç etmesi arasında bir çözüm yolu bulmak şarttır. Çünkü göçebe, göçebelğin bünyesi gereği göç etmektedir. Göçebenin ekonomik ve sosyal organizasyonu bunu gerektirmektedir. Seçim Kanunu'ndaki altı aylık süre ile seçmenin çevreyi tanıyıp tanımamasıyla ilgilidir. Bu bakımdan göçebelerin seçim kütüklerine yazılı oldukları yer ile (kışlak veya yaylak) oy verilen yer arasında (kışlak ya da yaylak) koordinasyon sağlanması gerekmektedir. Diğer taraftan bu sorunun, nüfus sorunuyla birlikte ele alınması büyük bir gerekliliktir.

5. Hayvancılık

Bugün Doğu Anadolu'da küçük baş hayvancılığı her ne kadar köylük yerlerde yapılıyor ise de, göçebe aşiretler tarafından yapılan hayvancılık da küçümsenmemelidir. Köy ailesinin sahip olduğu ortalama küçük baş hayvan genellikle 20 civarında olduğu halde, aşiretlerde 160'tır. Bu rakam bir Alman coğrafyacısı tarafından aynı bölgede yapılan bir araştırma neticesinde 120-130 olarak hesaplanmıştır.¹³ Fakat bu hayvanlar ve süt, peynir, yün gibi hayvan ürünleri gereği gibi değerlendirilememektedir. Ekonomi geniş çapta kapalı olup daha ziyade çerçi ile ilgili kurulmuştur. Son zamanlarda ekonominin yavaş yavaş dışarıya açıldığını görüyorsak da pazar ekonomisine geçişi kısıtlayan birtakım tıkanık kanallar yine vardır. Bu bakımdan üretim genellikle tüketim için yapılmaktadır. Tabii tüketim fazlası olan mallar tüccarlara satılıyorsa da, esas üretici olan aşiretler ile devlet veya diğer-tüketiciler arasında istismarcı zümreler girmekte, gelirin aşiret üyelerine tam olarak geçişini engellemektedir.¹⁴

13. Hutteroht bergnomaden und Yaylabauren un Mittleren Kurdistanen, Tourus, marburger Geographische Schriften, Marburg; 1959, Sh. 91

14. İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'da Göçebe Kürtler, Forum, Sayı 324, 1 Ekim 1967

Çizelge 5: ALIKAN AŞİRETİNDE ve ÇEŞİTLİ DOĞU İLLERİNDE BÜYÜK BAŞ ve KÜÇÜK BAŞ HAYVAN DURUMUNUN KARŞILAŞTIRILMASI

İller	Nüfus	Büyük Baş	Küçük Baş
Adıyaman	4.6	2.0	6.0
Bingöl	4.9	2.6	14.3
Bitlis	5.3	2.6	15.4
Ağrı	5.7	4.2	21.3
Erzurum	5.0	4.0	9.9
Diyarbakır	4.9	3.5	8.3
Elazığ	4.6	2.6	8.5
Kars	5.2	4.2	9.4
Malatya	4.7	2.0	6.1
Mardin	4.7	2.0	10.7
Muş	5.1	3.7	12.9
Siirt	5.0	2.6	11.9
Tunceli	4.9	2.9	11.7
Van	5.8	3.6	31.0
Urfa	5.2	2.5	12.6
Alikan Aşireti (*)	8.4	6.9	160.4

Kaynak: KİBKEE, İlgili iller, Çizelge 26

(*) Alikan Aşireti için, Bk. İsmail Beşikçi, **Bir Göçebe Aşiretin Sosyal Organizasyonu**, Sayfa 136.

C. SORUNLAR ve PLAN İLİŞKİLERİ

1. Bir Olay

Yukarıda arazi mülkiyeti bölümünde söylediğimiz gibi, mülkiyet ilişkileri son zamanlarda, göçebenin tamamen aleyhine işleyen bir faktör haline gelmiştir. Nüfus arttıkça köylük yerlerin mera ve yayla istekleri çoğalmış ve bu olay göçebenin hareket alanını daralttığı gibi, yaylak ve kışlakların kira bedelini de yükseltmiştir. Böylece, eskiden, istediği yaylalara, istediği zaman gidebilen, istediği kadar konaklayabilen, para ödemeyen göçebeler, artık istedikleri şekilde

hareket edemedikleri gibi yüksek bir kirayı da ödemek zorundadırlar. Bu arada çiftçi koruma örgütünün faaliyetleri özellikle dikkate değer. 1965 sonbaharında ve kışında Ahlat Kaymakamlığı'ndan göçebelere sözlü olarak şu emir verildi: "Gelecek sene yaz aylarında artık Ahlat Yaylaları'na gelmeyin, nereye giderseniz gidin, kendinize yeni yaylalar arayın." Basit gibi görünen bu emri gayet esaslı bir şekilde tahlil etmek gerekir. Bir kere göçebeler Nemrut, Süte, Suphan gibi Ahlat ve Adilcevaz Yaylaları'na gelmek zorundadırlar. Çünkü göçebelerin bu yaylalara gelmesi 15-20 yıllık bir olaydır. Daha önceleri Bitlis Yaylaları'nda konaklarken, yukarıda açıklanan baskıların artması sonunda daha tenha olduğu için bu yaylalara gelmeye başlamışlardır. Bu bakımdan göçebenin Ahlat ve Adilcevaz Yaylaları'na gelmesi bir zorlama neticesinde olmuştur. Dolayısıyla göçebenin gidebileceği daha başka bir yer yoktur. Ve bu durumu da çiftçi koruma örgütü üyeleri de gayet iyi bilmektedirler. Fakat kaza çapında bir baskı grubu meydana getirerek kaymakamı harekete getirmekte ve böylece bir emrin verilmesini sağlamaktadırlar.

Bunun karşısında göçebenin tutumu ne olabilir? Onun davranışı şüphesiz ki çiftçi koruma örgütü üyeleri ile tekrar pazarlığa oturup yaylalarda konaklamayı tekrar sağlamaktır. Tabii burada aşiretler çok daha büyük kira bedellerini teklif edecekler, öbürleri ise istemeyerek, nazlanarak, sırf hatır için yaylaları tekrar kiralayacaklardır. Fakat esas maksatları da göçebeyi hiçbir zaman yaylalardan uzak tutmak değil, kirayı yükseltmektir. Bu olay mahalli kademedeki siyasi partilerin çalışmalarını, gerektiği zaman kamu idarelerini bir baskı grubu olarak harekete geçirmelerini gayet güzel açıklayacak niteliktedir. Fakat her yıl artan bu aşırı fiyat şartları karşısında göçebeliliğin, daha uzun müddet devam edeceğini sanmak hatalıdır. Diğer taraftan yine, son 15-20 yıl içinde, Türkiye'de ve Doğu Anadolu'da meydana gelen iktisadi cihazlanma, kütle haberleşme araçlarının gelişmesi, ulaştırma araçlarının artması gibi faktörler köylü ile şehirliyi karşı karşıya getirmiş, şehrin yaşama şekli köye etki etmiş ve köy hızlı bir şekilde sosyal değişme süreci içine girmiştir. Aynı faktörlerin ekisi ile bu sosyal değişme olayını göçebe aşiret topluluklarında da görüyoruz. Ayrıca bu topluluklardaki değişme olayı çeşitli faktörlerin etkisi altında, toplumun bazı müessese ve

yapılarında daha hızlıdır. Mülkiyet ilişkileri ve sosyal değişme sorununda beliren bu iki ana faktöre makalemizin problemler bölümünde işaret ettiklerimizi de eklersek, bu topluluklar için toprağa yerleşmek vazgeçilmez bir hal almaktadır. Ve eğilim de bu yöne doğrudur. O halde göçebe aşiretler toprağa yerleşecektir. Ve onların bu hareketleri geniş çapta bir plân ve program işidir.

2. Göçebe Probleminin Önemi

Göçebe aşiretlerin sayıları ve bu aşiretlerdeki toplam nüfus miktarı ne olursa olsun, göçebe probleminin önemi kalabalıklarından değil, geniş ölçüde hareket halinde oluşlarından ileri gelmektedir. Örneğin bir köyün problemleri yalnız köy topluluğunu ilgilendirir. Çünkü köy sabittir. Halbuki göçebe devamlı hareket halinde olduğu için çok çeşitli insan ve sosyal gruplar ile karşı karşıya gelir. Sabit bir yeri olmayıp çok geniş alanlar içinde hareket etmesi, geniş ilişkiler alanı kurmasını, bu ise göçebe problemlerinin yalnız kendilerini değil, ilişki halinde bulunulan her sosyal grubu ilgilendirdiğini gösterir. Örneğin 1960 yıllarında Türkiye'nin güneyinde, özellikle Suriye'de beliren at vebası salgını, göçebe hareketleri ile ta Van Gölü çevresinde muhtelif yerlere kadar ulaştırılmış ve oralarda da salgınlar görülmüştür. Göçebeler burada mikrop taşıyıcı bir rol oynamaktadırlar ve bunu ister istemez yapmaktadırlar. Bu bakımdan göçebelerin belirli bir yere yerleştirilmesi ve onların geniş ilişkiler alanını daraltmak gerekmektedir. Meselenin geniş bir plân ve programla olan ilişkisi gayet açık olarak kendini gösterdiği halde DPT ve İmar İskân Bakanlığı gibi yaptırımı haiz birtakım teşekküller nedense bu mesele ile fazla ilgilenmemişlerdir. Gerek 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, gerek 1968-1972 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu konuya ait ufak bir prensibe rastlamıyoruz. Bunun gibi 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963, 1964, 1965 yıllarına ait program dilimlerinde de göçebelere ait herhangi bir hüküm görmek mümkün değildir. Yalnız 1966 yılı programlarında şu şekilde sevindirici bir hükme rastlıyoruz.

"Öte yandan, ilkel şartlarda hayvancılıkla geçinme-

ye çalışan, gezici aşiretleri yerleştirmek gerekmektedir. Bunlardan 20 ilde iskân edilmelerini isteyen aile sayısı 5.500 ve kapsadığı nüfus 31.500'dür. Göçebe nüfusun tamamını yerleştirmek üzere genel bir program henüz hazırlanmamıştır."¹⁵

Sözü geçen bu genel programın hazırlanıp hazırlanmadığını bilmiyoruz. Yalnız 1967 programında da göçebelerle ilgili bir hükmün bulunmayışı DPT'nin bu işe gerekli önemi vermediğini açıkça göstermektedir. Bu ise planın sosyal karakterine tamamen aykırı bir durumdur. Halbuki sözü geçen programlarda Yugoslavya, Bulgaristan v.s.'den gelen göçmenler, bunların yerleştirilmeleri, ev, bark, toprak sahibi edilmeleri, Türkiye'nin sosyal yapısı içinde kaynaştırılıp Türk ulusu için faydalı unsurlar haline getirilmeleri konusunda teferruatlı hükümler vardır.¹⁶ Bu durum karşısında insan, ister istemez "Burnumuzun dibindekileri, üstelik farklı bir etnik grup olarak bilinen bu kimseleri çeşitli sosyal politika uygulamaları ile kendi sosyal bünyemiz içinde eritip, gerek iktisadi, gerek sosyal kalkınmada daha faydalı kişiler haline getirmek daha mı önemsiz bir iştir?" demekten kendini alamıyor.

Diğer taraftan DPT'nin elinde mevcut rakamın hatalı ve yetersiz olduğunu da ifade edebiliriz. DPT, 5.500 ailenin yerleşme isteğinde bulunduğunu ve toplam nüfusun 31.500 olduğunu söylüyor. Bu, aile başına ortalama olarak 5.7 kişinin düştüğünü ifade etmektedir. Henüz geleneksel bir durumda yaşayan, geniş aile düzeninin hakim olduğu bir toplumda 5.7 sayısı gayet azdır. Örneğin biz araştırmalarımızda 8.4 olarak hesapladık. Fakat kanaatimce, çok hızlı bir artış gösteren göçebe nüfusu için bu bile azdır.¹⁷

Bu bakımdan göçebenin nüfusunu, nüfus kompozisyonunu, nüfusun artma eğilimlerini esaslı bir şekilde bilmek

15. 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1966 Yılı Programı, s. 64

16. 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1967 Yılı Programı, s. 652

17. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 117

zorundayız.¹⁸ Çünkü herhangi bir grup için yapılacak kamu hizmetleri için o grubun nüfusunu bilmek hizmete bir başlangıçtır. Ancak nüfus sayısını ve eğilimlerini bildikten sonra hizmetin şekli ve çapı konusunda düşünebiliriz.

3. Göçebe Nüfusunun Yerleştirilmesini ve Diğer Problemlerini Bölge Kalkınma Planı İçinde Düşünmeliyiz

Göçebe nüfusunun yerleştirilmesini şüphesiz ki bir "Bölge Kalkınma Planı" içinde düşünmeliyiz. Doğu Anadolu Bölgesi'nde bir bölge kalkınma plânı uzun zamandan beri düşünülmektedir. Zaten coğrafi, sosyal ve kültürel sebepler bölge için ayrı bir kalkınma plânının zarureti ortaya koymaktadır.¹⁹ Ayrıca, Devlet Planlama Teşkilâtı'nın bölge plânlaması konularındaki görüşleri de müspettir. Gerek 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda,²⁰ gerek 1968-1972 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bu konuda hükümler görmek mümkündür.²¹ Diğer taraftan bölge planlaması konusunda İmar-İskân Bakanlığı'nun çalışmaları da olumlu yöndedir.²²

19. Biz 37 çadırlık bir yerleşme biriminde yani zomada 311 nüfus saptadık. Buna göre, çok kaba bir tahminle nüfusun 70.000-100.000 arasında olduğu söylenebilir. Bu konuda Dr. Necdet Sözer, farklı sayılar vermektedir. (30.000 civarında)

Bk. Necdet Sözer, a.g.t.

Prof. Dr. Halûk Cillov da bu sayının 30.000 civarında olduğunu söylemektedir. Bk. Türkiye Ekonomisi, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1965, s. 82, II. Baskı.

19. Fehmi Yavuz, **Şehircilik**, SBF Yayını, Ankara 1962, s. 45
Fehmi Yavuz, Doğu Kalkınması, 21-22 Temmuz 1967, **Cumhuriyet**, Osman Okyar, **Doğu Bölgesinin Kalkınması**, 8. İŞHK, SBF Yayını Ankara 1966.

Orhan Türkdöğân, **Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınmasında Sosyo-Kültürel Faktörler**, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, TTO, Ankara 1966, s. 270 vd.

20. 1963-1967 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı, S. 471.

21. 1968-1972 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 652 (2.Müsvedde)

22. Bölge Planlama Çalışmaları Semineri, İmar-İskân Bakanlığı, 1966, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, TTO Ankara 1967

İşte Doğu Anadolu için düşünölen bölge plânında göçebe aşiretlerin de özel bir yeri olmalı, nasıl meskun birimler ölçüsünde bir plânlama düşünölüyorsa, göçebe aşiretler ölçüsünde de bir plân düşünölmelidir. Aşiretler ister yerleştirilsin ister yerleştirilmesin, sağlık, eğitim gibi temel kamu hizmetlerinden özellikle, seçmek, devlet ve belediye faaliyetlerine iştirak etmek gibi siyasal hürriyetlerden göçebe vatandaşların da faydalanması lâzımdır. Nüfus kayıtlarının organize edilmesi, seçim kütüklerinin yazıldığı ve rey verilen yer arasındaki koordinasyon göçerlerin de rey vermelerini sağlayacak ve bu faktör onlara Türk vatandaşı olduklarını daha fazla hatırlatacak, hem de sahipsiz kimseler olduklarını unutturacaktır. Diğer taraftan göçebe aşiretlerin yaptığı, küçük baş hayvancılığı ıslah edilip geliştirildiği zaman Türk ekonomisinin kazancı büyük olacaktır. Bu bakımdan göçebeler uzun müddet yerleştirilmediği takdirde yaylak ve kışlaklardan faydalanma hakları vermek, göçer sırasında katedilen yol boyunu düzenlemek, göçer hareketlerini zabıtaca kontrol ve organize etmek, hayvancılığın gelişmesinde büyük rol oynar. Bu hareket göç sırasında, özellikle şehir ve kasabalarda meydana gelen ve geniş ölçüde güvenliği bozan hareketleri de önler? Çünkü, göçebeler halen zabıtaca organize ve kontrol edilmemiş bir yol boyunda hareket ettikleri için, bunların geçtikleri yerlerde, gerek trafik düzeninde gerek güvenlik hizmetlerinde büyük aksamalar olur. Bunların kalabalığından faydalanarak birtakım vurguncular ortaya çıkar, çeşitli suçlar artar ve bunların sebebi olarak göçebeler gösterilir.²³ Halbuki bunların suçlarla olan ilişkisi dolaylıdır. Yani suçu işleyecek olanlar bunların gelip gitmesini bekler. Göçer hareketlerinin zabıtaca kontrolü bunun için lüzumludur. Diğer taraftan süt, peynir, yün gibi hayvan mahsullerinin değerlendirilmesi pazarlama imkânlarının gelişme için ofisler kurulması, veteriner teşkilâtının göçebelere daha fazla ilgi halinde olması, hayvancılığın geliştirilmesi için büyük zarurettir. Ayrıca göçebelere yaylak ve kışlaklardan faydalanma hakkı verilmesi, kira ameliyesinin vali, kay-

23. Mustafa Bezirgan, Güney Doğu İlçelerimizden Pervari'de Asayiş Bozan Sebebler ve Çareleri, Türk İdare Dergisi, Mayıs-Haziran 1963, Sayı 282, s. 32-37.

makam gibi resmi makamlar aracılığıyla yapılması gerekmektedir.²⁴

Göçebe aşiretlerin yerleştirilmeleri yönünde bir politika takip edildiği zaman ise göçebe ile köy, şehir, kasaba gibi yerleşik halklar arasındaki ilişkiler geniş ölçüde göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü göçebelerle adı geçen gruplar arasında etnik bakımdan bir kast ve bir farklılaşma meydana gelmiştir. Çevredeki bu insanlar yani gerek göçebeler gerekse yerleşik halk, dil ve kültür itibarıyla hemen hemen aynı kökten geliyorsa da yerleşmiş olmak ve toprağa bağlanmak ikincilere bir üstünlük vermiştir. Yani, 50-60 yıl önce belki, birçok köy de göçebe aşiretlerin yerleşmesi neticesinde meydana gelmiştir, fakat toprağa yerleştiği andan itibaren de birtakım statü farkları elde etmiştir. Bu bakımdan göçebelerle yerleşmiş gruplar arasındaki kast çok derindir. İktisadi ve sosyal ilişkileri azdır. Özellikle bu iki grup arasında hiçbir evlenme olayı olmaz. Dolayısıyla göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi sırasında, onları bazı köylerin kenarına yerleştirmek veya her köye birkaç aile serpiştirmek çok tehlikeli bir iştir. Bu (i) İki grubun farklılaşmasından doğan çatışmaları artırır, (ii) hem de çeşitli toprak anlaşmazlıkları meydana getirir. Çünkü toprak, bugün, köylü tarafından gayet sıkı bir şekilde kontrol edilmektedir. Dolayısıyla köylü, elindeki toprak zaten kendisine yetmezken, buna daha başka ortak olmak isteyenleri kabul etmeyecektir. O halde göçebe hızla büyüyen ve sanayileşen merkezlere, büyük şehirlere yerleştirilebilir. (Tatvan, Batman, Silvan gibi) Göçebeyi mutlaka köylük yerlere yerleştirmek gerekiyor ise onlar için ayrı bir köy kurup arazi vermek, ilerde meydana gelecek sosyal çatışmaları önlemek bakımından büyük bir zarurettir.

-
24. Vali ve kaymakamların göçer hareketleri ve göçer yaşayışı ile ilgilenmeleri grubun gelişmesinde çok önemli rolü olan hareketlerdir. Örneğin 1964-1965 yaz aylarında zamanın Bitlis Valisi Abdullah Asım İğneciler'in, Nemrut ve Süphan yaylalarında açtığı yaz okulları grubun okumaya ve dış dünyayı bilmeye karşı arzusunu artırmış, böylece gruba yarı resmi, yarı gayri resmi olarak ilk defa eğitim hizmeti girmiştir. Aynı hareket yine zamanın Ahlat Kaymakamı Mecit Sönmez tarafından yürütülmüş ve göçer çocuklarının Ahlat Bölge Yatılı İlkokulu'nda okumaları sağlanmıştır. Bunlar, devletin sırf göçebe halk için yaptığı ilk masraf olsa gerekir.

4. Göçebeler Muhakkak Yerleştirilmeli midir?

Yukarda açıklandığı gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu tabiat şartları itibarıyla hayvancılığa elverişlidir. Küçük baş hayvancılığın büyük bir kısmı göçebe aşiretler tarafından yapılır. Küçükbaş hayvancılığı bu aşiretler elinde ıslah edilip, geliştirildiği zaman Türk ekonomisinin büyük kazancı olacaktır. Bu bakımdan aşiretleri belirli bir arazi kesimine yerleştirdiğimiz zaman hayvancılıktan da büyük ölçüde vazgeçiyorsunuz demektir. Çünkü büyük sürüler ancak çeşitli yaylak ve meralarda göçebe olarak yetiştirilebilir. Yerleşik mıntikalarda, elverişli ve kâfi olmadığı için zorunlu olarak sürü adedi küçülecek, dolayısıyla hayvancılık gerileyecektir. Diğer taraftan bugün bazı doğal kaynaklar, özellikle dağların ve yaylaların yüksek kısımları sadece göçebe aşiretler tarafından değerlendirilmektedir. Göçebelik ortadan kalktığı zaman bu doğal kaynakların atıl kalacağı da şüphesizdir. O halde göçebe aşiretlerle ilgili sosyal politika hedefleri tayin edilirken şu fikre de dikkat etmek gerekmektedir: Göçebe aşiretler yine göçebe olarak kalmalı, yalnız yaylaklar ve kışlaklar kesin olarak gösterilmelidir, mahalli kira unsurları yani derebeyler ortadan kaldırılmalı, yol boyu ve göçler zabıta tarafından organize edilmelidir. Birinci derecedeki bu temel hizmetlerin yanında eğitim, sağlık, su gibi kamu hizmetleri de göçebelerin hareket kabiliyetlerine göre örgütlenmeli, hizmetler grubun ayağına getirilmelidir.

VI. SONUÇ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde hareket eden göçebe Kürt Aşiretleri'ni Kürt-Türk gibi tamamen ideolojik tartışmaların ötesinde sosyolojik bir görüşle ve değişim sosyolojisinin görüş açısından incelemeye büyük bir zaruret vardır. Çünkü sosyolojik bakımdan mühim olan herhangi bir sosyal grubun veya dilin tarihsel evrimi değil, ekonomik, sosyal ve kültürel şartların analizi olup, değişim süreci içinde sosyal müesseselerin birbirleriyle ilişkileri, toplumun dışarı açılması, farklılaşması ve dış faktörlerle bütünleşmesi olayıdır.

I. Göçebelik üzerinde yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü gi-

bi faktörlerin rolü büyüktür. Çadır, zoma, kabile, aşiret, ulu kişi şeklinde kademelenen sosyal organizasyonda da bu etkiyi görmek kolaydır. Sosyal organizasyonda en küçük üniteyi meydana getiren çadır, aynı zamanda esaslı bir konuttur. Fizik ve sosyal pek çok özellikleri vardır.

2. Göçebe Kürt Aşiretlerin dış faktörlerle bütünleşmesi dil, okuma-yazma durumu, nüfus artışı gibi ekolojik faktörler ile yakından ilgilidir. Nüfusun artma hızı çok yüksektir. (% 3.8) Bir çadıra ortalama 8.4 nüfus düşmektedir. % 100 Kürtçe konuşulur. Ancak askerliğini yapıp gelenler okuma, yazma ve Türkçe bilir.

3. Göçebe aşiret toprağa bağlı olmayıp toprak mülkiyetine sahip değildir. Ferdi mülkiyet geniş ölçüde hayvanlara inhisar etmektedir. Kollektif mülkiyet ise yaylaların kiralınması olayı sırasında görülür. En önemli faaliyet hayvancılık olup, geniş ölçüde koyunculuk yapılır. Serveti tayin eden de odur.

4. Göçebe aşiretler iptidai bir topluluk değildir. Sosyal tabakalaşmanın ve bu tabakalar arasında geçişin hakim olduğu dinamik bir toplumdur. Şimdilik bu tabakalaşmayı geniş ölçüde gelir farklılaşması tayin etmektedir. Okuma-yazma bilmesi Türkçe bilme, askerliğini yapma, tüketim eğitimi gibi faktörler de rol oynamaktadır.

5. Nüfus genellikle haneler içinde toplanmıştır. Evlenme tamamen aşiret içinden olur. Tek evlilik hakimdir. Erkek ve kadın arasında işler kesin surette ayrılmıştır. İş bölümündeki bu kesin ayrım kadın ve erkek arasında bir eşitlik de meydana getirmiş ve kadının erkek tarafından ezilmesini önlemiştir. Fakat ailede önemli olan taraf yine baba tarafıdır.

6. Anadolu'nun köy ve kasabalarında olduğu gibi İslamın yanlış yorumlanan ve halka yanlış akseden ezici etkileri göçebelerde görmek mümkün değildir. Daha ziyade lâik bir davranış vardır. Göçebe ahlâkının ve karakterinin temelinde de bu özellik yatar.

7. Aşiret içinde resmi eğitim ve öğretim faaliyeti yeni başlamıştır. Fakat resmi olmayan eğitim de organize olmuştur. Boş zamanların değerlendirilmemesi konusunda da aynı şey söylenebilir.

8. Yegane konuşulan dil Kürtçe olduğu için daha ziyade Kürtçe yayın yapan radyo istasyonları dinlenmektedir. (Eri-
van, Tahran, Bağdat gibi) Bu bakımdan siyasal kanunları da
daha ziyade bu merkezler şekillendirmektedir. Fakat göçebe,
Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal otoritesini geniş ölçüde be-
nimsemiştir. Örneğin eskiden askerlik yapmamak için gizle-
nirken bugün büyük bir zevkle askere gitmektedir. Toplum
içinde "Askerliğini yapmayan adam olmaz" anlayışı da geliş-
mekte, bu ise dış faktörlerle bir bütünleşme özelliği olarak
belirmektedir.

9. Hastalıkların tedavisinde kuvvetli bir fonksiyonel ayı-
rım meydana gelmiştir. Hayvan sağlığı konusunda göçebe-
nin tarihin derinliklerinden getirdiği teknik çok yüksektir.
Bu bakımdan veterineri kabul etmez. Fakat insan sağlığı ko-
nusunda halk tebabeti o kadar gelişmediği için doktor kabul
görebilir. Fakat fonksiyonel ayrımların gelişmiş olması bi-
limsel tip ve halk tebabetinin çatışmasına sebep olmaktadır.

10. Aşiret içinde değişme toplum dinamızının ortaya
koyduğu tampon mekanizmalarla buhransız bir şekilde
meydana gelmekte ve toplum daima denge durumunda kal-
maktadır. Fakat son zamanlarda meydana gelen ekolojik
baskılar aşiretin hayatında köklü bir değişiklik yapacak ni-
teliktedir. Bir kere İran, Irak ve Suriye sınırlarının göçebe
hareketlerine tedricen kapatılması hızlı bir nüfus artışı, nü-
fus artışına paralel olarak toprak, mera, yayla talebinin art-
ması, hem göçebelerin hareket alanını daraltmış hem de ki-
ra bedellerinin aşırı dercede yükselmesine sebep olmuştur.
Bu ise çevre halkla köy, kasaba ve şehirlerle olan ilişkilerde
gerginlikler meydana getirmekte, kiralama olayı sırasında
ortaya çıkan anlaşmazlıklar her yıl biraz daha artmakta, do-
layısıyla çözümler meydana gelmektedir. Bu çözümlerin
yönü ise toprağa yerleşmeye doğrudur.

11. Çeşitli olayların etkisi altında göçebe sosyal yapısın-
da birtakım değişmeler olmakta, yapısal farklılaşma ile bir-
likte dışarı ile ilişkiler ve dış dünyanın değer sistemi ile bü-
tünleşme olayı meydana gelmektedir. Göçebe toplum,
göçebeliği terk etmek ve toprağa yerleşmek sureti ile muhak-
kak ki daha ileri bir organizasyon seviyesine ulaşmakta, bu-

na karşılık, geleneksel durumda mevcut olan laik toplum, kadının yüksek toplumsal statüsü, çevreye hakim olucu ve yaratıcılığı gibi birtakım yüksek değerlerini geçiş halinde, yani toprağa yerleşme süreci içinde kaybedip, yerleştiği çevrenin menfi değerlerini benimsemektedir. Halbuki iktisadi gelişmede laik toplum koşulları, iş hayatında kadının erkek tarafından ezilmeyip yüksek bir toplumsal statü elde etmesi, tabiata hakim olucu ve yaratıcı bir insan kişiliği ve zihniyeti çok önemli faktörlerdir. O halde göçebe aşiret toplumu toprağa yerleşmek suretiyle üstün bir organizasyon seviyesine ulaşırken, geleneksel durumda sahip olduğu birtakım pozitif değerler de bu organizasyon içinde tekrar değerlendirilmelidir. Bu ise uzun vadeli bir sosyal politika uygulamasını gerektirir. Ve bu sosyal politika, birinci kademede, Doğu Anadolu toplumsal yapısı ve değerler sisteminin modern Türkiye'nin toplumsal yapısı ve değerler sistemi ile bütünleşmesini, ikinci kademede ise göçebe aşiret toplumlarının, Doğu Anadolu'nun toplumsal yapısı ve değerler sistemi ile bütünleşmesini gerektirir. Bu bakımdan netice siyasal iktidarların siyasal tercihleri ve sosyal politika hedefleri ile yakından ilgilidir.

12. Göçebe Kürt Aşiretlerin sorunlarına çeşitli yönlerden bakılabilir. Planlı-programlı bir devlet müdahalesi ile halledilebilecekler yanında, toplum kalkınması ve halk eğitimi gibi metodlarla, toplumsal yapıda iktisadi ve kültürel gelişme yapmak suretiyle halledilebilecek olanları da vardır.

Göçer gerçekten, maliyeti devlet için sıfır olan kişidir. Hiçbir kamu hizmetinden faydalanamaz. Sağlık, konut, eğitim gibi hizmetler bu gruba uzanamamış, grup bu hizmetlerin dışında bırakılmıştır. Diğer taraftan, % 100 Kürtçe konuşulan göçebe aşiretlerin Türkiye'nin yaygın kültür unsurlarından faydalanmaları imkânsız olmaktadır. Bu bakımdan dil ve kültür itibarı ile tamamen farklı ortamda yaşayan bu halkı, plânlı bir sosyal politika ile toplumsal yapımız içinde iyice kaynaştırmak, dil ve kültür farklılığından doğan bu ayrımı gidermek çok mühimdir. O halde Doğu Anadolu Bölgesi'ni hedef tutan bir bölge kalkınma plânı içinde, göçebe hareketleri, bunların yaylak ve kışlak mıntıkları özel bir dikkatle ele alınmalı, belirli bir arazi kesimine

yerleştirilmeleri konusunda gerekli sosyal politika hedefleri vakit kaybedilmeden tayin edilmeli, devlet ve göçebelerin ilişkileri kat'ı surette artırılmalı ve geliştirilmelidir.

Bütün bunlar yukarda da söylediğimiz gibi, güdülen siyasetin formüle edilmesi sırasında hükümetin benimseyeceği sosyal politika hedefleri ve siyasal tercihleriyle çok yakından ilgilidir.

KAYNAKLAR

TEMEL KAYNAKLAR

- DPT 1963 - 1967 BBYKP, Ankara 1963
DPT 1963 - 1967 BBYKP, 1966 Programı.
DPT 1963 - 1967 BBYKP, 1966 Programı.
DPT 1968 - 1972 İBYKP, Ankara 1967.
DPT Köy ve Köylü Sorunları, Ankara 1967.
KİBKEE Bingöl, Tunceli, Muş, Bitlis, Van, Ağrı, Erzurum, Diyarbakır, Mardin, Kars, Urfa, Siirt, Malatya, Elazığ, Adıyaman.

KİTAPLAR

- Akşit Bahattin : . Az Gelişmiş Kapitalizmin Köylere Girişi, **OD-TÜ Talebe Derneği Yayını**, Ankara 1966.
- Aytekin Halil : **Doğu'da Kıtılık Vardı**, Toplum Yayınevi, Ankara 1965.
- Beşikçi İsmail : **Kışın Silvan Ovasında, Yazın Nemrut ve Süphan Yaylalarında Konaklayan bir Göçebe Aşiretin Sosyal Organizasyonu**, Erzurum 1967 (Doktora Tezi)
- Beşikçi İsmail : **Toplumların Genel Gelişim Kanunları ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik Yapısı İçinde DOĞU MİTINGLERİ'NİN ANALİZİ**, (Teksir), Erzurum 1967.
- Boran Behice : **Toplumsal Yapı Araştırmaları**, DTCF Yayını, Ankara 1942.
- Bozarslan M. Emin : **Doğu'nun Sorunları**, Toplum Yayınevi, İstanbul 1966.
- Cillov Halûk : **Türkiye Ekonomisi**, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul 1965.
- Fırat Şerif : **Doğu İleri ve Varto Tarihi**, MEB, Ankara 1961, İkinci Baskı.

- Geray Cevat : **Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları, Bünyan Örneği**, SBFY, Ankara 1942
- Güngör Kemâl : **Cenubi Anadolu Yörüklerinin Etno-Antropolojik Tetkiki**, DTCFY, Ankara 1942
- Hüsrev İsmail : **Türkiye Köy İktisadiyatı**, Kadro Yayını II, Ankara 1934.
- Hutteroth V.D. : **Bergnomaden und Yaylabauern im Mitleren Kurdischen Taurus**, Marburger Geographisch Schriften, Marburg 1959.
- Kıray Mübaccel : **Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, DPT, Ankara 1964.
- Kıray Mübaccel : **Interdependencies Between Agro-Economic Development and Social Change: Accase Study: Çukurova, Advanced Semiar in the Social Sciences, August 25-September 1, 1966, Abant, Bolu, Turkey (Mimeograph)**
- Kırzioğlu Fahrettin : **Tarih Bakımından Türklerin Kürtlüğü**, Ankara 1964.
- KOLLEKTİF : **SBF, 5. İSHK**, Ankara 1967.
- KOLLEKTİF : **SBF, 7. İSHK**, Ankara 1966.
- KOLLEKTİF : **SBF, 8. İSHK**, Ankara 1967.
- KOLLEKTİF : **TTO, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri**, Ankara 1967.
- Orhonlu Cengiz : **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İsyan Teşebbüsü, (1691-1695)**, Ed.Y., İstanbul 1963.
- Planhol Xavier : **De la Plaine Pamphylieenne Aux Lacs Psidi-ions (Nomadisme et vie Paysanne)** Libraririe, Adrien, Maisonneuse, Paris, 1958.
- Sözer Necdet : **Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Erzurum 1963 (Doktora Tezi)
- Sumer Faruk : **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları**, DTCFY, Ankara 1967.
- Şerefhan : **Şerefname**, Bak. İslâm Ansiklopedisi, C. 6, s. 1089-1114.

- Tütengil C. Orhan : **Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı**, İstanbul 1966.
- Uygur Mustafa : **Güney Doğu Anadolu Bölgesinde Koyunculuk**, Tabibler Birliği Neşriyatı, Ankara 1948.
- Yalgın Ali Rıza : **Cenupta Türkmen Oymakları**, I- İstanbul 1931; II- Ankara 1933; III- Ankara 1933; IV- Ankara 1937; V- Adana 1937.
- Yasa İbrahim : Sindel, TODAİEY, Ankara 1960.
- Yasa İbrahim : **Türkiyenin Toplumsal Yapısı ve Sorunları**, (Teksir), TODAİEY, 1967-1966 Ders Yılı.
- Yasa İbrahim ve Taşpınar Kenan : **Erdemli Kazasının İnkışaf Planı Hakkında Bir Araştırma**, TODAİEY, Ankara 1959.
- Yavuz Fehmi : **Şehircilik**, SBFY, Ankara 1967.

MAKALELER

- Atik Muzaffer : **İç İskân ve Köylerimizin Birleştirilmesi**, 5. İSAK, Ankara 1962, s. 75-114.
- Barkan Ömer Lütfü : **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri**, THİKM, Sayı 2.
- Barkan Ömer Lütfü : **Türkiyede Toprak Meselelerinin Tarihi Esasları**, THİKM, Sayı 2.
- Barkan Ömer Lütfü : **Maiikâne Divani Sistemi**, THİKM, Sayı 2.
- Beşikçi İsmail : **Göçebe Aşiretlerde Yenileşme**, FORUM, Sayı 323 (1. Ekim. 1967).
- Beşikçi İsmail : **Doğu Anadolu'da Göçebe Kürtler**, FORUM, Sayı 324, (15 Ekim 1967).
- Beşikçi İsmail : **Göçebelerde Modernleşme ve Üç Hipotez**, FORUM, Sayı 325, 1. Kasım 1967.
- Beşikçi İsmail : **Doğu ve Güney Doğu Kalkınması Mitingleri Dolayısıyla "Şemdinli Röportajı" Üzerine**. 6-7 Aralık 1967.
- Bezirgan Mustafa : **Güney Doğu İlçelerinden Pervari'de Asayiş**

Bozan Sebepler ve Çareleri, İdare Dergisi, Sayı 282, Ankara 1963, s. 32-37.

- Boran Behice : İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii, DTCFD, C. 3, Sayı 3, s. 301 vd.
- Eberhard V.V. : Types of Settlement in South Eastern Turkey, Sociologus, Vol. 1-4, 1951-1952, S. 49-64
- Eberhard V.V. : Nomades and Farmers South Eastern Turkey, Problems of Settlement, Oriens, Vol. 6, Licken E.I. Erili, 1953, S. 32-49.
- Eröz Mehmet : Kürtlerin Menşel ve Türkmenlerin Kürtleşmesi, THİAD Yayını, Seri A Sayı 173, İstanbul 1966.
- Gökalp Ziya : Kürt Aşiretleri, Barış Dünyası, Sayı 13, Nisan 1963, s. 241-243.
- Kıray Mübeccel : İstihlâk Normları, Planlama, Sayı 3, DPTD, Ankara 1963, s. 114-122.
- Minnorsky : Kürtler, İslam Ansiklopedisi, C. 6, s. 1089-1114, İstanbul 1955.
- Okyar Osman : Doğu Bölgesinin Kalkınması, 8. İŞHK, S. 1-8.
- Payaslıoğlu Arif : Sosyal İlimlerde Tatbikata Yönelen Araştırmalarla İlgili Bazı Meseleler, Planlama, C. 3, Sayı 1, Ankara 1961, s. 92-98.
- Sezer Necdet : Doğu ve Güney Doğu Anadolu Göçebe Aşiretler Problemine Coğrafi Bir Bakış, Kasım 1967'de Toplanan Türkiye Coğrafya Kongresine sunulmuş bir tebliğdir.
- Sencer Oya : Türkiye'de Toprak Sorunlarına Tarihsel Açıdan Bir Bakış, Sosyoloji Der., Sayı 17-18, İstanbul 1962-1963, s. 149-190.
- Tunçdilek Necdet : Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık, İÜCED, C. 7, Sayı 14, İstanbul 1964, s. 15-28.

- Türkdoğan Orhan : **Doğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyo-Ekonomik Faktörler**, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Sorunları Semineri, TTO, Ankara 1967, s. 270-319.
- Ulman Halük : **Ufuktaki Tehlike; Kürt Sorunu I-FORUM**, Sayı 324, I Ekim 1967, **II-FORUM**, Sayı 325, 15 Ekim 1967, **III-FORUM**, Sayı 326, I Kasım 1967.
- Yavuz Fehmi : **Doğu Kalkınması**, 21-22 Temmuz 1967, **Cumhuriyet**.
- Yüce Turhan T. : **Türk Hukukunda Kışlak ve Yaylaklar**, Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Seminerine sunulmuş bir tebliğdir. (7-12 Kasım 1966 Erzurum)
- Yön : **Sosyolog Gözü İle Doğu Anadolu**, Sayı 90, 18 Aralık 1964

RÖPORTAJ

- Erdost Muzaffer : **Şemdinli Röportajı**, **Yön**, Sayı 172-189, 15 Temmuz 1966-11 Kasım 1966, (17 Sayı devam etmiştir.)

GAZETELER (Haberler)

- Cumhuriyet** : 16 Ocak 1967 (Bir Jandarma Tugayı 3000 Kişilik Bir Aşirete Baskın Yaptı. 16 Fırası Yıkıldı.)
- Milliyet** : 3-4 Mayıs 1966 (Şâki Hakimo Yedi Kişiyi Dağa Kaldırdı)

ÇİZELGELER

1. Eskiden Askere Gitmemek İçin Gizleniyordunuz
Şimdi Niçin Gitmek İstiyorsunuz? 28
2. Size Göre Göçebe Aşiret Nedir 39
3. Size Göre Devlet Göçebeye Hangi Hizmetler Yapsın?..... 40
4. Devlet Birinci Derecede Size Bu Hizmetlerden
Hangisini Yapsın? 41
5. Alikan Aşireti'nde ve Çeşitli Doğu İllerinde Büyük Baş ve
Küçük Baş Hayvan Durumunun Karşılaştırılması..... 49

KISALTMALAR

- DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
- BBYKP : Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- IBYKP : İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- ISHK : Siyasal Bilgiler Fakültesi, İskân ve Şehircilik Haftası
Konferansları
- KİBKEE : Köy İşleri Bakanlığı Köy Envanter Etüdüleri
- SBFP : Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını
- THİTM : Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
- TODAE : Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
- TTO : Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği

GÖÇEBELİK: ALIKAN AŞİRETİ(*)

(*) Bu makale, Prof. Dr. Erol Tümertekin, Dr. Fatma Mansur ve Prof. Dr. Peter Benedict tarafından hazırlanan "Türkiye, Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar" kitabı için hazırlanmıştır. 1970 yılı ortalarında istenen bu yazı 1971 yılı başlarında ilgili öğretim üyelerine gönderilmiştir...

Sözü edilen kitap, hem Türkçe, hem de İngilizce yayınlanacaktı. Prof. Dr. Erol Tümertekin, (9) numaralı dipnotuna ve genel olarak da, bu dipnotunda belirtilen görüşlere itiraz etmiştir... Bu dipnotunun çıkarılmasını, yazının başka yerlerinde de buna uyumlu bazı değişiklikler yapılmasını istemiştir. Bu istek kabul edilmediği için, yazı adı geçen kitapta yer almamıştır.

Yazının İngilizcesi, 1971 yılı Mayıs ayında, Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yapılan bir polis aramasında kaybolmuştur... Haziran

GİRİŞ

Göçebelik, toplumsal gelişmenin erken safhalarında görülen ekonomik ve politik bir düzendir. Toplumun geçim ve yaşama olanaklarıyla çok yakından ilgili olduğu için ekonomik, öteki toplumlarla sürdürülen ilişkileri saptadığı için de politiktir. Bu bakımdan aşiret şeklindeki toplumsal örgütlenme göçebelikle bütünleşmiş olup, göçebelik, aşiret şeklindeki bir örgüt, aşiret örgütü de göçebeliği gerektirmiştir. Bununla beraber göçebelik ve onun gereği olan göçebe aşiret düzeni, toplumların toprağa yerleşmeleri süreci içinde geçici bir yaşama düzenidir. Ekonomik ilişkilerin karmaşık bir şekil alması, özellikle kapitalist ilişkilerin yoğunlaşması sırasında önce göçebelik, sonra da göçebe aşiret düzeni ortadan kalkacaktır. Bu ifadeden anlaşılacağı gibi "Göçebe Aşiret Sistemi"yle "Yerleşik Aşiret Sistemi" toplumsal gelişim içinde birbirlerini takip ederler. Saf ve bozulmamış şekliyle aşiret sistemi göçebeliği içerdiği için yerleşik bir aşiret, aslında aşiret özelliğini geniş ölçüde kaybetmiştir. Fakat göçebelik ortadan kalkmakla beraber aşiret örgütünün ekonomik, toplumsal ve siyasal ve kurumlarının "yerleşme olayı"ndan sonra da devam ettiği büyük bir gerçektir. Öte yandan toprağa bağlanmakla birlikte göçebelik, "yarı göçebelik" ve "yaylacılık" şeklinde devam etmektedir.

Göçebe aşiret sistemini, mevsime göre, büyük mesafeler arasında sürü göçmelerini ifade eden "transhumance" olayından da ayırmak gerekir. O halde göçebe aşireti şu şekilde tarif edebiliriz: Sabit bir konuta ve toprağa bağlı olmadan, tarımsal faaliyetlerin yalnız küçükbaş hayvancılığı ile uğraşan, hayvanlarına daha iyi otlaklar bulabilmek için mevsim ve bitki örtüsü durumuna göre, yaylalardan steplere, step-

lerden yaylalara göçüp daima çadır hayatı yaşayan, kan akrabalığı bağı ve bizlik duygusu gibi bağlarla birbirlerine bağlı, daima bir şefe bağlanmayı tercih eden, az-çok kapalı bir ekonomiye sahip, geleneksel, fakat lâik bir toplumdur. Gerçek göçebelik ise böyle bir grubun ekonomik, toplumsal ve siyasal faaliyetleri ve yaşama düzenidir.

Bu makalede ele aldığımız Alikan Aşireti, toprağa bağlanmamış, tam anlamıyla göçebe bir aşirettir. Alikan Aşireti bir Kürt Aşireti'dir. Bu Kürt Aşireti kışı, Garzan, Beşiri, Kortalan, Batman, Kozluk (Siirt); Silvan (Diyarbakır); İdil, Cizre (Mardin) gibi Güneydoğu steplerinde; yaz mevsimini, Aveberhan, Karız, Nemrut, Süte, Süphan, Düav (Bitlis); Çatak (Van); Zövaser (Muş); gibi Van Gölü çevresindeki çeşitli yaylalarda geçirmektedir. Alikan Aşireti, Mardin-Siirt-Bitlis çevrelerinde hareket eden Kürt Aşiretleri'nin en büyüklerinden biridir.¹ Bu bakımdan gerek Alikan Aşireti'ni, gerek öteki Kürt Aşiretleri'ni "Yörük", "Türkmen", "Çingene" gibi öteki göçebelerden kesin olarak ayırmak ve birbirleriyle karıştırmamak gerekir.

Makalede Alikan Aşireti toplumsal değişme süreci içinde alınmıştır. Bu süreç içinde özellikle, mülkiyet ve üretim ilişkilerinde meydana gelen değişmeler, üretim artışı ve dış faktörlerle bütünleşme eğilimi ve -göçebe aşiretler için çok önemli bir olay olan- toprağa yerleşme olayının dinamikleri üzerinde durulacaktır. Öte yandan toplumsal müesseselerin birbirleriyle olan yeni fonksiyonel ilişkileri, toplumu dengede tutan yeni müesseseler ve dengeyi bozucu dinamikler araştırmamızda üzerinde durduğumuz başka önemli konulardır.

1. Doğu Anadolu bölgesindeki belli başlı göçebe aşiretler, onların yaylak ve kışlakları, bundan sonraki sayfada gruplar halinde gösterilmiştir.

**Bölgedeki Göçebe
Aşiretler**

Grup Kışlak	Yaylak	
I. Urfa Ovası Viranşehir Ovası	Şerafettin (Bingöl) Elâziğ Tunceli Munzur (Erzincan)	Beritanlı Şavak
II. Kozluk (Siirt) Beşiri (Siirt) Kurtalan (Siirt) Batman (Siirt) Silvan (Diyarbakır) Hazro (Siirt)	Kurtik (Muş) Zövaser (Muş) Sason (Siirt) Düav (Bitlis) Kariz (Bitlis) Nemrut (Bitlis) Süphan (Bitlis) Averberhan (Bitlis)	Alikan Duderan Üstükran Milan Mehmediyen
III. Mardin Cizre-Slopi	Van Gölünün Güneyi Çatak (Van) Herakol (Siirt) Herakol (Hakkâri)	Milan Alikan Tayan Davudiyan Kıçan Batuyan Garisin Soran Zivikan İspirti Kıtan
IV. İğdir	Aladağ Tendürük (Van Gölü Kuzeyi) Bülbülan (Kars) Sinok (Ağrı)	Sipkan Zilan Milan Celali
V. Yüksekova	Şemdinli Uludere Beytüşşebap Başkale	(Ertuş Aşiretinin bazı kabileleri) Şerefan Şidan Mamhuran Geydan Zirkiyan Graviyan ve Pinyaniş aşiretinin bazı kabileleri

I. FİZİK VE TOPLUMSAL ÇEVRE

A. YER ŞEKİLLERİ ve İKLİM

Göçebe aşiret düzenine esas şeklini veren biricik iş-güç ve geçim kaynağı hayvancılık ve bunun gereği olan göçtür. Her aşiretin bünyesinde, yüzlerce koyunu toplayan birçok sürüsü vardır. Böyle geniş sürüler, senenin her ayında daima aynı arazi kesiminde beslenemeyeceği için, mevsim, bitki örtüsü ve iklim koşullarına göre devamlı göç halinde olup gerek yaylalardaki, gerek ovalardaki nimetlerden faydalanmak ve sürülere yaz-kış otlak bulmak büyük bir zorunluluktur. Bu bakımdan göçebeliğin, yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü gibi coğrafi koşullarla ilgisi çok büyüktür. İşte geniş çapta hayvancılık yapmanın gereği olarak ortaya çıkan göç olayı, göçebe ekonomik ve toplumsal yapısının en belirgin özelliği, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin temel dinamiği, toplumsal, siyasal ve kültürel kurumların esasıdır.

Kış mevsimini Beşiri, Silvan, Batman gibi Güneydoğu steplerinde geçiren Alikan Aşireti, ilkbahar başlarına doğru Van Gölü çevresindeki çeşitli yaylalara doğru göçer. Yaz mevsimini tamamen bu yaylalarda konaklayarak geçiren Alikan Aşireti sonbaharın ortalarından itibaren de, kışları daha sıcak olan steplere doğru göçmeye başlarlar ve kışı oralarda geçirirler. Çünkü:

1. Yaz mevsiminde Silvan, Diyarbakır, Sırt, Batman, Beşiri, Garzan, Silopi, Cizre gibi güney bölgelerinin 35 dereceyi geçen şiddetli sıcaklarına karşı yaylalarda gayet serin bir hava vardır. Bunun sebebi, uzun zaman karı kalkmayan dağların mevcut oluşudur. Gerçekten bu karlı dağları yalayıp geçen rüzgârlar, gerek çukur yerlerde, gerek yükseklerde havanın ısınmayıp serin geçmesine sebep olur. Bu serin hava ise geniş sürülerin beslenmesi bakımından son derece önemli olduğu gibi insanların yaşamaları bakımından da çok elverişlidir. Kışın ise bu yüksek dağlara çok kalın kar düşer. Bazı yerlerde kar kalınlığı 2-3 metreyi geçip ısı -20 dereceye kadar düşer. Bu çok düşük ısı ve kar, gerek insanların, gerek hayvanların (ahırlama dışında) yaşamasına imkân bırakmaz. Bu sırada, güney stepleri ise kısmen sıcaktır. Ocak ortalaması bile hiçbir zaman sıfır derecenin altına düşmemektedir.

2. Gerek yağmur, gerek kar halindeki yağışlar yaylalarda daha fazla olduğundan bitki örtüsü de zengindir. Rüzgârlar, nem gibi faktörler de bitki örtüsünün yaylalardaki zenginleşmesini destekleyen öteki nedenlerdir. Bu bakımdan Van Gölü çevresinin dağlık ve yüksek kesimlerinde, yaz mevsiminde, taze ve yeşil ot alanları hiçbir zaman eksik olmaz. Bu ise büyük hayvan sürülerinin yetiştirilmesi bakımından çok önemlidir. Step bölgesinde ise böyle zengin bir yağış ve bitki örtüsüne raslanmamaktadır. Bu bölgeler özellikle, Suriye'nin de etkisiyle daha çok çöl iklimine yakın bir karakter göstermektedir.

Kış mevsiminde ise durum büsbütün değişiktir. Van Gölü çevresindeki bitki örtüsü kalın bir kar tabakası altında kaldığı için hayvanların faydalanması olanağı yoktur. Step bölgelerinde ise hayvanların otlayabilmesi için bazı alanlar bulunabilmektedir.

İşte yukarıda sayılan bu iki nedenden dolayı, toprağa bağlı olmayan, toprak mülkiyetine sahip bulunmayan, geniş hayvan sürülerini beslemek zorunda olan bir topluluk ve kış mevsimine göre, her iki iklim bölgesinin elverişli koşullarından faydalanabilmek için, yazın yaylalarda, kışın steplerde konaklamaktadır. Çünkü, gerek yer şekilleri, gerek iklim, gerek bitki örtüsü koşulları bakımından, Alıkan Aşireti'nin hareket alanının güney ve kuzey kesimleri tamamen farklı bir durum göstermektedir.

B. ALIKAN AŞİRETİ'NİN BİR YILLIK

DEVREVİ HAREKETİ

(Yazlık ve Kışlık Konaklama Yerleri-
Göç-Toplumsal Örgüt)

Göçebe ekonomik ve toplumsal örgütü, yaz ve kış mevsimlerine ve konaklanan bölgenin coğrafi koşullarına göre değişmekte ve araziye göre şekil almaktadır. Aşağıdaki haritada Alıkan Aşireti'nin **yaylak ve kışlakları ve göç istikametleri** gösterilmiştir.

1. **Stepler:** Kış mevsimini Silvan, Beşiri, Batman, Garzan, Cizre gibi Güneydoğu Anadolu steplerinde geçiren Alıkan Aşireti'nin kışlık konaklama yerlerinin seçimine etki

eden iki faktör vardır. Biri üretim koşulları, öteki emniyettir. Göçebe aşiret, kış mevsiminde, herhangi bir yere yerleşmeden önce, hayvanlarını otlatabileceği, kar tutmayan ve toprak ısısı fazla olan geniş alanları, ısınmasını sağlayacak çalı-çırpı olanaklarını, özellikle aramaktadır. Bunun ötesinde, doğal bitki örtüsünden yararlanma olanakları kalmadığı zaman, gerekli otu ve yemi sağlayabileceği köy civarlarını, gerek hayvanların, gerek insanların su kaynaklarını, çadırlarını kurabilecek, rüzgâr ve kar fırtınalarından korunmuş, kuytu düzlükleri ve kendisini mahalli pazarlara bağlayan yol olanaklarını da göz önünde bulundurmaktadır.

Göçebe Alikan Aşireti'nin kışlık konaklama yerlerinin özellikle köylerin civarlarından seçilmesi emniyet faktörü ile de sıkı sıkıya ilgilidir. Göçebeler çevreden gelecek saldırılardan ve eşkıyalardan kendilerini koruyabilmek için daha çok köylerin civarlarını tercih ederler. Fakat her köyün arazi ve otlak olanakları belli olduğu için ancak belirli sayıdaki göçebe çadırını kabul edebilir. Bu bakımdan göçebe aşiretler kışın çok dağınık bir şekilde yaşarlar. Örneğin Alikan Aşireti'nin 37 çadırlık bir zoması Silvan dolaylarında, 9, 4, 5, 4, 2, 6 hanelik² olmak üzere ufak gruplar halinde yaşarlar. Emniyetin, arazisi kiralanan köy veya köy sahibi tarafından sağlanması ve köylülerle bir arada yaşamının emniyet telkin etmesi de dağınık yaşamayı desteklemektedir.

2. Yaylalara Göç: Göçebe Alikan Aşireti ilkbahar başlarında yaylalara doğru göçe girer. Göç iki kademe olur. Önce başlarında çobanları olan sürüler giderler. İkinci kademe ise insanlarla birlikte eşyalar hareket ederler. Bütün eşyalar katırlara sarılır. 8-9 kişilik bir çadır'ın (hane) yükünü 8-10 katır ancak taşıyabilir. Bunlardan yalnız çadırı bir veya iki katır, un, bulgur, peynir gibi yiyecek maddelerini 3-4 katır, öteki malzemeleri 2-3 katır taşır. İnsanlar genellikle

2. İleride görülebileceği gibi zoma bir yerleşme birimidir. Bizim Alikan Aşireti'yle ilgili incelemelerimiz, yaz mevsiminde yaylalarda başladı. Alikan Aşireti'nin 37 çadırlık bir zoması o zaman Nemrut Yaylası'nda konaklıyordu. Fakat kışın, yukarıda anlatılan dağılmadan dolayı 37 çadırdan sadece 30'u ile ilişki kurulabilmiştir. (Bk. İsmail Beşikçi, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)* Doğay Yayınevi, Ankara 1969, s. 30-42

yürürler. Göç sırasında hayvan sürüleriyle insanların arası fazla açılmaz. Çünkü, hayvanların sabah-akşam sağılmaları lazımdır. Yol boyundaki konaklama yerlerinde, o yerin su, ot ve genişlik durumuna göre bir veya 5-6 gün kalınabilir. Kısa kalınacak sürelerde çadır kurulmaz, yalnız denkler çözülür. Bir haftaya varacak sürelerde ise çadır kurulur. Koyun sürüleri köy, kasaba ve şehirlerin daima kıyılarından dolanarak giderler. Zorunluluk olmadıkça içinden geçmezler. İnsanlar ise şehir, kasaba ve köylerin içinden geçmeyi özellikle tercih ederler. Göçebelere geçtikleri sıralarda, şehir ve kasabalarda, alış-verişte, sokaklarda ve trafikte büyük bir canlılık göze çarpar. Yaylak mıntıkalara göç bir ay kadar devam eder ve aşiret Mayıs ayı sonlarına doğru yaylalardaki konaklama yerlerine ulaşır ve yerleşir.

3. Yaylalarda Konaklama: Yazlık konaklama yerlerinin seçiminde en büyük faktörü geniş ve bol otlu yaylalar meydana getirmektedir. Yaylaların özelliklerini şu şekilde saymak mümkündür. a) Genellikle 2000-3500 metreler arasındaki düzlüklerdir. b) Ot ve çayır olanakları geniş olup koyun-keçi yetiştirilmesi için çok elverişlidir. c) Su olanakları geniştir. d) Belirli bir grubun ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin sürdürüldüğü yerdir, bu bakımdan yerleşme şekli ile yakından ilgilidir.

Örneğin Nemrut Yaylası tepe tarafı geniş bir çukurdur. Yaylanın bazı taraflarında su ve ot kıttır. Nemrut Dağı'nın Bitlis ve Muş taraflarına bakan etekleri ve "Rahva düzü" dalgalı yükseltiler halindedir. Bu ovada ot kısadır. Lakin hayvana iyi gelir. Kanireş ve Boryan en iyi yaylalardır.

Kışlık konaklama yerlerinde çok önemli bir etken olarak karşımıza çıkan emniyet etkeni yaylalarda, değerinden büyük ölçüde kaybediyor. Bunun en önemli nedeni, göçebelere yazın, yaylalarda, toplu olarak kalma olanaklarını bulabilmeleridir. Gerçekten kışın, köylerin civarında 1, 2, 3, 4, 5 çadır bir arada kalabilirken, yaylalarda 20-30; 40-45 çadırın bir arada konakladığını görüyoruz. Toplu bir halde kalındığı için emniyet kendiliğinden sağlanmakta, herhangi bir makamın desteğine ihtiyaç kalmamaktadır. Bu şekilde dağların yüksek kısımlarında, köy topluluklarından uzak yaylalarda yaşama olanakları ortaya çıkmaktadır.

Aşiret, yaylalarda 4, 5.5 ay kalmaktadır. Fakat bu süre hiçbir zaman aynı bölgede geçirilmeyip 2-3 kere yayladan yaylaya göç yapılır. Bu kısa mesafeli göçlerin tek sebebi yaylalara gitmek için birdenbire göç durumuna girmez. Bahardan itibaren karlar eridikçe, yükseklerle doğru çıktıkları gibi, yüksek dağlardan aşağılara da yavaş yavaş inmektedirler.

4. Kışlık Konaklama Yerlerine Göç: Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, aşiret birdenbire göç durumuna girmeyip belirli bir süre, dağların eteklerinde, düzlük yerlerde konaklar. Örneğin Nemrut Yaylası'nda konaklayan grup göçe girmeden önce Rahva Düzü'nde kalır, Ekim sonu ve Kasım başlarına doğrudan Bitlis Boğazı'na girer. Bu göç de ilkbaharda yaylalara yapılan göç kadar uzun olmasa da yine 25-30 gün kadar devam eder. Normal hayat yine aynıdır. Sürüler bu sefer ağır giderler. Bunun sebebi ilkbaharda olduğu gibi çayır ve meralardan faydalanma olanakları sağlamak değil, hayvanların gebe olmalarıdır. İnsanlar, şehirlerden geçerken ekonomik ve toplumsal hayatta büyük bir canlılık meydana gelir. Bütün yaz boyunca, yaylada, yün, peynir, vs. üreten göçebe, yol boyunca uğradığı pazarlarda bunu değerlendirir. Kışlık ihtiyaçlarını yine bu sırada tamamlar.

5. Bir Yıllık Faaliyetlerin Bütünlüğü: Burada son derece önemli olan özellik, bir yıllık devrevi faaliyetlerin sert değil, elâstiki olması, mevsim, iklim, bitki örtüsü ve ihtiyaca göre değişmesidir. Bir yıllık devrevi faaliyetler bu şekilde ortaya konulduktan sonra, göçebelerin kışlık hayatı mı, yazlık hayatı mı daha önemlidir, sorusunu sorabiliriz. Kanımıza göre, göçebe aşiretlerin kışlık hayatı hazırlıktan başka bir şey değildir. Çünkü ekonomik faaliyetlerin temeli olan hayvancılık ancak yaylalarda yapılabilir. Kışlaklarda ise hiçbir ekonomik faaliyet yoktur. Aşiret, peynirini, yününü, bizzat koyununu yaylalarda üretir. Öte yandan yaylaların geniş olması aşiretin serbest olarak hareket etmelerini sağlar. Kışlaklar ise zaten köylülerin kontrolü altındadır. Bu bakımdan aşiret üyeleri, büyük bir sabırsızlıkla ilkbaharın gelmesini arzu eder.

Gerek steplerden yaylalara, gerek yaylalardan steplere göç ederken taşıma vasıtası olarak daima katır kullanılır.

C. TOPLUMSAL ÖRGÜT

Göçebe Alikan Aşireti'nin toplumsal örgütünde başlıca beş büyük kademe vardır. Çadır, Zoma, Kabile, Aşiret, aynı kandan gelindiğine inanılan Ulu Kişi. Bunlardan birincisi konut tipini, ikincisi yerleşme şeklini, üçüncüsü kan bağını, dördüncüsü hısımlığı, beşincisi ise aşiretlerin meydana gelişi, büyümesi ve dağılışı ile ilgili etkenleri açıklamaktadır.

1. Çadır

Çadır bir konut biçimidir. Yerleşik toplumlardaki ev karşılığında kullanılmakta olup aile ve haneyi ifade etmektedir.

2. Zoma³

Zoma bir konaklama düzenidir. Fakat kabileden olduğu gibi soy-sop durumunu ifade etmektedir. Yani aşiret içinde ayrı ayrı kabileler, ayrı ayrı zomalar teşkil etmeyip bir zomada çeşitli kabilerden çadırlar (hane, aile) bulunmaktadır. Örneğin Alikan Aşireti'nin sekiz kabilesi vardır. Zoma bu sekiz kabileden çeşitli çadırların bir araya gelmesiyle meydana gelir. Zomanın bir reisi vardır. Bu reis geleneksel olmayıp her yıl değişir. Çünkü zoma her yıl aynı sayıda ve aynı ailelerden meydana gelmez. Aileler her yıl, çeşitli etkenlerin ağırlık derecelerine göre çeşitli yaylalara gidebilirler, hiçbir zaman geleneksel değildir. Nemrut, Süphan, Düav, Zövaser, Aveberhan, Kariz, Süte gibi yaylalarda pek çok zomalar vardır. Kışlaklardaki konaklama birimleri ise daha fazladır.

3. Kabile

Kabile, birbirlerine tamamen kan akrabalığı bağı ile bağlı hane ve ailelerden meydana gelir. Göçebe Alikan Aşireti'nin Cudigan, Çengovan, Ozigan, Neciman, Mehman, Birtvan, Şehidan ve Şehevan olmak üzere 8 kabilesi vardır. Evlenmede esas kabiledir. Aşiret içindeki öteki kabilerden evlenmeler ikinci derecede düşünülebilir. Kabile içinden ev-

3. Zoma Kürtçe bir deyimdir. Boy, oymak, oba... vs.'den farklı bir anlama geldiği için aynen kullanmayı uygun gördük.

lenme geleneği kabilenin kuvvetini artırıcı bir faktördür. Aşiretin genel bir reisi olduğu gibi kabilenin de reisi vardır.

4. Aşiret

Aşiret daha çok evlenme yolu ile meydana getirilen akrabalıkların, yani hısımlıkların bütünüdür. Aşiret, kabilelerin birleşmesinden meydana gelir. Aşiretin büyüklüğüne göre kabile sayısı artmakta veya azalmaktadır. Aşiret, idari ve siyasi bir birliktir. Kabile reislerinin üzerinde bir aşiret reisi vardır. Reis, aşiretin idaresinden, öteki aşiretlere karşı soy-sopun devamının sağlanmasından ve yine öteki aşiretlere karşı aşiret üstünlüğünün sağlanmasından sorumludur. Evlenme yalnız aşiret içinden olur. Aşireti meydana getiren kabileler arasındaki ahenkli işbirliğinden reis sorumludur.

Kan akrabalığına ve soy-sopa dayanan aşiret aynı zamanda siyasi bir birliktir. Şerefname⁴ Kürt Aşiretler'i arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen savaşları uzun uzun anlatır.

5. Ulu Kişi ve Aşiret Organizasyonunun Siyasal Karakteri

Ulu bir Ata olarak bilinen manevi otorite aşiret örgütünün en üst katında yer almaktadır. Gerekliğinde başka aşiretleri de nüfuzu içine alabilir. Şerefname'de anlatıldığına göre "Ulu Kişi" aşiretler konfederasyonunun başkanı olarak görülmektedir. Aşiretler arasındaki savaşlarda birbiri ile anlaşabilen, veya güçlü bir aşiretin otoritesini kabul eden aşiretler bir araya gelir ve en güçlü olan bir reisin önderliğini de kabul ederler. Böylece öteki aşiretlere karşı hak ve çıkar-

4. Şerefname 16. asırda Bitlis Beyleri'nden Şeref Han tarafından yazılmıştır. Eser iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısmı kuruluşundan 16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı tarihini, ikinci kısmı ise Kürdistan tarihini içine alır. Bu kısımda Kürt aşiretleri ile ilgili geniş bilgiler vardır. Kürtlerin tarihi hakkında çok kıymetli bir kaynak olarak bilinen bu kitap, Rusça, Almanca, İngilizce, Fransızca, Arapça, Farsça gibi pek çok Doğu ve Batı dillerine tercüme edildiği halde Türkçesi henüz yoktur. (İsmail Beşikçi, **Göçebe Allkan Aşireti...** s. 17)

ları aynı olan bir siyasal birlik doğar. Bu konfederasyonun başkanlığı da kendisine geçer. Aşiret ise bağımsız bir siyasal birlik olup kabilelerin çıkarlarının savunulduğu ve temsil edildiği yerdir. Aşiret reisi, aşireti içinde kudret ve kuvvetini hissettiren kabilelerden seçilir. Bu bakımdan kabileler arasında hızlı bir yarışma vardır. Bu yarışma siyasal niteliktedir.

Aşiret hayatının çok eski devirlerini açıklayan bu organizasyon, günümüz koşullarında meydana gelen yeni organizasyondan çok farklıdır. Bir kere eski düzende "zoma" diye bir kademe yoktur. Zoma, günümüz koşullarında, toplum dinamizminin ortaya çıkardığı bir mekanizmadır. Eskiden kabileler ayrı ayrı konaklama birimleri meydana getirirken, bugün, bir çok kabilelerden (hane ve aileler) yanyana gelecek bir konaklama birimi meydana getirebilmektedir. Buna sebep, eskiden, dış etkenlere karşı kabile içi dayanışma, güvenliği sağlamaya elverişliiyken, özellikle Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, merkezi idarenin ve mahalli idarelerin güç kazanması sonunda, göçebe aşiretlerin eski savaşçı kudretini kaybetmesi, kabile dayanışmasının yeterli olmayıp aşiret içi dayanışmanın zorunlu olarak meydana gelmesidir. İşte bu mekanizma, topluma, yeni yeni koşullar karşısında yine işleme olanakları vermekte, bunalmaları önlemektedir. Ve bu özellik organizasyona akrabalık bağı dışında tamamen siyasal bir görünüş vermektedir. Böylece toplum dinamizmi siyasal yetkiyi, ulu kişi, aşiret ve kabilelerden almakta doğrudan doğruya zoma reisinin kişiliğinde birleştirmektedir.

Bu bakımdan bugünkü aşiret organizasyonunu akrabalık ve soy-sop bağlarının ötesinde siyasal etkenlerle açıklamak daha yerinde bir harekettir.

Aşiretlerin ve aşiretlerin kabilelerinin meydana gelmeleri, dağılmaları ve birleşmeleri ekonomik etkenlerin yanında akrabalık ve soy-sop ilişkileri ile de ilgilidir. Şerefname'ye göre kabileler ekseriya, kendilerine isim veren adamın adı ile çağırırlar. Alıkan Aşireti'nin ulu kişi olarak tanıdığı Mira'ya bağlı başka aşiretler de vardır. Duderan, Soran, Garsan, Kıçan, Mehmediyan, Tayan vs. Saptayabildiğimize göre Mira, Suriye'de oturan ve büyük bir aşiret olan Mira'nın da reisi-

dir. Bu duruma göre Alikan Aşireti Mira'ya bağlı iken zamanla büyümüş, nüfuzu, gücü-kuvveti artmış ve Mira'dan ayrılarak ayrı bir aşiret halinde belirmiştir. Bu durumu Alikanların şu sözü gayet güzel bir şekilde açıklamaktadır.

Mira mir (büyük)

Alikan vezir

Duderan saypir (köpek)

Mira büyüktür. Alikan onun veziridir. Duderan ise köpeğidir. Bu söz Mira soyunu açıkladığı gibi Mira'ya bağlı olan aşiretler arasında birtakım farklılaşmalar olduğunu da açıklamaktadır.

D. KONUT

Göçebe aşiretler kendi yapısal özelliklerini aksettiren bir konut tipi yaratmıştır. Bu çadırıdır. Çadırın dokunması kolay ve masrafı azdır. Aynı zamanda taşınması da kolaydır. Bundan başka kurulmasının ve sökülmesinin kolay olması, sağlamlığı, gerektiği zaman genişletilip daraltılabilmesi gibi fiziki özellikleri vardır. Bu fiziki özelliklerin yanında aşiretteki toplumsal sınıfları tayin etmesi, yurt olması, kuruluşunda aşirete has birtakım özellikler göstermesi gibi toplumsal ve kültürel özellikleri de vardır.

Göçebe toplumunda çadır, toplumsal sınıf ve statüleri gösteren en temel unsurdur. İki direk üzerine kurulmuş çadırlar çobanlara ve yoksullara aittir. Normal çadırlar 4-5 direkli olur. 6-7 direkli çadırlar reis çadırları veya ileri gelen kişilere ait çadırlardır. Ayrıca çadırların kuruluşunda gözetilen sıra, çadırın reis çadırına göre uzaklığı ve yakınlığı onun toplumsal statüsünü de tayin eder. Reis çadırı hemen hemen en öndedir. Yakın akrabaların çadırları onun arkasında veya çevresindedir. Daha sonra öteki çadırlar bulunur. Öte yandan çadırların içindeki araç ve gereçlerin çeşitliliği, pahası, yine toplumsal sınıf ve statüleri gösteren en önemli şeylerdendir. Böylece toplumsal sınıflar yerleşme düzenine aynen aksetmektedir.

E. TOPLUMSAL EKOLOJİ

Göçebe Alikan Aşireti'nin tarihsel gelişimi bölgenin tarihsel gelişimiyle sıkı sıkıya ilgilidir. Şerefname'de ve 1891 yılında Padişah Abdülhamit tarafından kurulan Hamidiye Alayları'nda bu aşirete ait bilgiye rastlıyoruz. Alikan Aşireti'nin toplumsal ekolojisiyle bütünleşip toplumsal organizasyonunun gelişmesi, çevrenin ekonomik ve toplumsal yapısı ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan aşiretin hareket alanının nüfus yapısı, dil, eğitim ve öğretim durumu, yol, haberleşme ve sağlık koşulları, bu bütünleşme ve gelişmede önemli rol oynarlar. Öte yandan Alikan Aşireti'nin çevresiyle olan ilişkilerinde bazı özellikler de bulmak mümkündür. Bunlardan biri aşiretle, şehir, kasaba ve köy halkları arasında etnik bir kastın mevcut olduğudur. Yani gerek aşiretler halkı gerek köy, kasaba ve şehir halkları Kürt oldukları halde, sırf toprağa yerleşme olayı, yerleşenlere bazı statüler vermiş, göçebe Kürtler horlanmaya başlanmıştır. Fakat bu iki taraflı bir ilişki olup göçebeler de yerleşik olanları küçümsemektedirler. Bu bakımdan köylüler ve şehirliler aşiret halkına kız vermediği gibi onlardan kız almazlar. Başka bir özellik de göçebe hareketlerinin, çevrenin asayiş ve güvenliği üzerinde çok büyük etkilerde bulunduğuudur. Aşiretin çevre ile olan ilişkilerinde ortaya çıkan en önemli sorun ise şudur: Bugün göçebe aşiretler istedikleri zaman, istedikleri yaylalara göçüp konaklayamazlar. Bunun temel sebepleri şunlardır.

a) Cumhuriyetin kuruluşundan sonra kademeli olarak, İran, Irak ve Suriye sınırlarının karşılıklı olarak göçebe hareketlerine kapatılması,

b) Ve yine Cumhuriyetten sonra göçebe aşiretlerin geleneksel yaylalarının, en yakın köyün kamu malı haline gelmesini öngören kanun ve kararların alınması,

c) Hazine arazilerinin veya köy orta mallarının zamanla, özel kişilerin mülkiyeti haline gelmeleri,

d) Hızla artan nüfusa paralel olarak toprak, yaylak ve kışlak gibi mal olanaklarını artırmak istemeleri.

Öte yandan aşiretlerin kendi geleneksel yaylak ve kışlaklarının, zamanla, köylerin orta-malı haline gelmeleri veya özel mülk haline gelmeleri sonunda, aşiretlerin herhangi bir

yaylada veya kışlak yerinde oturabilmeleri için orayı belirli bir süre kiralamaları gerekir. Kira bedeli ise yine yukarıdaki koşulların etkisi altında her yıl biraz daha ağırlaşmaktadır. Dolayısıyla hem geleneksel yaylalarını kaybeden, belirli bir yaylak ve kışlakta konaklayabilmek için çok büyük kira bedeli ödemek zorunda olan göçebe aşiretler için, yaşama koşulları günden güne zorlaşmakta, göçebelerin çevreleriyle olan ilişkilerinde çok büyük anlaşmazlıklar (yayla, kışlak ve kira anlaşmazlıkları) meydana gelmekte, bu ise çevrede önemli fonksiyonlarını kaybetmekte, çeşitli bunalımlar meydana gelmekte, aşiret sistemleri çözülmekte ve yavaş yavaş toprağa yerleşmeye başlamaktadırlar. Çünkü dengeyi sürdüreceği yeni tampon mekanizmalar yaratılamamaktadır.⁵

II. NÜFUS, MÜLKİYET ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ

A. NÜFUS

Göçebe aşiretlerin nüfusunu tahlil edebilecek verilerden yoksunuz. Çünkü gerek Devlet İstatistik Enstitüsü'nün, gerek öteki müesseselerin istatistiklerinde göçebe aşiretlere ait hiçbir kayıt yoktur. İllerin Veteriner, Sağlık ve Jandarma örgütlerinde görülen rakamlar ise yarım-yamalak olup hiçbir zaman gerçeği aksettirememektedir. Bu bakımdan göçebe aşiretler hakkındaki en sağlam bilgiler, bizzat saha çalışmalarlarıyla ortaya çıkacaktır.

37 çadırılık bir zoma üzerinde yaptığımız araştırmalara göre: Zomadaki genel nüfus 311 olup hane⁶ yanı çadır başı-

5. Mübâccel Kıray, **Ereğil, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, DPT Yayın, Ankara 1964, s. 7
6. Çadır, aile ve haneyi ifade etmektedir. Yalnız burada aile ve hane kavramlarını ayırt etmek büyük bir zorunluluktur. Bir göçebe çadırında, ana, baba, oğullar, gelinler, vs. bir arada yaşayabilir. Evli oğulların aynı çadır içinde yaşamaları, aynı kazandan yemek yemeleri, geçimlerini aynı kaynaktan sağlamaları "hane"nin özelliklerini göstermektedir. Birbirleriyle akrabalık bağı olan, hatta olmayan (örneğin bazen çoban olarak kiralanmış kimseler de çadırda kalabilir.) Çeşitli ailelerin yanyana gelmesiyle haneler meydana gelebileceği gibi, tek kişilik (örneğin dul bir kadın) bir hane de olabilir. O halde hane geçim birliği esasına dayanır. Aralarında akrabalık bağı bulun-

na 8.4 kiři dūřmektedir. Nūfusun % 62.5'i geniř aile organizasyonu yani haneler veya hane-aile bileřiđi içinde; geriye kalan % 37.5 de çekirdek aile organizasyonu içinde yařamaktadır. Nūfusun % 51'i kadın, % 49'u erkektir. Bu bakımdan nūfus kendi būnyesi içinde dengelidir. Nūfusu yař grupları itibarıyla ele aldığımız zaman çocukların, özellikle (0-5) yařındakilerin būyūk bir oran meydana getirdiklerini grūyoruz. Bunun yanında ařret hayatının, devamlı olarak, tabiatla karřı karřıya olma özelliđinden dolayı faal nūfus yelpazesi de çok geniřtir (12-70). Evlenme yařı kızlarda 13-14, erkeklerde 18 civarındadır. Kızlardan bu yařı geçip de evlenemeyen yok gibidir. Dil ve kūltūr durumuna baktığımız zaman, toplumsal ekoloji kořullarının burada daha elveriřsiz olduđunu grūyoruz. Bu zellik, nūfusun evre ile ve Tūrkiye ile kolay kolay būtūnleřemeyeceđi anlamına da gelmektedir. Nūfusun en önemli özelliklerinden biri de son derece būyūk bir artıř hızına sahip olmasıdır. Arařtırmalar bu hızın 3.8'den daha fazla olduđunu göstermektedir.

B. MŐLKİYET ve ŐRETİM İLİŞKİLERİ

1. Kişisel MŐlkiyet

Göçebe Alıkan Ařret'i'nde kollektif olarak kiralanan ve faydalanılan yaylak ve kıřlak arazilerden bařka, gūnlūk hayatta kullanılan çadır, öteki araç ve gereçler vs. hep kiřisel mŐlkiyete konu teřkil ederler. Kiřiler bu malları bađımsız olarak kullanabilirler. Bunların ötesinde at-katır, koyunkei de kiřisel mŐlkiyete konu teřkil ederler. Fakat yūn ta-

sun veya bulunmasın, aynı kazandan yemek yiyen, geçimini aynı esasa bađlayan ana, baba, evli ođul, gelin, torun vs.'den meydana gelen bir topluluktur. Bir veya daha çok kiřilerden ve ailelerden meydana gelebilir. Aile mŐessesesinin ise böyle temel bir özelliđi yoktur. Her aile veya hane bir çadır içinde oturur. Ailenin ve hanenin būyūklūđune ve kūklūđune göre çadır da būyūr veya kūlūr. İsmail Beřikçi, a.g.e., 98-100

Behice Boran, *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, DTCF Yayını, Ankara 1945, s. 182; İbrahim Yasa, *Kyilerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar*, SBFD, Cilt 14; Mūbeccel Kiray, Sayı 1, a.g.e., s.113

rağı, dokuma tezgâhı gibi üretim araçlarının her hanede olmayıp ancak, bazı varlıklı hanelerde vardır. Bu gibi üretim araç ve gereçleri olmayanlar, olan ailelerden faydalanırlar. Bu özellik toplum içinde grup ve hane ilişkilerini kuvvetlendiren ve toplumsal dayanışmayı sağlayan bir faktördür.

Mülkiyet hakkı babadan oğula geçer, kız evlat mirastan faydalanamaz.

2. Kollektif Kiralama

Göçebe aşiretler toprak mülkiyetine sahip olmadıkları için, konaklayacakları yaylaları ve kışlakları önceden kiralamak zorundadırlar. Yalnız bu olayı tarihsel bir gelişim içinde değerlendirmek büyük bir zorunluluktur. Bu, Osmanlı toprak hukukunun Doğu Anadolu'da görülen uygulaması ile sıkı sıkıya ilgilidir. Osmanlı sistemine göre toprak, tamamen, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Topraktan yararlanma hakkı ise has-tımar-zeamet örgütü içinde reayaya verilmiştir. Fakat İmparatorluk üzerinde rakipsiz bir hakka sahip olan padişah, çeşitli vesilelerle, çeşitli kimselere çok geniş araziler vermiş ve bu araziler Osmanlı toprak sisteminin dışında tutularak özel hukuk kaidelerine göre işletilmeye başlanmıştır. Örneğin Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Doğu Seferine giderken, Doğu ve Orta Anadolu'da büyük bir gelişme gösteren Şii hareketini bastırmak için çok büyük bir kütleyi kılıçtan geçirmiştir. Bu arada, Siirt, Bitlis, Diyarbakır, Malatya gibi yerlerde oturup Alevi olmayan ve kendisini destekleyen aşiretlere, yani Kürt Beylerine ise Yurtluk-Ocaklık adı altında malikaneler vermiştir.

Bunun yanında yine, Osmanlı toprak sisteminin dışında bırakılan ve tamamen feodal nitelikte bulunan hükümetler vardır. O halde Doğu Anadolu'da mülkiyet ve üretim ilişkileri ve Osmanlı Sarayıyla ilişkiler yönünden başlıca üç sistem vardır. a) hükümetler, b) yurtluk-ocaklıklar, c) Osmanlı devlet sancakları. Bunlardan "hükümetler tam feodal nitelikte, bağımsız birliklerdir. Hükümetlerde toprağa ve reayaya (aşiret üyelerine), Osmanlı Devleti karışmıyor bunlar hükümetlerin egemen yöneticilerinin mülkü ve tebaası kabul ediliyordu." İkincisinde ise "Kürt aşiret reislerine verilen sancaklar öteki sancaklardan ayrılmakta, aşiret reisleri idari yetkileri

bakımından hükümetlere yaklaşmaktadır. Aşiret reislerinin ellerinden toprak alınmamakta veya topraklara bir yabancı tayin edilememektedir. Yani toprağın ve aşiretin sahibi, sancak beyleri olan aşiret reisleridir. Yalnız, hükümetlerden farklı olarak, sancak beyi olan aşiret reisleri bu yetkilerine karşılık, sipahi gibi savaşa katılmak zorundaydı.”⁷ Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, “göçebe aşiretler toprak mülkiyetine sahip değildirlen” sözü, tarihsel bir süreç içinde ele alındığı zaman, yanlış bir hüküm olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira gerek hükümetlerde, gerek yurtluk ve ocaklıklarda, sırf bir aşiretin kontrolüne tahsis edilmiş araziler, yaylak ve kışlaklar olduğu yukarıdaki açıklamaların ışığı altında gayet belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bugün, yine Van Gölü çevresiyle Güneydoğu stepleri arasında hareket eden bazı aşiretler bu çeşit yaylak ve kışlak mıntikalara sahiptir. Göçebe Alıkan Aşireti'nin de bu şekilde küçük bir yaylaya sahip olduğunu görüyoruz. Daha önceleri de söylediğimiz gibi, Göçebe Alıkan Aşireti Nemrut, Süte, Süphan, Düav, Zövaser, Kariz, Aveberhan gibi Van Gölü çevresindeki çeşitli yaylalarda konaklamaktadır. Bu yaylaların hepsine kira bedeli ödediği halde, Aveberhan yaylasına (3050 metre, Hizan) kira ödemez. Alıkan Aşireti'nin Şehidan kabilesine mensup aileler genellikle buraya gelirler. Bu faydalanma şekli yukarıda anlatmaya çalıştığımız hususun, günümüzde, kalıntı olarak devam eden görüntüsü olabilir.

Öte yandan 1858 tarihli Osmanlı arazi kanunnamesi, memleket topraklarını mülk arazi, ölü arazi, vakıf arazi, Miri (devlete ait) arazi ve metruk arazi olmak üzere beş kısma ayırmakta, köylük yerlerin ve aşiretlerin faydalanması için padişah tarafından yazılan bir fermanla, yaylak, mera ve kışlaklar tahsis edilebilmektedir. Özellikle 1891 yıllarında, Hamidiye Alayları'nın kuruluşu sırasında, Alıkan Aşireti'ne de böyle bir tahsis yapılmış olabilir. Biz şimdilik bu tarihsel konularla daha fazla meşgul olmayıp bugünkü koşullar altında kiralama olayının nasıl cereyan ettiğini araştırmaya çalışacağız.

7. Muzaffer Erdost, Türkiye'de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak, Aydınlik, Cilt 1, Sayı 5, s. 363

a) Yaylaların Kiralanması

Aşiret henüz kışlaklarda iken, aşiret reisi ve ileri gelenler aşiretin hangi yaylalara gideceğini kararlaştırırlar. Yaylalar daha ziyade mahalli idare makamları, özellikle köy tüzel kişiliğinden veya şehir ve kasabalarda oturan köy ve toprak sahiplerinden kiralanır. Bölgede sistemli bir kadastro faaliyetinin bulunmaması nedeniyle, neresinin hazine arazisi, neresinin köy orta-malı, nerelerin özel mülkiyete konu teşkil eden araziler olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu durum her şeyden önce toprak sahiplerinin ve köy sahiplerinin işine yaramakta ve göçebeler büyük bir sömürü çarkının içinde ezilmektedir.

Yaylak yerlerin kirası, ot ve sudurumuna, yaylaların genişliğine göre değişmektedir. Örneğin Zövaser ve Düav Yaylaları, Nemrut Yaylası'nın bir kısmı bu bakımdan çok pahalıdır. Alıkan Aşireti Nemrut, Süphan ve Süte Yaylaları'nı kiralarırken muhtar ve ihtiyar heyeti ile şehirlerde oturan toprak ve köy sahiplerinin yaylalarını kiralarırken, bunların sahipleriyle karşı karşıya gelir. Dolayısıyla aşiret, kirayı, ya muhtara veya toprak ağalarına yani feodal beylere ödemektedir.

Yayla, yerleşme birimi olan Zoma reisi ve ileri gelenler tarafından kiralanmakta, sonra herkes sahip olduğu hayvan sayısına göre kendine düşen payı ödemektedir. 1965 ve 1966 yıllarında, yaylalarda, küçükbaş hayvanlar için hayvan başına, 175-180 kuruş; büyükbaş hayvanlar için 250-300 kuruş ödenmiştir. Ayrıca çadır yeri için 1000-1500 lira arasında para ödenmiştir. Bu paralar hayvan sahiplerinden reis tarafından toplanır ve yaylaların sahibine toplu olarak ödenir.

Kira için başvurulacak yerlerden biri de "Çiftçi Koruma Teşkilatı"dır. Bu örgüt çeşitli kanunların belediyelere verdiği görevler dolayısıyla kurulan örgütlerden biridir. Belediye meclisi tarafından seçilir. "Çiftçi Koruma Teşkilatı'nın" göçebelere kiraladığı araziler, daha çok belediye hudutları içine giren ve özel mülkiyete konu olan arazilerdir. Örneğin Ahlat'ın kuzeyindeki Süte Yaylası tamamen bu şekildedir. Ahlatlılar Süte Yaylası'nda, kışın hayvanlarına yedirmek için ot yetiştirirler. Bu otlar Mayıs sonlarına doğru biçilir. O za-

manlardan itibaren ise buralara göçebeler gelir yerleşir. Ahlathılar biçtiği otların geriye kalan kısımlarından faydalanırlar.

b) Kışlakların Kiralanması

Göçebe aşiretler kış mevsiminde, emniyetin daha iyi sağlanması nedeniyle köy ve karakollara yakın olmayı tercih ederler. Köyler de, ancak belirli sayıdaki göçebeyi kabul edebileceği için dağınık bir konaklama düzeni meydana gelmektedir. Kışlak yerler kiralanırken, o köyün insanı ile iyi ilişkiler kurabilmek etkeni de büyük rol oynamaktadır. Köyün otlakları yanında ot ve yem olanakları da fazla olmalıdır. Zira hayvanlar, iklim sebebiyle, meralardan faydalanamazlarsa besinlerini bu şekilde sağlayabilmelidirler. Kışlakların kirası yaylaklara nazaran çok fazladır. Yazın bir küçükbaş için, 175-180 kuruş ödendiği halde, kışın 450 kuruşa kadar çıkmaktadır. Aynı şekilde büyükbaş hayvanlar için ödeneri miktarlar da artmaktadır. Bu para yine reis tarafından toplanarak, ağa köyü ise, doğrudan doğruya ağaya, başka şekillerde muhtar vasıtasıyla köy sandığına yatırılır.

c) Yaylak ve Kışlak Alanlarda Arazi Sahipleriyle Göçebelerin İlişkileri

Yaylak ve kışlak alanlarda arazi sahipleriyle göçebelerin ilişkileri birbirlerine benzememektedir. Bu, özellikle mülkiyetin dağılışı ile sıkı bir şekilde ilgilidir. Yukarıda da söylediğimiz gibi, yaylaklar hem özel mülkiyete, hem de köy tüzel kişilerine ait olabilir. Bingöl taraflarındaki Şerafettin Yaylaları tamamen kişilere ait oldukları halde, Nemrut ve Süphan Yaylaları'nın bir kısmı köy tüzel kişilerine aittir. Yaylaklar ve kışlaklar genellikle bir köyün merası veya orta malı olmayıp şehirlerde ve kasabalarda oturan kişilerin özel mülkiyetine girmiştir. Burada 1858 tarihli arazi kanunu ile meydana getirilen, esas mülkiyeti devlete ait olan ve kamunun faydalanmasına sunulan miri ve metruk arazilerin, şekil itibarıyla kanuni, fakat hukukun ruhuna aykırı olarak (iki yalancı şahit, jandarma komutanının tasdiki, çeşitli maddi ve manevi baskılar vs.) zamanla özel mülkiyete geçtiğini söylemek

mümkündür. 7-12 Kasım 1966 tarihleri arasında Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Tarafından Erzurum'da düzenlenen ve Doğu Anadolu'nun kalkındırılmasını öngören seminerde, Bingöl Belediye Reisi'nin, "Ben de bir ağayım, yılda dönümü için 19 kuruş gibi küçük bir vergi ödediğim yaylaları, binlerce lira karşılığında göçebelere kiraya veriyorum"⁸ demiştir. Bu itiraf anlamlıdır. İşte bu şekilde miri ve metruk araziler, zamanla ağaların kontrolü altına geçerek, feodal mülkiyet ilişkilerinin daha kuvvet kazanmasına sebep olmuştur. Özellikle 1983'ten, yani Cumhuriyetin ilanından sonra bu oluşumu izlemek gerekir. Yaylak ve kışlakların bu şekilde özel mülkiyete geçmesi ise göçebe aşiretleri mağdur bir durumda bırakmış, özellikle aşiret sistemlerinin zayıflamasına ve çözülmesine sebep olmuştur.⁹

8. Faik Ertuğrul, **Doğu Anadoluyu Kalkındırma Sorunları Semineri**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara 1967, s. 471

9. Herhangi bir göçebe aşiret çeşitli ekolojik baskılar karşısında toprağa yerleştiği zaman, ortadan kalkan sadece göçebeliktir. Fakat her şeyden önce toplumsal ve siyasal bir örgütlenme şekli olan aşiret, göçün sona ermesiyle ortadan kalkmaz. Göçebeliğin ortadan kalkmasının toplumun temel yapısında esaslı bir değişiklik meydana getireceği şüphesizdir. Çünkü ekonomik ve toplumsal ilerleme ancak toprağa yerleşmekle hızlanabilecek bir süreçtir. Fakat bu geçiş olayı, sanıldığı kadar da önemli bir değişim değildir. Çünkü toplumda, üretim ilişkilerinde, temelli olarak hiçbir değişme meydana gelmemektedir. Dolayısıyla ekonomik faaliyetler göçebeliğin ortadan kalkmasından sonra da aynen devam etmektedir. Bu bakımdan temel faktör olan üretim ilişkileri ve ekonomik olanaklarda büyük değişimler olmadığı için, bu temel faktörün belirlediği toplumsal ve siyasal örgütlenme yaşamasına aynen devam eder. Halbuki, toplumsal ve ekonomik anlamda aşiret sistemlerinin ortadan kalkması için, üretim ilişkilerinde esaslı bir değişiklik olması gerekir. Örneğin bugünkü durumuyla feodal bir nitelik gösteren üretim ilişkilerinin kapitalist ilişkilere evrimi bu değişikliği yaratabilir. Zaten kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanması, bununla birlikte kütle haberleşme ve ulaştırma araçlarının yoğunluk kazanması, teknik bilginin ve teknolojinin gelişmesi, aşiret sistemlerinin yıkılışında daha etkili bir rol oynar. Kapitalist üretim ilişkilerinin hızlanmasıyla birlikte, köylerden şehirlere göç, endüstrileşme ve şehirleşme olayları belirir. Bu oluşumlar giderek, toplumsal ve siyasal bir örgütlenme olan aşiret sistemlerini yıkar. Bu

Yaylalarda yayla sahipleriyle yapılan anlaşmalar, göçebe aşiretlere belirli bir süre için, sadece faydalanma hakkı verir. Göçebe, dışarıdan gelecek bütün saldırıları kendisi defetmek zorundadır. Ne köy mahalli idaresi, ne de Çiftçi Koruma Teşkilatı, göçebelere gelecek bu saldırılardan sorumlu değildir. Aynı şekilde yaylaların sahipleri de sorumlu değildir.

Kışlaklarda ise durum farklıdır. Eğer kışlak olarak seçilen yer bir ağa köyü ise göçebeler ile ağanın mera ve kira konusunda anlaşmaları üzerine, ağa, göçebe kendi arazisi üze-

bakımdan Doğu Anadolu feodalizminin siyasi kurumları olan aşiret sistemleri ancak kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanmasıyla yıkılır. Kapitalist ilişkilerin yoğunluk kazanmasının siyasi plandaki en önemli sonucu ise uluslaşmadır. Böylece feodalizmin kapitalizme doğru evrimi, aşiret sistemlerinin de ulusa doğru evrimi sonucunu doğurur.

O halde göçebe aşiretlerin göçebeliği bırakıp toprağa yerleşmeleri üretim biçiminde esaslı değişiklikler meydana getirmediği için, aşiret sistemleri ortadan kalkmaz. Yalnız, toprağa yerleşenler, yani toprağa yerleşen aşiretlerin reisleri, kendi aşiretlerinin üzerindeki siyasi nüfuzlarıyla birlikte, başka olanakları da kontrol etmeye başladıkları için, eski durumlarına nazaran daha kudretli bir hale gelirler. Bu bakımdan halen göçebelik yapan aşiretlerin reisleri fakir durumda oldukları halde, toprağa yerleşen aşiretlerin reisleri çok büyük servet sahibi olmuşlardır.

Öte yandan Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Doğu Anadolu'da merkezi otoriteye karşı sürekli bir direnme hareketi başlamıştır. 1926, 1930-1932, 1937 bu sürekli direnmelerin zaman zaman patlak vermesinden başka bir şey değildir. Burada konumuz, bu direnmelerin sebebini ve oluşumunu tartışmak değildir. Yalnız, her direnmenin sonunda sürgünler meydana gelmiş, Doğu'nun bazı bölgelerinden insanlar kitleler halinde Batı'ya aktarılmıştır. Bu olaylar sırasında bir kısım aşiret reisleri merkezi otorite ile sürtüşüp sürgün edilirken, bir kısmı da merkezi otorite ile uyuşma ve onunla bütünleşme süreci içine girmiştir. Özellikle 1945 yılına, yani çok partili demokrasiye gelinceye kadar, Doğu'daki aşiret reisleri, merkezi otorite ile sürtüşen ve sürtüşmeyen diye ikiye ayrılmıştır. Bu tarihten sonra ise bu ayırım ortadan kalkmış, bütün aşiret reisleri merkezi otorite ile merkezi otorite de bütün aşiret reisleriyle bütünleşme olanaklarını aramış ve bulmuşlardır. Çok partili demokratik düzen içerisinde Doğulu ve Batılı egemen sınıfların ve merkezi otoritenin bütünleşmeleri kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu konuya ilerde yine döneceğiz.

rindeyken, dışarıdan gelecek bütün saldırılara karşı onu korumak sorumluluğunu da bünyesine almış demektir. Buralarda feodalizmin kudretini ve müesseseseleşmesini açıkça görüyoruz.

Yaylaların ve kışlakların kiralınması sırasında çeşitli anlaşmazlıklar meydana gelir ve anlaşmazlıkların silahlı bir çatışmaya varması da mümkündür. Bunun en büyük sebebi artan nüfus ve hayvan sayısına paralel olarak yayla ve mera ihtiyacının da artmasıdır. Öte yandan Çiftçi Koruma Teşkilatı, özellikle göçebelere sömürerek onlara çok ağır yayla flatları teklif etmektedir. Burada birbirleriyle çelişen dört menfaat söz konusudur.

a) Yaşamını sürdürebilmek için yaylak ve kışlak kiralamak zorunda olan göçebe aşiretler,

b) Kendi hayvanlarına yetmediği için, köy orta-mallarını başkalarına kiralanmasını istemeyen köylü,

c) Köy orta-mallarını ve özel mülkiyete konu teşkil eden arazileri göçebelere kiralayarak, onları sömürmeye çalışan Çiftçi Koruma Teşkilatı,

d) Kendi özel mülklerini göçebelere kiralayarak onları sömürmeye çalışan toprak ve köy sahipleri.

Bütün bunlar mevcut mülkiyet ve üretim ilişkilerinin, göçebe aşiretlerin tamamıyla aleyhine işleyen bir faktör olduğunu göstermektedir. Nüfus arttıkça köylük yerlerin mera ve yayla istekleri çoğalmıştır. Bu olay göçebe aşiretlerin hareket alanlarını daralttığı gibi, yaylak ve kışlakların kira bedellerini de yükseltmiştir. Böylece, eskiden istediği yaylalara, istediği zaman gidebilen, istediği kadar konaklayabilen, para ödemeyen (veya çok az ödeyen) göçebe aşiretler, artık, istedikleri şekilde hareket edemedikleri gibi, çok yüksek bir kirayı da ödemek zorundadırlar. Bu arada Çiftçi Koruma Teşkilatı'nın faaliyetleri özellikle dikkate değer. Aşağıdaki örnek olay bu bakımdan ilginçtir: 1965 yılı Sonbaharında, Ahlat Kaymakamlığı, göçebelere, sözlü olarak şu emri verdi. "Gelecek yıllarda, yaz aylarında, artık Ahlat Yaylaları'na gelmeyin, nereye giderseniz gidin, kendinize yeni yaylalar arayın." Basit gibi görünen bu emir, aslında, son derece önemlidir. Bir

kere göçebe aşiretler Nemrut, Süte, Süphan gibi, Ahlat ve Adilcevaz Yaylaları'na gelmek zorundadırlar. Çünkü, göçebelilerin bu yaylalara gelmesi son 15-20 yılda meydana gelen bir olaydır. Daha önceleri Bitlis Yaylaları'nda konaklarken, yukarıda belirtilmeye çalışılan ekolojik baskıların artması sonucunda, daha tenha olduğu için bu yaylalara gelmeye başlamışlardır. Bu bakımdan göçebe aşiretlerin Ahlat ve Adilcevaz Yaylaları'na gelmeleri bir zorlamanın sonucudur. Ve bu durum Çiftçi Koruma Teşkilatı tarafından çok iyi bilinmektedir. Çok iyi bilindiği için de kaza çapında bir baskı grubu meydana getirerek kaymakamı etilemekte ve böyle bir emrin verilmesini sağlamaktadır.

Bunun karşısında göçebe aşiretlerin tutumu ne olabilir? Gayet açık. Çiftçi koruma teşkilatıyla pazarlığa oturup yaylalarda konaklamayı tekrar sağlamak. Şüphesiz ki, burada, aşiretler, çok daha büyük kira bedellerini teklif edecekler, öbürleri ise istemeyerek, nazlanarak, sırf hatır için yaylaları tekrar kiralayacaklardır. Zaten esas maksatları, göçebelere, hiçbir zaman yaylalardan uzak tutmak değil, kirayı yükseltmektir.

Çiftçi Koruma Teşkilatı'nın buna benzer bir faaliyeti de şudur: 1966 yılı yaz aylarında Alıkan Aşireti'yle birlikte Süte Yaylası'nda konaklıyorduk. Birgün, öğleden sonra, zomaya bir jip geldi. İçinden Ahlat'taki Çiftçi Koruma Teşkilatı'nın ileri gelen 3 yöneticisi ve iki tane de polis çıktı. Reis konukları çadıra aldı. Fakat konuklar reise karşı çok sert çıkışlar yapıyorlardı. Zomadan H.D. isimli bir vatandaş ile Çiftçi Koruma Teşkilatı ve reis arasında şu konuşma geçti:

Çiftçi Koruma- H., ya çadır yeri ve yaylak kirası olarak 750 lira para vereceksin veya Süte Yaylası'ndan çekip çıkıp gidersin..

Reis- Benim size ödediğim para içinde H.'nin yayla ve çadır yeri kirası da dahildi H.'den ayrıca bir para daha almanız doğru değildir.

H.- Ben kendi payıma 900 lira para verdim. Şimdi 750 lira daha istiyorsunuz, bunu niçin istiyorsunuz, sebebi nedir?

Çiftçi Koruma- Ya 750 lira para verirsin veya Süte

Yaylasından çekip çıkıp gidersin. Bugünden tezi yok, çadırları sök.

H.- Ben bu parayı vermem, çünkü keyfi olarak alıyorsunuz.

Çiftçi Koruma- O halde hemen çadırları sök, yarın tekrar geleceğiz. Hâlâ burada olduğunı görürsek, peşan ederiz.

Konuşma epeyce sürdü. Fakat yukarıda söylenenlerden başka yeni bir şey de söylenmiyordu. H. servet bakımından zamanın ileri gelenlerindendi. Ve kendi aşiretinden ayrı- lıp başka bir yaylaya göçmesine imkân yoktu. Çiftçi Koruma da onun bu durumunu çok iyi biliyordu. Dolayısıyla ne kadar baskı yapsa, ne kadar para koparırsa o kadar kârlı idi. Nitekim Çiftçi Koruma ile hiçbir ilgisi olmadığı halde, polisleri de sırf aşirete karşı bir manevi baskı vasıtası olarak getirmişti. Bütün bu baskı ve manevi işkenceler karşısında H. 500 lira daha vermeye razı oldu ve Süte'de kaldı.

Verilen paranın hangi kanunun hangi maddesine göre verildiği belli değildi. Tamamen keyfi idi. Çiftçi Koruma Teşkilatı göçebelerden sadece yaylalarda değil, göç sırasında da para alıyordu. Örneğin Göçebe Alıkan Aşireti'nin koyun sürüleri, Tatvan'ın belediye hudutlarını aşır Ahlat'inkine girince Ahlat'taki Çiftçi Koruma Teşkilatı; ayak bastı parası, zarar-zıyan parası, yolkesti parası vs. adı altında maliye ve vergi hukuku bakımından dayanağı belli olmayan, tamamen keyfi paralar almaktadır.¹⁰

10. Bu paralar Osmanlı İmparatorluğu devrinde, bölgede görülen feodal törelerin kalıntıları olarak görülebilir. Erzurum, Aydın ve Bozulus Kanunnameleri'nde, herhangi bir göçebenin, herhangi bir sipahinin bölgesinden geçtiği zaman, bir koyun alınacağı ve bunun kışlak ve yaylak hakkının dışında bir para olarak alındığı kaydedilmektedir. İşte Osmanlı İmparatorluğu devrinde, sipahiler tarafından, sürü başına bir koyun olarak alınan; yaylak ve kışlak hakkından tamamen ayrılan, tırnak parası, yol kesti parası, ayakbastı parası gibi paralar, bugün, Çiftçi Koruma Teşkilatı tarafından nakdî olarak, (yine hayvan başına) alınmaktadır.

— Ömer Lütfü Barkan, 15 ve 16. Asırlarda Ziraat Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1943, bk.

Bu olaylar siyasi partilerin, mahalli kademedede nasıl çalıştıklarını gayet açık bir şekilde göstermektedir. Zira Çiftçi Koruma Teşkilatı üyeleri belediye meclisleri tarafından seçtikleri için, mecliste ağırlığı olan siyasi partinin arzularını da gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan gerek resmi makamlarla, gerek özel kişilerle yapılan bütün kira anlaşma sözlüdür. Tarımsal kira hukukunun amaçlarından hiçbiri bu anlaşmalarda gözükmez. Bunun için de daima göçebelerin aleyhine işlemektedir.

Bütün bunların ötesinde Alıkan Aşireti'yle Ahlat'taki Çiftçi Koruma Teşkilatı arasındaki çatışmada ve Çiftçi Koruma Teşkilatı ileri gelenlerinin aşiret üyelerini horlamasında etnik etkenleri de görmek mümkündür. Zira Ahlatlılar ve Çiftçi Koruma Teşkilatı üyeleri Türk'tür. Ve Alıkan Aşiretinden, "pis Kürtler, kuyruklu Kürtler, beş paralık Kürtler, Allah size bu cezayı bilerek vermiş, çekin" demektedirler.

3. Ekonomik Faaliyetler: Hayvancılık

Göçebe aşiret-ekonomisinin temel dayanağı hayvancılıktır. Geniş ölçüde koyunculuk yapılır. Herhangi bir zomada hane başına 160.4 koyun düşmektedir. Halbuki, Mutki, Hizan, Ahlat, Çüngüş, Hazro, Silvan, Cizre, İdil, Silopi, Batman, Kozluk, Pervari gibi Göçebe Alıkan Aşireti'nin hareket ettiği alanlarda hane başına düşen koyun sayısı 5.2 (Çüngüş) ile 29.9 (Ahlat) arasında değişmekte, genel olarak 12 civarında kalmaktadır.¹¹ Alıkan Aşireti'nin hareket alanının doğu-güneyinde kalan bölgedeki (Hakkâri, Mardin, Siirt) göçebe aşiretlerle ilgili bir araştırma yapan Dr. Hutteroth ise bu rakamı 120-130 olarak göstermektedir.¹²

Erzurum Kanunu, mad. 28 (s. 67); Aydın Kanunu mad. 44, (s. 12) Bozulus Kanunu, s. 141

— Halil İnalçık, Osmanlılarda Ralyet Rusumu, Belleten, Cilt XXII-1, Sayı 92, Ekim 1959, s. 593;

Faruk Demirtaş, Bozulus, DTCF Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s. 29 vd.

11. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 124

12. W.D. Hutteroth, Bergnomaden und Yaylabauern im Mitlerin Kurdischen Taurus, Marburger Geographisch Schriften, Marburg 1959, s. 91

4. Üretim Araçları-Artık Üretim ve Değiş-Tokuş Ekonomisi

Göçebe Alikan Aşireti'nde, üretim daha ziyade tüketim için yapılıyor görünüyorsa da belirli bir tüketim fazlasını görmek de mümkündür. Fakat bu üretim fazlası ekonomiyi kapalı olmaktan kurtaramamaktadır. Çünkü göçebe birçok mal ve hizmeti kendi bünyesi içinde yaratır. Göçebe yaşayışı zaten basit ve hayvancılığa bağlı olduğu için, çeşitli ihtiyaçlar, hayvan ürünlerinden de sağlanabilmektedir. Örneğin çadır, tamamen göçebenin kendi malıdır. Bütün araç ve gerecini kendi sağlar. Yiyecek maddelerinin, ekın yani un hariç olmak üzere yüzde yüzü, giyecek maddelerinin çok büyük bir kısmı doğrudan doğruya göçebe tarafından sağlanır.

Göçebenin üretim araç ve gereçleri yani teknolojisi çok ilkindir. Bunlar süt ve yapınlarını üreten, koruyan ve saklayan, yün ve kıldan bazı yapınlar elde edilmesine yarayan bazı araç ve gereçlerdir. Göçebe peyniri genellikle tulum peyniridir. Peynir yapımında kullanılan ve ve şilaf denilen maya bizzat göçebe tarafından yapılır. Tulum veya tuluk, koyun ve keçi derilerinden yapılır. Bu deriler yıkanır, tuzlanır ve kurutulur. Sonra tekrar ıslatılarak dikilir ve şişirilir. Göçebe, sütü ve suyu bu tulumlarda taşır. Yün ve kılı yapılmış maddeler haline getirmek için araç ve gereçleri ise şu şekilde sıralayabiliriz. İğ-kırman, yün tarağı, dokuma tezgâhı... Bunlardan bazılarının (iğ-kırman) her evde bulunmasına rağmen, bazıları, sadece, aşiretin, ileri gelen birkaç çadırında bulunur (tezgâh). Tezgâhı olmayanlar, bazı angaryalar karşılığında, olanlarından faydalanırlar.

Görüldüğü gibi göçebe teknolojisi son derece ilkindir. İlkel teknolojinin en belirgin sonucu ise artık ürünün son derece az olmasıdır. Fakat, zamanla, göçebenin, yerleşik tarımsal toplumlarla daha fazla ilişki halinde bulunması, üretilen hayvan ürünlerinin tüketim ihtiyaçlarını aşması, çeşitli değiş-tokuş usullerinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Burada, a) çerçi, b) kasaba tüccarı, c) şehir tüccarı olmak üzere, göçebenin ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerini yürüttüğü başlıca üç kademe sayabiliriz.

a) Çerçi

Çerçi, göçebe ekonomisinde çok önemli rol oynayan bir müessesedir. Çerçi, kasabadan sağladığı bir miktar para ile şeker, çay, incik-boncuk, boya, bisküvit, çocuk oyuncacı vs. satın alır. Bunu bir katıra yükler. Ve zoma zoma gezer. Oralarda bu şeyleri, yün, kıl, kitre (yayla otlarından sağlanan bir maddedir, zamk endüstrisinde kullanılır) karşılığında değiştirir. Burada tamamen trampa ekonomisi yürürlüktedir. Para katiyen işlemez. Elma, armut, karpuz vs. getiren çerçiler de vardır. Çerçi ile yapılan bu alış-veriş kadınlar yürütür.

b) Kasaba Tüccarı

Göçebeler çerçiden başka, kasaba tüccarı ile ilişki kurarlar. Bu seviyede pazarlar zomada olmaz. Göçebe, malını kasabaya götürür. Fakat malın çeşidinde herhangi bir değişiklik yoktur. Buna karşın aldığı mallarda değişiklik olmuştur. Ayakkabı, elbiselik gibi giyim-kuşam malzemesi ve kapacak alır. Ve artık ekonomide para rol oynar. % 50-60 trampa; % 40-50 paralı ekonomi vardır.

c) Şehir Tüccarı

İlişkilerin bu seviyesinde, hem ekonomik ilişkilere konu olan araç ve gereçler, hem de mekanizma farklıdır. Burada göçebenin başlıca ürünü koyun ve yündür. Bu kademede peynir değerinden kaybetmiştir. Para ekonomisi hakimdir. Tüccar aldığı koyun ve yünün karşılığında para ve kredi verir. Burada kredinin rolü şudur: Bir tüccar, göçebenin koyun ve yünlerinin başka birisine satılmasını önlemek için, önceden, göçebeye biraz kredi yani para verir. Böylece göçebeyi kendine bağlamış olur. Bazan bir tüccarın, her yıl, aynı göçebenin koyun ve yünlerini aldığı da görülür. Bu pazarlık doğrudan doğruya, tüccarın çadırları ziyareti sırasında yani, sürü başında yapılır.

C. ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN FEODAL ve KAPİTALİST YÖNÜ

Burada belirtmek istediğimiz en önemli nokta, bütün bu etkenlerin, yani, kasaba tüccarı, çerçî, şehir tüccarının göçebe ekonomisinin bünyesinde aynı zamanda ve aynı mekânda görülebmesidir. Yani, kasaba tüccarı, çerçî ve şehir tüccarı ve hatta giderek büyük şehir tüccarı; Göçebe Alikan Aşireti'nin dışarı ile olan ilişkilerinin yoğunlaşması sırasında birbirlerini izleyen ekonomik ilişkiler değildir. O halde iç içe bir durum göstermektedirler. Çerçî ile olan ilişkiler tamamen feodal niteliktedir. Çünkü burada para söz konusu değildir. Kasaba tüccarı ile olan ilişkiler yine aynı şekilde feodaldır. Çünkü göçebe yün, kıl, peynir gibi bazı üretim artıklarını satmakta, bunun karşılığında, gaz, tuz, bez, şeker v.b. gibi ihtiyaçlarını almaktadır. Veya yine değiş-tokuş olmaktadır. Çerçî ve kasaba tüccarı ile olan ilişkiler göçebeler bakımından tamamen feodal nitelikte olduğu halde, çerçî ve kasaba tüccarı bakımından feodal niteliği biraz aşmaktadır. Çünkü az da olsa bir birikim söz konusudur. Şehir tüccarı ile olan ilişkilerde bu ikileşme çok daha belirgindir. Şehir tüccarının aşirete bakan yönü feodal olduğu halde büyük şehir tüccarına bakan yönü kapitalisttir. Çünkü şehir tüccarı (buna tefeci de diyebiliriz) aşiretlerden koyunları toplarken feodal törelerden faydalanır ve bu töreleri kendi çıkarlarına göre kullanır. Bu hayvanları daha büyük tüketim merkezlerinde değerlendirmeye başladığı zaman artık feodal değildir. Batıdaki kapitalistlerle ilişki kurarak onlarla bütünleşmeye çalışır.

O halde:

1- Aşiretin ekonomik ilişkilerinde iki önemli yön vardır.
a) Feodal olan yön b) Kapitalist olan yön.

2- Üretimde feodal ilişkiler hakimdir. Fakat üretim giderek kapitalist pazar içindir.

Aşiretin çerçî ve kasaba tüccarı ile ilişkileri aşiret bakımından feodaldır. Çünkü pazar için üretim söz konusu değildir. Aşiretin ürettikleriyle üretmediklerinin değiş-tokuşu söz konusudur. İleride gelir dağılımı ve sosyal sınıflar bölü-

münde de görülebileceği gibi beş kademeye ayırdığımız gelir gruplarından sadece % 5,5'i yani iki aile, yılda 17.000 liraya yakın bir birikim yapabilmektedir. Geriye kalan % 94,5'i (yani 35 aile) ise son derece az bir birikim yapmaktadır. Ashında bunlar birikim de değildir. Çünkü ekolojik baskıların günden güne artmasına paralel olarak **görünmeyen masraflar** da artmaktadır. Aşiretin çerçi, kasaba tüccarı ve şehir tüccarı ile ilişkileri, çerçi ve kasaba tüccarı bakımından ise feodal ilişkileri biraz aşmakta, şehir tüccarı ve daha ileri ilişkiler bakımından ise iyice kapitalist olmaktadır. Bu durum sınıfsal bir dönüşümün belirtilerini de ortaya koymaktadır. Önemli nokta göçebe aşiret ile esas tüketiciler arasında rol oynayan bu aracı sınıfın kendi arasında da ekonomik tabakalaşmanın görüldüğüdür.

Çerçi, kasaba tüccarı, şehir tüccarı, giderek büyük şehir tüccarı arasında büyük gelir farklılıkları vardır. Bu tabakalaşma sert değildir. Çerçi birikimini artırdığı zaman, kasabada bir dükkân alıp yerleşmekte, kasaba tüccarı da zenginleştiği zaman, kasabayı terk edip şehire yerleşmekte ve daha büyük işlerle uğraşmaktadır.

Aşiretin bütün bu dış etkenlerle ilişkilerinde toplumsal güvenlik faktörü de rol oynamaktadır. Şehir ve kasabalardaki tüccarlarla ilişki kuran aşiret, güvenliğini de sağlamakta, fakat borçlanma ve faiz mekanizması, artık ürünün devamlı olarak onlarda birikimi sonucunu doğurmaktadır.

Üretim ilişkilerine feodal karakterini veren başka bir unsur da aşiret üyelerinin, reislerine karşı vermek zorunda oldukları koyun, para, yün gibi şeyler ve yerine getirmek zorunda oldukları bazı angaryalardır. Çobanlık vs. Burada ödenmeyen emek söz konusudur. Reis, emeğe hiçbir ücret ödemediği bazı mal ve hizmetlere sahip olabilmektedir. Bütün bunların ötesinde, üretim ilişkilerine feodal karakterini veren esas unsur yaylak ve kışlakların kiralınmasında ve göç sırasında çeşitli kurum ve kişilerin, turnak parası, ayakbastı parası, yolkesti parası, zarar-zıyan parası gibi angaryaların alınmasında ortaya çıkmaktadır. Kollektif kiralama olayı ve çeşitli paraların alınması sırasında, aşiret üyelerinin emeği, hiçbir ücret ödenmeden toprak ve yayla sahipleri tarafından zaptedilmektedir.

Çizelge 1: GELİR ve GİDER GRUPLARI

gelir ve gider grupları	hane sayısı	%	aile başına erişkin nüfus ortalaması	aile başı gelir ort. TL	aile başı gider ort. TL	aile başı artırım TL
1	3	8.3	2.1	1100	1150	-50
2	9	24.3	3.9	2140	1974	166
3	18	48.4	5.2	9110	9711	1199
4	5	13.5	6.6	23.600	18.187	5413
5	2	5.5	8.1	61250	44334	16916
Toplam	37	100.0				

Kaynak: İsmail Beşikçi, a.g.e, çizelge 30, 31, 32, 33, 34

Çizelge 2: GELİR DAĞILIMI ve SINIFLAR

Gelir grupları	hane sayıları	%	Gelir grupları arasında gelir dağılımı TL	%	Gider grupları arasında gider dağılımı TL	%
1	3	8.3	3400	0.6	3450	1.2
2	9	24.3	18850	4.5	17771	5.9
3	18	48.4	162188	39.11	127791	37.5
4	5	13.5	118000	28.2	90770	28.0
5	2	5.5	122500	27.5	88008	27.4
Toplam	37	100.0	448338	100.0	332258	100.0

Kaynak: İsmail Beşikçi, a.g.e., Çizelge 30, 32

D. GELİR DAĞILIMI ve SINIFLAR

Gelirin meydana gelmesinde rol oynayan esas unsur koyundur. Çünkü koyun gelir hayvanıdır. Göçebeler gerek koyun satışından, gerek koyuna bağlı olarak yün, kıl, peynir, yağ vs. satışından gelir elde ederler. Aşağıdaki çizelgelere baktığımız zaman gelir ve giderle birbirlerine paralel olarak gittiklerini görürüz. Fakat gelir grupları arasındaki, son derece dengesiz dağılımı görmemek imkânsızdır. Örneğin birinci gelir grubunun toplam gelire oranı % 0.6 olmasına rağmen beşinci gelir grubunda bu oran % 27.5'tir. Başka bir deyişle ailelerin % 8.3'ü gelirin %0.6'sını tasarruf ederken, % 5.5'i, % 27.5'ini tasarruf etmektedir. Aynı şeyi gider grupları için de söylemek mümkündür. Bu, göçebe aşiretlerin ilkel komünal toplumlara has, basit bir grup olmadığını, kendi bünyesi içinde keskin bir şekilde sınıflaştığını, dolayısıyla statik değil, dinamik bir toplum olduğunu göstermektedir.

Gelirin büyük bir kısmı koyun satışından (% 54.4); önemli bir kısmı da (% 40) peynir ve yün satışından meydana gelir. Giderin büyük bir kısmı ise, % 21.2 ile arazi kirasına (yolkesti parası, ayakbastı parası, tırnak parası, zararlıyan parası vs. dahil); % 23.5 ile yem parasına ve % 28-30 ile gıda maddelerine gidiyor.

Aşiret içinde gelir dağılımında büyük farklılaşmalar olmakla beraber meslek farklılaşması yoktur. Genellikle herkes çobandır. Fakat dış etkenlerle bütünleşme eğilimi arttıkça böyle bir farklılaşma da görülebilir. Örneğin, çerçinin yaptığı işi aşiret içinden birisinin yapması da mümkündür.

III. TOPLUMSAL KURUMLAR

A. AKRABALIK ÖRGÜTÜ ve AİLE

1. Akrabalık Bağı

Göçebe aşiret topluluklarında herkes birbirinin akrabasıdır. Herkes birbirine kuvvet derecesine göre, kan bağı, ve evlenme yolu ile meydana getirilen hısımlıklar yolu ile bağlanmıştır. Bunun ötesinde herkes, zaten, müşterek bir Ata'dan (Mira) geldiğine inanır. Soy-sopun devamını sağlayan unsur aşiret içinden evlenme kaidesidir. Evlenmenin

aşiret dışına taşıdığı, yani öteki aşiretlerle evlenmeler çok azdır. Göçebe Alıkan Aşireti'nin araştırmamıza konu olan 37 çadırında, bu durumda olan sadece bir kişi saptanmıştır. Bu kimse Duderan Aşireti'nden bir kız kaçırarak evlenmiştir. Köylerden evlenmeler ise özellikle köy delikanlılarının göçebe kızlarını kaçırmaları şeklinde olur. Çok az rastlanan bir olaydır.

Göçebe topluluklarında aile tamamen "baba hukuku" ailesi özelliklerini gösterir. Akrabalık baba tarafından tayin edilir. Kayınbiraderler, etiler, elti çocukları, görümceler, bunların kocaları ve çocukları hanede kabul gören kişilerdir. Bunun yanında ana tarafı, teyzeler, bunların kocaları ve çocukları, dayılar, bunların karıları ve çocukları, birinciler kadar saygı görmezler. Kan akrabalığının çok kuvvetli olmasına rağmen, evlenme yolu ile meydana getirilen akrabalıklar, (hısımlıklar) çok zayıftır. Örneğin kan akrabaları, birbirlerine karşı akrabalık sorumluluklarını her zaman hissettikleri halde, evlenme yolu ile birbirlerine hısım olanlar arasında böyle bir dayanışma yoktur. Bu özellik hanede baba otoritesini sağlayan esas faktörlerden biridir.

2. Tek Evlilik

Önemli kurallardan biri de tek evliliğdir. Tek evliliğin sebebi ekonomiktir. Evlenmeden önce kız babası tarafından istenen başlık çok yüksek olduğu için bunu ödeyebilmek ekonomik bakımdan güçlü olmayı gerektirir. Bu bakımdan tek kadınla evlilik ile ailelerin ekonomik seviyesi arasında önemli bir korelasyon vardır. Gelir arttıkça birden fazla evliliğin arttığını da görüyoruz. Aşağıdaki çizelge bunu göstermektedir:

Çizelge 3: GELİR GRUPLARI ve ÇOK EVLİLİK

Gelir Grubu	tek evli		2'den fazla evli	
	evli	%	evli	%
1	1(x)	2.7	-	-
2	8(xx)	21.6	-	-
3	16	43.2	2	5.4
4	3	8.1	2	5.4
5	-	-	1	2.7
Toplam	29	75.6	5	13.5

(x) Bu grupta aile reislerinin ikisi dul kadındır.

(XX) Bu grupta aile reislerinin biridul kadındır.

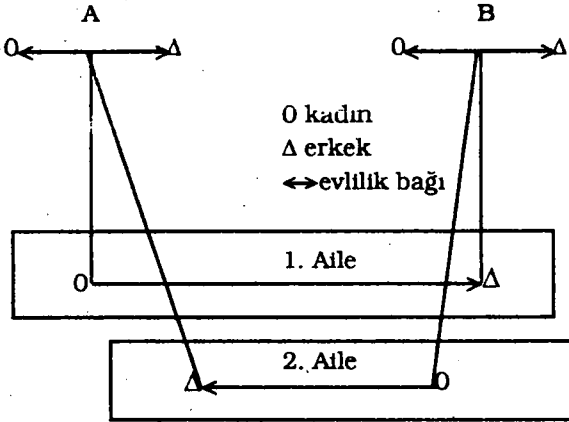
Kaynak: İsmail Beşikçi, a.g.e.s.161

3. Berdel Ailesi

Yukarıda söylediğimiz gibi Göçebe Alikan Aşireti'nde başlık çok yüksektir. Başlık kurumunun bu ağırlığını giden en etkili mekanizma "Berdel" (Berdel Kürtçe bir kelime-dir) tipi aile kuruluşudur. Berdel ailesi, birbirleriyle, aşağı-yukarı aynı yaşta hem kız hem de oğlu olan iki ailenin, karşılıklı olarak, hem kız hem de oğullarını birlikte evermeleridir. Halk arasında kızların değiş-tokuşu olarak bilinen bu usulde iki aile aynı anda meydana gelir. Burada şunu hemen belirtelimki Berdel ailesinde, evlenecek olan eşlerin birbirleriyle aynı yaşta olmaları pek önemli değildir. Önemli olan, alınan bir kıza karşı bir kız vermek, veya verilen bir kıza karşı bir kız almaktır. Doğu Anadolu'da çok rastlanan bu aile biçimi, çatışmalar, geçimsizlikler ve hır-gürlerle doludur. Örneğin B ailesinin kızı ve A ailesinin gelinine, kaynanası, dirlik-düzenlik vermiyorsa; A ailesinin kızı ve B ailesinin gelinine de kaynanası dirlik-düzenlik vermez. Bir tarafta karı-koca herhangi bir sebeple ayrıldığı zaman (ölüm dahil)

öteki taraf da aynı şekilde karşılık verir. Veya başlık ister. Prof. Tanyol, Berdel tipi aile kuruluşuna "değişik usulü"¹³ demektedir. Kız kaçırımların bile başlığı bertaraf edemediği bir sistemde bedelin ağırlığı böyle bir kurumu da zorunlu kılmaktadır. Berdel ailesinin kuruluşu aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

BERDEL AİLESİ (Genel Şema)

4. Ailenin Genişliği

Göçebe Alıkan Aşireti'nde geniş aile tipi hakim ise de eğilimler dar aile tipine doğrudur. Ana, baba, oğullar, gelinler aynı çadırda bir arada kalabilirler. Hatta beş neslin bir arada kaldığını görmek olağandır. (Dede, oğul, torun, torun oğlu, torun torunu). Üç neslin bir arada yaşadığı (ana-baba, evlenmiş oğullar ve bunların çocukları) göçebe topluluklar normal genişlikte bir ailedir. Ailede birliği ve genişliği sağla-

13. Cahit Tanyol, **Baraklarda Örf ve Adet Araştırmaları**, Sosyoloji Dergisi, Sayı 7, 1952, s. 66 (Prof. Yasa'nın "Taygeldi Ailesi" araştırması gibi Berdel Ailesi üzerinde de araştırmalar yapmak gerekir. **Taygeldi Ailesi**, SBFD, Cilt 17, Sayı 1, Ankara 1963)

yan etken, baba otoritesi, Ata'ya karşı duyulan saygı ve onun tecrübelerinden faydalanmak ihtiyacıdır. Gelir grubu ile bir veya birden fazla evlilik arasında korelasyon olduğu gibi ailenin genişliği ile yine gelir grubu arasında bir korelasyon vardır. Örneğin birinci gelir grubunda sadece bir aileden meydana gelen çadırlar yani haneler olduğu halde beşinci gelir grubunda 4-5 ailelik haneler vardır.

5. Evlenmede Sıra Gütme

Evlenme konusunda görülen önemli kaidelerden biri de evlenmede sıra gütmedir. İki kız kardeşten büyüğü evlenmeyince küçüğü katıyen evlenemez. Çok anormal durumlar olmadığı sürece iki erkek kardeşten büyüğü evlenmeden, küçüğü evlenme hakkına sahip olamaz. Fakat bir erkek, ablası evlenmeden kendisi evlenebilir. Sıra gütme yalnız cinsler arasında olup erkek ve kızlar arasında söz konusu değildir. Bu kurallara uymak veya uymamak, toplum içinde şeref ve ün kavramları ile yakından ilgilidir. Hiç kimse büyük kızı dururken küçük kızını satıp toplumsal itibarını düşürmez. Erkeğin otoritesini artıran ve onaylayan kuralardan biri de budur.

6. Aile İçi Ekonomik ve Toplumsal İşbölümü, Kadının Yeri

Göçebe hayatında kadının görevi çok ağır ve yorucudur. Hemen hemen bütün günlük faaliyetler kadın tarafından yapılır. Buna karşılık erkekler yan gelip yatarlar. Çocuklar ta körpe çağlarından itibaren, gerek göç sırasında, gerek konaklama yerlerinde, aşiret hayatının sertliklerine, güçlüklerine alıştırılır. Fakat erkeğe çok önem verilen, saygı gösterilen ve baba hukukuna dayanan bu ailede kadının da çok önemli bir yeri vardır. Bir kere kadın her konuda fikir ileri sürebilir. Onun fikri alınmadan önemli konular hakkında karar verilemez. Kadının aile ve toplum içinde söz sahibi olmasının en önemli sebebi ekonomiktir. Kadın çalıştığı kadar da söz sahibidir. Öte yandan soy-sopu devam ettiren erkek çocuğun anasıdır.

Ailede kadının yeri ile ilgili en önemli olaylardan biri de

kadınların başlarına puşu bağlayabilmeleridir. Puşu kadına toplumsal statüsünü verir. Kadın bu statüsünü elde edebilmesi için bir çocuk doğurması lazımdır. Bir çocuk doğurmadığı taktirde bunu bağlayamaz ve statü elde edemez.

Ailede insan ilişkileri rasyonel ve gerçekçidir. Çapraşık ve büyük törenleri gerektiren örf ve adetlerin, çeyiz usulünün bulunmaması çok anlamlıdır. Bunlar her şeyden önce devamlı göç isteyen göçebe tabiatının bir sonucudur.

Ailenin başlıca gelir kaynağı, peynir, yün ve bizzat koyundur. Peynir, yün ve koyun aşiretin de başlıca gelir kaynağıdır. Bu bakımdan aile toplum içindeki en küçük ekonomik birimdir. Ekolojik baskıların yıldan yıla daha belirgin bir hale gelmesi, geniş aile organizasyonunun çözülmesi, ana, baba ve evlenmiş çocuklardan meydana gelen çekirdek ailelerin sayılarının artmasına sebep olmaktadır. Bunun yanında ailenin bazı sorunları daha vardır. Bunlar, göçebenin nüfusa kayıtlı olmamasından, evlenmede resmi nikah aranmamasından, 2-3 ailenin bir arada, aynı çadır içinde kalmasından, erkeklerin boş zamanlardan yararlanamamasından, gelişigüzel ve hızlı bir nüfus artışından dolayı ortaya çıkan sorunlardır. Aile organizasyonunu geniş ölçüde değiştiren bu sorunlar aşiret sisteminin de çözülmesine sebep olmaktadır.

B. DİN VE LÂİSİZM

Şurası muhakkak ki göçebelik, toplumsal gelişimin erken safhalarında görülüp bugün kalıntı halinde devam eden bir yaşama şeklidir. Geniş hayvan sürülerini besleyebilmek için yaz ve kış; iklim ve bitki örtüsü olanaklarından faydalanmak isteyen göçebe, bu faaliyetlerini mümkün olduğu kadar şehir, kasaba ve köy topluluklarından ve bunların etki alanlarından uzak yerlerde yapmak istemektedir. Bu bakımdan göçebe aşiretlerin, şehir, kasaba ve köy topluluklarıyla ilişkileri gayet dar olmuştur. Öte yandan bu iki grup arasında zamanla beliren etnik kast bu ilişkileri daha çok sınırlandırmıştır. Bu nedenle İslamın şehir ve kasabalara hakim olan ezici etkilerini göçebe aşiretlerde görmek mümkün değildir. Burada toplumun kanun ve kuralları hiçbir zaman dini olmayıp, doğrudan doğruya insanın tabiatla olan

ilişkilerinden, toprağı kullanma ve topraktan faydalanma tarzlarından doğmaktadır. Daima tabiatın güçlükleri ile karşı karşıya olan göçebe, onu en üstün bir şekilde değerlendirmeyi aramakta ve bulmaktadır. Bu bakımdan bizzat ekonomik faaliyetler ve üretim ilişkileri göçebe toplumun lâik olması sonucunu doğurmakta ve bu lâik özellik göçebe ahlâkının ve karakterinin oluşunda büyük rol oynamaktadır. Burada, göçebelilerin lâik olmasından dini değerlerine bağlı olmadığı ve sahip çıkmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Yine beş vakit namaz kılan, Hicaz'a gidip gelen, Kur'an okuyan kimseler vardır. Fakat din, hiçbir zaman insanlararası ilişkilerde bir baskı aracı değildir. (Göçebe Alikan Aşireti İslamın Sünni fırkasının Şafii mezhebindedir.) Örneğin göçebe toplum, göçebeliliğin yapısal karakterinden dolayı mabet yaratmadığı gibi, dini görevleri yerine getirecek bir kişiye de ihtiyaç duymamıştır. Bu kişiler gerektiği zaman çevredeki köylerden sağlanır. Hacılar ancak, yaşlı oldukları için prestij sahibidirler. Dolayısıyla, göçebe aşiret topluluklarında din yalnız prensip olarak kabul edilmiş olup hiçbir zaman toplumun ekonomik ve politik yapısını teferruatıyla düzenleyen hükümler koymamıştır. Fakat daha önceki bölümlerde ortaya koymaya çalıştığımız çeşitli ekolojik baskılar nedeniyle, göçebe aşiretler toprağı yerleşmeye başladıkları andan itibaren bu pozitif değerlerini kaybedip İslamın kasaba ve şehirlerdeki ezici etkilerini de benimsemektedirler. Özellikle kadının kapanması, hacılara ve imamlara karşı daha büyük bir sempati duyulmaya başlanması bunların söz sahibi kişiler haline gelmeleri bu olayla birlikte başlamaktadır. Bunun gibi kadın da göçebe iken sahip olduğu üstün kıymetini kaybedip ezilmekte ve miskinleşmektedir. Örneğin göçebe iken, çarşıda-pazarda, alış-veriş ve pazarlık yapabilen kadın, yerleşince dört duvar arasından çıkmamaktadır. Öte yandan göçebe çevreye hakim olmak gibi üstün değerini de kaybedip kendisi çevreye uymaya çalışmaktadır. Bunların en önemli nedeni, çeşitli olaylar sonunda dış dünyaya açılan ve müesseselerinde farklılaşmalar olan göçebe toplumun, yerleştiği çevreye hakim olan değerler sistemini benimseyip onlarla bütünleşme haline gelmeleridir. O halde burada birbirleriyle çatışma halinde olan iki olay vardır. a) Göçebelik ilkel bir yaşama şeklidir. Göçebenin tarihi ve medeniyeti yoktur. Mede-

niyet toprağa yerleşmekle başlayan bir süreçtir. Göçebe aşiretlerin de toprağa yerleşmeleri ve daha ileri bir organizasyon seviyesine ulaşmaları şarttır. b) Ekonomik gelişmenin meydana gelmesi ve hızlandırılması bakımından lâik toplum koşulları gerekir. Bütün toplumsal kuralları teferruatıyla din tarafından tayin edilen toplumlar ekonomik gelişme için elverişli bir ortama sahip değildirler.

Göçebe Alikan Aşireti'nde sağlıkla ilgili tavır ve davranışlarda da lâik unsurları görebiliriz. Ekonomik hayatın temeli, tek iş-güç ve geçim alanı hayvancılık olan göçebe toplumunun hayvan sağlığı konusunda meydana getirdiği teknik ve hastalığı iyileştirme usulü çok üstündür. Bunun için göçebe, hayvan hastalıklarının tedavisi konusunda kendi tekniklerini uygulamakta, buna karşılık insan hastalıkları konusunda modern tıbbın gerekleri kolay bir şekilde kabul edilmektedir. Çünkü göçebe bu konuda herhangi bir teknik geliştirememiştir. Tedavi şekilleri arasında fonksiyonel bir ayırım da meydana gelmiştir. Örneğin kırık-çukuk, doğumlar, vs... Toplumda tamamen bu işle uğraşan kişiler tarafından yapılır. Ruhsal ve sınırsel hastalıklar için "Ocak" ve "Şeyh"lere, bulaşıcı iç hastalıkları ve deri hastalıkları için doktora başvurulur. Bu fonksiyonel ayırımlar, halk tababeti ile modern tıp arasında bir çatışmanın varlığını ortaya kıymaktadır. Bu durum, veteriner konusunda daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Fakat toplumun dış faktörlerle bütünleşmesi ve ekonomik gücünün modern tıbbın ağır baskısına dair işaretler vardır. Hangi bir hastalıkta halk tababetinin mi uygulanacağı, yöredeki uygulamalara ve ailenin sosyo-ekonomik durumuna bağlıdır. Göçebelerin pisliği veya temizliği ile su kaynaklarının durumu, çevre sağlığının garanti altına alınması, hayvanlarla bir arada kalınması (kış mevsiminde) gibi çevre faktörlerinin ve koşullarının çok yakın ilgisi vardır. Bu faktörler her yerde göçebe sağlığını tehdit etmektedir.

C. DİL ve DÜNYA GÖRÜŞÜ

Göçebe Alikan Aşireti, Kürt dilinin Kurmanci lehçesinin Botan'ca (Bohti)¹⁴ ağzını konuşur. Bunlar, Ortadoğu'da

14. Kemal Badilli, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri* (Kürmanca Lehçesi), Ankara 1965, s. 7

Kürtçe yayın yapan istasyonları dinlerler. Aşağıdaki çizelge bu durumu göstermektedir.

ÇİZELGE 4: EN ÇOK HANGİ RADYOLARI DİNLİYORSUNUZ?

<u>İstasyon adı</u>	<u>Sayı</u>	<u>%</u>
Kermansah (Kırmanşah)	13	35.1
Erivan (Revan)	19	51.3
Bağdat	2	5.4
Ankara	-	-
Van	-	-
Başka	3	8.1
	<u>37</u>	<u>100.0</u>

Kaynak: Beşikçi, a.g.e., s. 203

Görüldüğü gibi en çok Erivan ve Kırmanşah radyolarının Kürtçe yayınları dinlenmekte, siyasal kültür, genellikle Ortadoğu'daki merkezler tarafından şekillendirilmektedir.

Öte yandan Göçebe Alıkan Aşireti, kendi dışındaki toplumlarla bütünleşmiş, dünyaya açılmış bir toplum değildir. Okuma-yazma olanaklarının olmaması bu durumu meydana getiren etkenlerden başlıcasıdır. Nitekim, "Size göre, hangi dil daha çok konuşulur?" şeklinde sorduğumuz bir soruya 9 kişi (% 24.3) Türkçe; iki kişi İngilizce (5.4); 5 kişi (% 13.5) Kürtçe; 10 kişi (% 27) Farsça; 11 kişi (% 29.7) Arapça şeklinde cevaplandırmıştır.

D. ÇEVRE İLE BÜTÜNLEŞME OLANAKLARI

Göçebelere "Devlet birinci devrede size şu hizmetlerden hangisini yapsın" şeklinde de bir soru sorulmuş ve şu cevaplar alınmıştır.

Çizelge 5: DEVLET SİZE BİRİNCİ DERECEDE ŞU HİZMETLERDEN HANGİSİNİ YAPSIN?

	<u>Sayı</u>	<u>%</u>
- Devlet bize dokunmasın da ne yaparsa yapm	2	5.4
- Bize yaylalardan faydalanma hakkı versin yaylalara serbestçe gidip geelim, fazla para ödemeyelim	26	70.3
- Bize toprak versin, göçebelikten kurtulalım, yerleşelim	5	13.5
- Bize okul yapsın, çocuklarımız okusun	1	2.7
- Bize hakaret edilmesini önlesin, Çiftçi Korumayı kaldırsın	<u>3</u>	<u>8.1</u>
TOPLAM	37	100.0

Kaynak: İ. Beşikçi, a.g.e., s. 202

Buna benzer bir soruyu göçebelerin hareket ettiği alandaki çeşitli kişilere sordu. Soru ve cevaplar şöyledir.

Çizelge 6: SİZE GÖRE DEVLET GÖÇEBEYE HANGİ HİZMETİ YAPSIN?

	<u>Sayı</u>	<u>%</u>
- Devlet göçebeyi toprağa yerleştirtsin, biz de onların derdinden kurtulalım	13	31.7
- Devlet göçebeyi toprağa yerleştirtsin, zavallılar çok zahmet çekiyorlar	6	14.6

	<u>Sayı</u>	<u>%</u>
- Göçebelik iyidir, böyle devam etsin	5	12.0
- Devlet göçebeyi yerleştirmesin fakat göçebe faaliyetlerini, onlar için şart olan kamu hizmetlerini organize etsin.	3	7.5
- Devlet göçebeyi okutsun, adam etsin	3	7.5
- Devlet göçebeyi ne yaparsa yapsın, beni ilgilendirmez	8	17.5
- Başka	3	7.5
TOPLAM	41	100.0

Kaynak: İ. Beşikçi, a.g.e., s. 94

Yine çevre halkın göçebeler hakkındaki bilgilerini ölçmek için sorulan soruya şu cevaplar verilmiştir.

Çizelge 7: SİZE GÖRE GÖÇEBE KÜRT AŞİRETİ NEDİR?

	<u>Sayı</u>	<u>%</u>
- Geçim vasıtasıdır, hayvanları otlatmak için dolaşmak lazımdır, gibi ekonomik etkenlerle açıklayanlar	6	14.6
- Bir millet karakteridir, hür kişilerdir, istedikleri yerlerde konaklarlar diye açıklayanlar	13	31.7
- Çingenelerle karıştıranlar	6	14.6
- Ne oldukları belirsiz, ziyankâr, pis insanlardır, diyenler	6	14.6
- Köylülerle karıştıranlar	7	17.0
- Başka faktörlerle açıklayanlar	3	7.5
TOPLAM	41	100.0

Kaynak: İ. Beşikçi, a.g.e., s. 92

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar göçebe aşiretlerin çevre ile bütünleşip bütünleşmediklerini gösteren güzel delillerdir. Örneğin çizelge 5 ile çizelge 6 ve 7'de göçebelere ve çevre halka sorulan sorular, göçebelere ve çevre halkın isteklerinin birbirlerine ne kadar ait olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun sebebi, çevre halkı ile göçebe aşiretler arasındaki etnik kastlaşmadır. Yani gerek göçebe aşiretler, gerek aşiretin hareket alanı içine giren halk, Kürt halkı olduğu halde, toprağa yerleşme süreci ikincilere daha kuvvetli bir statü vermiştir. Göçebe aşiretler ile çevre halk arasındaki bu çelişki, göçebe aşiretler ile bürokrasi arasında daha da keskindir. Örneğin göçebelere tarafından çok sevilen ve saygı duyulan Koçero, hükümet üyeleri tarafından şiddetli bir takibata uğramıştır. Koçero'nun öldürülmesi, özellikle göçebe aşiretlerde büyük bir üzüntü yaratmış, arkasından ağıtlar söylenmiş ve efsaneleştirilmiştir. Her aşiret Koçero'yu kendi aşiretine mal etmeye çalışmıştır.

Göçebe aşiretler ile devlet bürokrasisi arasındaki bu çelişkiyi Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren temellendirmek mümkündür. Bu, daha önceleri de belirttiğimiz gibi Hilafet hukukunun Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı bütünleştirici rol ile ilgilidir: Cumhuriyetle birlikte siyasi iktidar laikleşirken Hilafet kurumu da kaldırıldı. Bunun yerine bütünleştirici bir faktör olarak "Türk Milliyetçiliği" kondu. Fakat bu milliyetçilik toplumsal temellerden yoksun olduğu için kolayca ırkçılığa dönüştü. Bu durum sonucu Doğu Anadolu'da çeşitli isyanlar oldu¹⁵ Bu isyanların bastırılmasında ordu kullanıldı. Ve isyanlar kanlı bir şekilde bastırıldı. Her isyan sonunda Doğu halkı egemen sınıflarıyla birlikte sürgüne gönderildi. Fakat Kurtuluş Savaşı sadece bağımsızlık savaşı olup anti-feodal bir özellik göstermediğinden, yani küçükburjuvazi ve feodalite ittifakıyla kazanıldığından bu sürgünler uzun vadeli olmadı. Fakat bu, sadece,

15. Doğu Anadolu'daki isyanları sadece bir etken ile açıklamak doğru değildir. Isyanları, daima, çeşitli birikimlerin ve etkenlerin sonucu olarak değerlendirmek gerekir: Gelişen merkezi otorite karşısında mahalli feodallerin sıkışması ve rahatsız olması, Hilafet kurumunun kaldırılması, İngiliz emperyalizmi, Kürt halkı üzerine yapılan ulusal baskılar vs...

toprak ve köy sahibi feodaller, aşiret reisleri ve şeyhler bakımından böyle oldu. Nitekim bunlar, tekrar yerlerine yurtlarına döndüler ve servetlerine kavuştular. Dolayısıyla bunlar büyük felakete uğramadılar. Sürgünler sırasında esas felakete uğrayanlar, fakir-fukara ve sömürülen halk yığınları oldu. Jandarma baskısı bunlar içindi. Bütün bunların sonucunda halk ile bürokrasi arasında büyük bir uçurum meydana geldi ve halk yığınları amir-memur takımına güvenemez oldu. 1945'te çok partili demokratik düzene geçişle yani, ağa, şeyh aşiret reislerinin tekrar müesseseseleşmesiyle birlikte bu uçurum daha da fazlalaştı. Bütün bu oluşumlar sonunda bürokrasi ve halk yığınları birbirlerinden o kadar koptular ve ayrı varlık haline geldiler ki, örneğin Koçero hakkında birbirleriyle 180 derece çelişen davranışlara sahip oldular. Birisi Koçero'yu hain ilân edip öldürmeye çalışırken öbürü efsaneleştirdi.

IV. SONUÇ

A. GENEL GÖRÜNÜŞ

Göçebe Alıkan Aşireti Van Gölü çevresi ile Güneydoğu stepleri arasında hareket eden Göçebe Kürt Aşiretlerinden en büyüklerinden biridir.

1. Göçebelik üzerinde yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü gibi etkenlerin rolü büyüktür. Çadır, zoma, kabile, aşiret, ulu kişi şeklinde kademelenen sosyal organizasyonda bu etkiyi görmek kolaydır. Sosyal organizasyonda en küçük üniteyi meydana getiren çadır, aynı zamanda bir konuttur. Fizik ve toplumsal özellikleri vardır.

2. Göçebe Kürt Aşiretleri'nin dış etkenlerle bütünleşmesi dil, okuma-yazma durumu, nüfus artışı gibi ekolojik etkenlerle yakından ilgilidir. Nüfusun artma hızı çok yüksektir. (% 3.8) Bir çadıra ortalama 8.4 kişi düşmektedir. % 100 Kürtçe konuşulur. Ancak askerliğini yapıp gelenler Türkçe ve bunların bazıları da okuma-yazma bilir.

3. Göçebe aşiretler toprağa bağlı olmayan ve toprak mülkiyetine sahip bulunmayan topluluklardır. Kişisel mülkiyet geniş ölçüde, hayvanlara inhisar etmektedir. Kollektif

mülkiyet ise yaylak ve kışlakların kiralınması ve göç sırasında çevredeki bazı kurum ve kişilere ödenen angaryalarda görülür. Üretim ilişkileri bu yönüyle feodal bir karakter göstermektedir. En önemli faaliyet hayvancılık olup geniş ölçüde koyunculuk yapılıdır. Serveti tayin eden koyundur.

4. Üretim ilişkilerinin feodal yönü yanında kapitalist yönü de vardır. Göçebe aşiretlerin çerçi, kasaba tüccarı ve şehir tüccarı ile olan ilişkileri, göçebe bakımından feodal nitelikte, (pazar için üretim söz konusu değil, emeğe ücret ödenmiyor, angarya var) çerçi ve kasaba tüccarı bakımından feodalizmi biraz aşmakta (değiş-tokuş sırasında göçebeden alınan ürünün birikimi), şehir tüccarı bakımından ise kapitalist bir nitelik göstermektedir. (Çünkü şehir tüccarı göçebelere topladığı bu ürünleri Batı'da değerlendirme olanaklarını aramakta, dolayısıyla Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye çalışmaktadır.)

Bir göçebe zomasında hanelerin % 95.5'i çerçi ve kasaba tüccarı ile ilişki kurduğu halde % 5.5'i şehir tüccarı ile ilişki kurmuştur. Bu feodal ilişkilerin daha ağır bastığını gösterir. Öte yandan % 5.5'in, % 94.5 üzerindeki angaryaları, ilişkilerin yine feodal olan yanı ile ilgilidir.

Fakat, değiş-tokuş usullerine bakarak, Göçebe Alıkan Aşireti'nde, feodalizmden daha aşağı bir üretim ilişkisi vardır, demek, doğru değildir.¹⁶

5. Göçebe Alıkan Aşireti ilkel bir topluluk değildir. Sınıf farklılaşmaları keskinleşmiştir. Bu bakımdan dinamik bir toplumdur. Toplumsal sınıfların tek dayanağı, servet sahibi olma dolayısıyla gelir bölüşümüdür. Okuma-yazma bilme, Türkçe bilme, tüketim eğilimi gibi faktörler, ancak birincisi-ne göre şekillenirler.

6. Nüfus genellikle haneler içinde toplanmıştır. Evlenme tamamen aşiret içinden olur. Tek evlilik hakkındır. Erkek ve

16. Bu üretim biçimi, Doğu Anadolu'daki bazı aşiretlerde görülebilir. Örneğin Muzaffer Erdost, Şemdinli Aşiretlerinde böyle üretim ilişkileri saptamıştır ve buna "klân feodalizmi" demektedir. (Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri, Türk Solu, Cilt 1, Sayı 22-25) Aynı üretim biçiminin Kuzey Irak ve Güneybatı İran gibi yerlerde görülmesi de mümkündür.

kadının yapacağı işler kesin surette ayrılmıştır. İşbölümündeki bu kesin ayırım, kadın ve erkek arasında bir eşitlik meydana getirmiş ve kadının erkek tarafından ezilmesini önlemiştir. Fakat aile içinde önemli olan yine baba tarafıdır.

7. Anadolu'nun köy ve kasabalarında olduğu gibi dinin ezici etkilerini Göçebe Alıkan Aşireti'nde görmek mümkün değildir. Daha ziyade lâik bir davranış vardır. Göçebe ahlakının ve karakterinin temelinde bu özellik yatar. Toplumda resmi eğitim olmadığı gibi gayri resmi eğitim de organize olmamıştır.

8. Konuşulan dil Kürtçe'dir. Bu bakımdan daha çok, Erivan, Kirmanşah, Bağdat gibi Ortadoğu şehirlerinin Kürtçe yayın yapan istasyonları dinlenir. Siyasal kanılar daha çok bu merkezlere göre şekillenir. Özellikle kapitalist gelişmelerin hız kazanması ve Doğulu feodallerin Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme olanaklarının yoğunluk kazanması süreci içinde Türkiye ile bütünleşme olanakları da artmakta "askerliğini yapmayan adam olmaz" anlayışı gelişmektedir.

9. Hastalıkların tedavisinde sert bir fonksiyonel ayırım meydana gelmiştir. Hayvan sağlığı konusunda göçebenin meydana getirdiği teknik çok yüksektir. Bunun için veterineri kabul etmez. Fakat insan sağlığı konusunda halk tebabeti o kadar gelişmediği için, doktor kabul görebilir. Fakat fonksiyonel ayırımların gelişmiş olması modern tıp ile halk tebabetinin çatışmasına sebep olmaktadır.

B. GÖÇEBE AŞİRET SİSTEMİNİN ÇÖZÜLÜŞÜ

10. Aşiret içinde çeşitli toplumsal dinamiklerin işleyişi sonunda meydana gelen değişme, yine toplum dinamizminin ortaya koyduğu tampon mekanizmalarla buhransız bir şekilde meydana gelmekte ve toplum daima denge durumunda kalmaktadır. Örneğin çerçi, kasaba tüccarı, şehir tüccarı hep değişim içinde ortaya çıkmaktadır. Bu ilişkiler, aşiretin dışarıya karşı toplumsal güvenliğini sağladığı gibi, borçlanma ve faiz mekanizmasıyla, aşiretin artık üretimini değerlendirip birikim yapmaktadır.

Fakat son zamanlarda meydana gelen ekolojik baskılar göçebe aşiretlerin hayatında köklü bir değişiklik meydana getirecek niteliktedir. Bir kere, İran, Irak ve Suriye sınırlarının göçebe hareketlerine tedricen kapatılması, hızlı bir nüfus artışı, nüfus artışına paralel olarak toprak, mera, yayla talebinin artması, hazine arazilerinin mahallî feodallerin kontrolü altına geçmesi, hem göçebe aşiretlerin hareket alanını daraltmış, hem de kira bedellerinin aşırı derecede yükselmesine sebep olmuştur. Bu ise çevre halk ile köy, kasaba ve şehirlerle olan ilişkilerde gerginlikler meydana getirmekte, kiralama olayları sırasında meydana çıkan anlaşmazlıklar her yıl biraz daha artmakta, dolayısıyla çözümler meydana gelmektedir. Bu çözümlerin yönü ise toprağa yerleşmeye doğrudur.

11. Çeşitli olayların etkisi altında göçebe aşiretlerin toplumsal yapılarında birtakım değişimler olmakta, yapısal farklılaşmayla birlikte dışarı ile ilişkiler artmakta ve dış dünyanın değer sistemi ile bütünleşme meydana gelmektedir. Göçebe toplum, göçebeliği terk etmek ve toprağa yerleşmek suretiyle şüphesiz ki daha ileri bir organizasyon seviyesine ulaşmakta, buna karşılık, geleneksel durumda mevcut olan lâik toplum, kadının yüksek toplumsal statüsü, çevreye hakim olma gibi yüksek değerlerini geçiş halinde, yani toprağa yerleşme süreci içinde kaybetmekte, yerleştiği çevrenin dini değerlerini benimsemektedir. Halbuki ekonomik gelişmede, lâik toplum koşulları, iş hayatında kadının erkek tarafından ezilmeyip yüksek bir toplumsal statü elde etmesi, tabiata hakim olunca ve yaratıcı bir insan kişiliği ve zihniyet çok önemli etkenlerdir.

12. Daha ziyade kan bağı ile birbirine bağlı bir aşireti politik bir birlik olarak da ele alabiliriz. Bu politik birlik günümüzde "zoma"lar şeklinde görülmektedir. Zoma, ne kabiledir, ne de aşiret. Sadece aşiret içinde bulunan çeşitli kabilelerden birtakım çadırların yanyana gelmesiyle oluşan bir yerleşme birimidir. Yani önceden, sadece kabileler, yerleşme birimleri meydana getirirlerken, şimdi, aşiret içinde çeşitli kabilelerden aileler yanyana gelerek bir yerleşme birimi meydana getirmektedir. Dolayısıyla politik güç de "kabile reisinin, aşiret reisinin ve Ulu kişinin" kişiliğinden ayrılarak

Zoma reisinin kişiliğinde birleşmektedir. Bu süreç içinde geleneksel reisler ortadan kalkmakta ve reisliğin nüfuz sahası daralmaktadır.

C. AŞİRET SİSTEMLERİNİN ORTADAN KALKIŞI, KAPİTALİZM ve ULUSLAŞMA

13. Çeşitli ekolojik baskılar sonucunda aşiretlerin toprağa yerleşmesiyle, aşiret sistemleri ortadan kalkmaz. Bilakis, aşiretin reisleri ve ileri gelenleri, yerleşme süreci içinde, toprak, kredi vs. gibi bazı üretim güçlerini de kontrol etmeye başladıkları için sınıfsal bakımdan daha güçlü bir duruma geçmektedirler. Aşiret şeklindeki toplumsal ve siyasal örgütlenme, mevcut feodal üretim ilişkilerinin üstyapı kurumları yani siyasal fonksiyonlarıdır. Bu bakımdan aşiret sistemlerinin tam olarak tasfiyesi feodalizmin tasfiyesine bağlıdır. Son zamanlarda, Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığı edebiyatı üzerine, bölgede geniş yatırımlara girilmektedir. Öte yandan, nüfus hızlı bir şekilde artmakta, tarımda makinalaşma başlamaktadır. Feodal ağalar kapitalist ağalar oldukları zaman daha iyi sömüreceklerinin bilincine varmışlardır. Çeşitli Doğu Mitingleri'ne ağaların da katılıp dengesizliği ortaya koymaya çalışmaları bu bakımdan anlamlıdır. Bütün bunlar kapitalist üretim ilişkilerini yoğunlaştırıcı faktörlerdir. Kapitalist ilişkiler yoğunlaştıkça, alım-satım kapasitesi büyük şehirleşme hızlanacak, birbirlerini zincirleme olarak izleyen bu olaylar kapitalistleşme sürecini daha da hızlandıracaktır. Bütün bunların siyasal planda meydana getireceği en önemli sonuç ise aşiretler şeklinde yaşayan Kürt halkında uluslaşma sürecini başlatmasıdır. Bu, ekonomik ve toplumsal gelişimin tarihsel doğrultusudur. Herhangi bir bölgede kapitalist ilişkiler yoğunlaşırken aşiret örgütlerini ayakta tutmanın hiçbir olanağı yoktur.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ALAGÖZ Cemal Arif : Anadolu'da Yaylacılık, CHP Yayını, Konferanslar, Seri 1, Kitap 25, Ankara 1938
- BADILLI Kemal : Türkçe İzhahı Kürtçe Gramer, (Kurmançî Lehçesi), Ankara 1965
- BARKAN Ömer Lütfü : XV. ve XVI. Asırlarda Ziraî Ekonomînin Hukukî ve Mali Esasları, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1943
- BEŞİKÇİ İsmail : Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alıkan Aşireti), Doğan Yayınevi, Ankara 1969
- BEŞİKÇİ İsmail : Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, E Yayınları, İstanbul 1969
- BEŞİKÇİ İsmail : Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Göçebe Kürt Aşiretlerinde Toplumsal Değişme (Geçiş Halindeki Topluluklar), çoğaltılmıştır. Erzurum 1968
- BEŞİKÇİ İsmail : Toplulukların Genel Gelişim Kanunları ve Bölgenin Sosyo-Ekonomik Yapısı İçinde DOĞU MİTINGLERİNİN ANALİZİ, (Çoğaltılmıştır), Erzurum 1967
- BOZARSLAN Mehmet E. : Doğunun Sorunları, Toplum Yayını, Ankara 1964
- GÜNGÖR Kemal : Cenubi Anadolu Yörükleri'nin Etno-Antropolojik Tetkiki, DTCF Yayını, Ankara 1942
- HUTTEROTH W.D. : Bergnomaden und yaylabauern im Mitteren Kurdischen Taurus, Marburger Geographisch Schriften, Marburg 1959

- MİNORSKY** : **İslam Ansiklopedisi**, Cild 6, s. 1089-1114
- MUSA İbrahim** : **Sindel Köyü**, TODAİE Yayını, Ankara 1960
- ORHONLU Cengiz** : **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1695)**, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1963
- ÖNGÖR Sami** : **Orta-Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, SBFY, Ankara 1961
- PLANHOL Xavier** : **De la Plaine Pamphylienne aux Lacs Psidiens (Nomadisme et vie Paysanne)** Librairie Adrien, Maisonneuse, Paris 1958
- REFİK Ahmet** : **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul 1960
- SARİBEYOĞLU Mahmut** : **Aşağı Murat Bölgesinin Beşerî Coğrafyası**, İstanbul 1951
- SELEN Hamit Sadi** : **Türkiye'nin Etnik Bünyesi**, SBF 4. Sınıflar için çoğaltılmıştır. 1957-1958 ders yılı
- SÖNMEZ Reşit** : **Koyunculuk ve Yapağı**, Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayını. İzmir 1966
- SÖNMEZ Necdet** : **Beşerî ve İktisadî Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması DİYARBAKIR HAVZASI**, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, Ankara 1969.
- SUMER Faruk** : **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, DTCF Yayını, Ankara 1967
- UYGUR Nazım** : **Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Koyunculuk, Tabipler Birliği** Neşriyatı, Ankara 1948

- YALGIN Ali Rıza** : **Cenupta Türkmen Oymakları**, I. İstanbul 1931, II. Ankara 1933, III. Ankara 1933, IV. Ankara 1947, V. Ankara 1937
- YALGIN Ali Rıza** : **Toroslarda Karatepell Bölgesi**, CHP Yayını, Ankara 1950
- YASA İbrahim ve TAŞPINAR Kenan** : **Erdemli Kazasının İnkışaf Plânı Hakkında Bir Araştırma**, TODAİE Yayını, Ankara 1959
- YASA İbrahim** : **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, Teksir, SBFY, Ankara 1969
- WLADİMİRTSOV By** : **Moğolların İçtimai Teşkilatı (Moğol Göçebe Feodalizmi)**, Çev. A. İnan, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1944

MAKALE ve ÖTEKİ YAYINLAR

- ARAS Ahmet** : **Türkiye'de Feodalizm Var mı? Ant Dergisi**, Sayı 139, s. 13
- ATİK Muzaffer** : **İç İskân ve Köylerimizin Birleştirilmesi**, 5. İskan ve Şehircilik Kon., SBF Yayını, Ankara 1962, s. 75-114
- BEŞİKÇİ İsmail** : **Göçebe Aşiretlerde Yenileşme**, **FORUM**, Sayı 323, 1 Ekim 1967
- BEŞİKÇİ İsmail** : **Doğu Anadolu'da Göçebe Kürtler**, **FORUM**, Sayı 324, 15 Ekim 1967
- BEŞİKÇİ İsmail** : **Göçebelere Modernleşme ve Üç Hipotez**, **FORUM**, Sayı 325, 1 Kasım 1967
- BEZİRGAN Mustafa** : **Güneydoğu İlçelerinden Pervari'de Asayişli Bozan Sebepler ve Çareleri**, **İdare dergisi**, Sayı 282, Ankara 1963, s. 32-37
- DENGER Bedriye** : **Güneydoğu Toroslarda Göçebelik (HUTTEROTH'a göre)** **Türk Coğ. Der.**, Yıl 16, Sayı 20, İstanbul 1960, s. 136-142

- EBERHARD V.Wolfram : Nomades and farmers South Eastern Turkey, Problems of Settlements, ORIENS, Volume 6. Licden E. I, Erill 1953, s. 32-49
- EBERHARD V.Wolfram : Types of Settlement in South Eastern Turkey, Sociologus, Volume 1-4 1951-1954 s. 49-64
- ERDOST Muzaffer : **Şemdinli Röportajı**, Yön, Sayı 172-189 (15 Temmuz 1966-11 Kasım 1966), 17 sayı devam etmiştir.
- ERDOST Muzaffer : **Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri, Türk Solu**, Cilt I, Sayı 22, 23, 24, 25
- ERDOST Muzaffer : **Türkiye'de Feodalizmin Kaynakları ve Bugünkü Durumu Üzerine Bir Taslak, Aydınlık**, Cilt I, Sayı 5 Nisan 1969
- ERDOST Muzaffer : **Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Niteliği, Aydınlık**, Cilt II, Sayı 7, Haziran 1969
- ERÖZ Mehmet : **Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri ve Yörük-Türkmen Köyleri**, Sosyoloji Kon., 6. kitap, İstanbul 1966, s. 119-154
- FRODİN F. : **Nevere kultur geographiche Wankurger Im der Ostlichen Turkei, Sonderdruck Aus der Zeifchrift der gessellechbt fur Erdkunde Zur Berlin**, 1949 nr. 1/2 s. 1-20
- GÖKBİLGİN Tayyip : **Çİngeneler**, İslam Ansiklopedisi, Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1945, s. 420-426
- GÖKALP Ziya : **Kürt Aşiretleri Üzerinde Sosyolojik Tetkikler** (Ziya Gökalp'in yayınlanmamış araştırması)
- PLANHOL Xavier : **Geographie Politique et nomadisme en Anatolie**, Revue Internationale des sciences Sociales, Unesco
- SENCER Oya : **Türkiye'de Toprak Sorunlarına Tarihsel**

Açıdan Bir Bakış, **Sosyoloji dergisi**, Sayı 17-18, İstanbul 1962-1963, s. 149-190

SÖZER Necdet

: **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Göçebe Aşiretler Problemine Coğrafi Bir Bakış**, Kasım 1967'de toplanan Türkiye Coğrafya Kongresine sunulan bir tebliğdir.

SUMER Faruk

: **XVI. Asırda Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış, İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 11, No 1-4, İstanbul 1949-1950, s. 509-523

SUMER Faruk

: **Bozulus Hakkında**, DTCF Yayını, Cilt 7, Sayı 1, s. 29-60

TANYOL Cahit

: **Baraklarda Örf ve Adet Araştırmaları, Sosyoloji dergisi**, Sayı 7, İstanbul 1952, s. 71-108, Sayı 8, İstanbul 1953, s. 126-135, Sayı 9, İstanbul 1954, s. 67-96

TUNÇBİLEK Necdet

: **Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık**, İstanbul Üniversitesi, **Coğrafya Enstitüsü dergisi**, Cilt 14, Sayı 17, s. 15-28

YÜCE Turhan Tufan

: **Türk Hukukunda Yaylak ve Kışlaklar**, (Doğu Anadolu'yu Kalkındırma Soruları seminerine sunulmuş bir tebliğdir.) 7-12 Kasım 1966 tarihleri arasında Türkiye ticaret odaları tarafından Erzurum'da düzenlenmiştir.

YÖN

: **Sosyolog Gözü ile Doğu Anadolu**, Sayı 90, 18 Aralık 1964

FEODAL TOPLUM YAPISI

ve

DOĞU ANADOLU(*)

(*) Bu yazı, 1970 yılı içinde, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi için hazırlanmıştır. Yazıda yer alan düşüncelerden dolayı, yayın kurulu, bu yazının yayınlanmasını engellemiştir.

GİRİŞ

Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı ile ilgili araştırmalar gün geçtikçe çoğalmakta ve anlam kazanmaktadır. Son birkaç yıl içerisinde yayınlanan kitaplar, çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan makaleler bu alandaki çalışmaların ne kadar büyük bir yoğunluk kazandığını açıkça göstermektedir.¹ Öte yandan yine bu yayınlar etrafında yapılan dinamik ve etkili tartışmalar, kamuoyunun gittikçe bilinçlenmesine sebep olmakta ve bu bilinçlenme Türkiye'nin sorunlarına bakış tarzını temelinden değiştirmektedir. Türkiye'deki bilim hayatı yönünden son derece önemli olan bu olaylar, aslında, bir rönesans olup, uzun zamandan beri, her alanda, sadece Batı'yı taklit etmekle yetinmiş ve kalkınmasını bu yolla gerçekleştireceğine inanmış bir toplumun, artık, Batı'yı taklit etmekle sorunlarının çözülmemeyeceğini anlaması ve vargücü ile kendi sorunlarına eğilmeyi öğrenmesi hareketidir. Bu eğilim, gelişigüzel bir olay olmayıp Türkiye'deki temel toplumsal yapı çelişkilerinin ortaya koyduğu baskıların açık-seçik bir şekilde su yüzüne çıkmasından başka bir şey değildir. Başka bir deyişle çeşitli ekonomik ve toplumsal yapı dinamikleri üretim güçlerini ve üretim ilişkilerini etkilemekte, temelden gelen bu itmeler bilimde ifadesini bulmakta, yeni yeni analizlerin gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Her türlü peşin yargı ve şartlanmalardan uzak kalarak bu oluşumu izlemek gerekir.

1. Kitap ve makalelerin bir kısmı Kaynaklar'da gösterilmiştir.

Her şeyden önce Türkiye'nin yapısal analizini yapmayı hedef alan bu gelişim içinde ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri "Doğu Sorunu" olmuş, sorunun hem sosyo-ekonomik, hem de etnik yönleri bilimsel açıdan tartışılmaya başlanmıştır. Bu makalede Doğu Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal yapısı ana hatlarıyla ortaya konulup bu yapıdaki değişmeler, değişmelerin dinamikleri ve özellikle burjuvalaşma eğilimi üzerinde durulacaktır.

Toplumsal yapı analizlerinin en önemli tarafı, mevcut ekonomik ve toplumsal yapıyı kavrayıp, bu yapıdaki gelişmelerin geleceğe doğru doğrultusunu çizmek ve bununla ilgili plân ve programların hazırlanmasına yardımcı olmaktır.

Bugünü anlamak, geçmişi doğru bir şekilde değerlendirmekle mümkün olduğu gibi, geleceği hesaplamak da bu günü bilmekle olur.

Bilindiği gibi bugün Doğu Anadolu, Türkiye'nin öteki bölgelerine nazaran ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden geri kalmıştır. Bilim adamları ve çeşitli siyasi kuruluşlar bu dengesizliğin nedenlerini açıklamaya çalışmakta ve dengesizliği giderici çareler aramaktadırlar. Fakat soruna daima soyut bir hürriyet ve idealizm açısından bakılıp büyük bir gerçek olan sosyal sınıflar ve bu sınıfların ideolojileri ihmal edildiği için, ne Doğu Anadolu'nun geri kalması olayı tam anlamıyla açıklanabilmiş, ne de bu geri kalmışlığı giderici tedbirler getirebilmiştir. Örneğin Doğu Anadolu'nun geri kalması söz konusu olduğu zaman, şu husus sık sık söylenmektedir: "Doğu'nun geri kalmasının başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan biri, Doğu Anadolu'nun siyasi iktidarlar tarafından ihmal edilmesi, öteki de Doğu Anadolu'nun ekonomik ve toplumsal yapısında, halâ ağalık, şeyhlik, aşiret reisliği gibi ortaçağ kalıntısı kurumların mevcut olmasıdır." Aslında, Doğu Anadolu'nun geri kalmasını açıklamak için söylenen bu sözler Doğu'nun geri kaldığını ifade eden nedenler değil, belirli ekonomik, toplumsal ve kültürel politikaların sonucu olmuştur. Başka bir deyişle, ağalık, şeyhlik, aşiret reisliği gibi ortaçağ artığı kurumların mevcut olması Doğu'nun geri kalmasını açıklayamaz. Siyasi iktidarlar tarafından yürütülen ekonomik ve toplumsal politikalar sonucu bu kurumlar hâlâ ayaktadır. Siyasi iktidarların Doğu Ana-

dolu'yu ihmal etmeleri yine bu ekonomik ve toplumsal politikaların bir gereği olmuştur. Bu bakımdan biz konuya sınıf açısından bakacağımız gibi, görevi birinci derecede egemen sınıfların açısından bakacağımız gibi, görevi birinci derecede egemen sınıfların ideolojisini gerçekleştirmek olan, bürokrasi, özellikle bürokrasi-halk çelişmesi açısından da bakacağız.

TOPLUM YAPILARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Toplumları karakterize eden en önemli faktör üretim güçleri ve üretim ilişkileri tarafından belirlenen üretim biçimidir. Üretim güçleri başta toprak, fabrika vs. olmak üzere toprağı işlemek ve fabrikayı çalıştırmak için kullanılan her türlü makına, araç-gereçtir. Bunların ötesinde emek ve bilgi de üretim güçlerindedir. Üretim güçleri ile insan toplulukları arasındaki ilişkiler, özellikle üretim güçlerine sahiplik ise üretim ilişkilerini meydana getirir. Aslında üretim güçleri ile üretim ilişkileri bir bütündür. İşte bu bütünün adı "üretim biçimidir." İnsan toplulukları şimdye kadar, ilkel topluluktan başlayarak başlıca beş çeşit üretim biçimi yaşamıştır. Bunlar ilkel toplum, kölelik, feodal üretim, kapitalist üretim, ve sosyalist üretimdir. Tarihsel gelişim içinde bu üretim biçimleri birbirlerini izlemişler, birbirlerinin sebep ve sonucu olmuşlardır. Aslında üretim biçimlerinin evrimi üç temel çelişkinin işleyişi sonucu olmaktadır. Bu çelişkilerden birincisi, insan ile tabiat arasındadır. Bu çelişkinin dinamiği insanın tabiatı kontrol etme azmidir. Ve insanın zaferi ile sonuçlanır. Bu zafer, toplum için yeni bir üretim gücü meydana getirmiştir. Bu yeni üretim gücü eski üretim ilişkileriyle çatışır ve ortaya yeni üretim gücüne uyumlu bir üretim ilişkisi çıkar. Üçüncü olarak, yeni üretim ilişkisi eski üstyapı ile çatışır ve ortaya altyapıya uyumlu yeni bir üstyapı çıkar. O halde toplumsal gelişimi sağlayan unsur yeni bir üretim gücü olduğu gibi, toplumların bulunduğu gelişme seviyesini tayin eden de üretim güçlerinin ve üretim ilişkilerinin ulaştığı seviyedir.

Bugün Doğu Anadolu'da feodal ve yarı feodal, fakat hiçbir zaman kapitalizme varamamış bir üretim söz konusu-

dur. Feodalizmi tasfiye edecek olan ulusal burjuvazi ise henüz belirli bir gelişim sürecine girmemiştir.

Feodalizm Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra özellikle Avrupa'da görülen bir toplum biçimi olmakla beraber, çeşitli çağlarda dünyanın her yerinde görülmüştür. Feodal toplumu ve bu toplumun üretim ilişkilerini belirleyen en önemli faktör ücretsiz emeğin, başka bir deyişle angaryanın var olmasıdır. Feodal toplumun çok önemli olan başka bir özelliği de ekonomisinin tamamen tarıma dayanıp, teknolojinin çok ilkel olmasıdır. Hatta feodal toplumu, öküz, karasaban, ve kağıya dayanılarak artık üretimde bulunan toplum ve üretim düzenidir diye de tarif edebiliriz.² Bu toplum düzeninde özel mülkiyet belirlemiştir. Ve toprak kısmen özel mülkiyet (Feodaller) kısmen de merkezi otorite (Devlet) tarafından paylaşılmıştır. Bunun ötesinde dini kurumlar da (Avrupada kilise, Türkiye'de tarikatlar, şeyhler) mülkiyete sahip olabilirler. Toprağa bağlı köylüler, yani toprak köleleri ile toprak sahipleri arasında üretim ilişkilerinden doğan kişisel bir bağ vardır. Ve köylü istediği zaman topraktan ayrılamaz. Toprak sahibinin kendisine göstereceği toprak parçasında üretim yapar ve hasat sonunda elde ettiği ürünün bir kısmını toprak sahibine verir. Bunun miktarı, feodal hukuk tarafından saptanmıştır. Anlaşılacağı gibi burada emek tamamen bağımlıdır. Fakat bu bağımlılık aslında kendi zıttını da yaratıp köylü ile toprak sahibini karşı karşıya getirir ve bu çelişki emeğin özgürleşmesi sürecini başlatır. Zaten feodalizmden kapitalizme geçiş emeğin özgürleşmesi olayından başka bir şey değildir. O halde feodal üretim biçiminin başka bir özelliği de onu kapitalist toplum aşamasına götürecektir çelişkileri bünyesinde taşımasıdır. Öte yandan feodal ekonomik düzen kapalı bir bünyeye sahiptir. Kapalılık artık üretimin son derece az olmasından ileri gelmektedir. Her ne kadar emeğe ücret ödenmiyor ve artık ürün toprak sahibi feodalde birikiyor ise de, teknolojik olanakların öküz, karasaban, kağı gibi araçlara dayanması birikimin ileri ve hızlı değil geri ve yavaş olması sonucunu doğurur. Dolayısıyla artık üretimi az olan bir toplumun dış

2. Mübaccel Kıray, 2. Beş Yıllık Plan'da Köy ve Köylü Sorunu, Mülkiyeler Birliği Dergisi, Sayı 12, Temmuz-Eylül 1968 Ankara.

pazarlara açılıp, ürünlerini orada değerlendirmek olanağı ortadan kalkmaktadır. Feodalizmden sonra gelen kapitalist üretim biçiminin ise en önemli özelliği emeğin özgürleşmesi yanında üretimin pazar için yapılmasıdır. Kapitalist üretim biçiminde artık ürünün çok hızlı birikimi, üretimi kendine yeterli olmaktan kurtarıp pazar için yapılır hale getirmiştir.³

Feodalizm az çok meşru ve hukuki bir toplum düzenidir. Sözlü veya yazılı bir hukuku vardır. Bu hukuk toprak sahibi feodal ile toprakta çalışan kişi arasındaki görev ve sorumlulukları saptamıştır. Feodal ile köylü arasındaki ilişkilerin böyle hukuksal bir kaynağı olduğu içindir ki meşrudur. Fakat feodalitenin çeşitli çağlarda ve çeşitli ülkelerdeki görünüşü aynı değildir. Feodalitenin meşrulaşmış ve hukuki kimliğe bürünmüş şekilleri olduğu gibi zor ve baskıya dayanan şekilleri de pek çoktur. Biz feodalitenin zora ve baskıya dayanan bu şekline "Derebeylik" diyoruz. Derebeylik her ne kadar feodalite sözünün karşılığı ise de, sosyolojik bir anlama sahip olduğu da şüphesizdir. Bugün Doğu Anadolu'da görülen özellikle bu ikinci şekildir. Fakat derebeylik, feodalitenden ayrı bir üretim biçimi değildir. Toplumsal yapı dinamiklerinin işleyişi sonunda temelden gelen birtakım itmelere rağmen, feodalın, hak ve çıkarlarını baskı yolu ile sürdürmek istemesidir.

DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN GELİŞİMİ⁴

Doğu Anadolu'daki toprak mülkiyetinin köklerini Osmanlı toprak rejiminde aramak gerekir. Bu rejime göre top-

3. Oskar Lange, **Ekonomi Politik I**, Çev. Muaffak Şerif, Ataç Kitabevi, İstanbul 1965, s. 29 vd.

4. Burada Doğu Anadolu tabiri geniş anlamda kullanılıp, Güneydoğu Anadolu illerini de kapsamaktadır. Fakat Doğu Anadolu yine, üretim güçlerinin ve ilişkilerinin seviyesine göre kendi içerisinde birtakım gruplara ayrılabilir. Biz Doğu Anadolu'yu başlıca üç grupta inceliyoruz. Birinci grup: Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis, Van, Adıyaman, Malatya, Elâzığ, Siirt; İkinci grup: Gaziantep, Urfa, Diyarbakır, Mardin; Üçüncü grup: Hakkâri.

Daha ziyade hayvancılık yapılan birinci grupta aşiret şeklindeki sosyal ve siyasal örgütlenme, ikinci grupta, tarla tarımına dayanan

rak, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Toprakta faydalanma hakkı ise has, tımar, zeamet örgütü içinde reayaya verilmiştir. İmparatorluk üzerinde rakıpsız bir hak sahibi olan padişah, savaşta yararlık gösterenlere çok geniş araziler vermiş ve toprakların idaresi Osmanlı toprak rejiminin dışında tutulup özel hukuk kaidelerine göre işletilmeye başlanmıştır. Örneğin Yavuz Sultan Selim 1514 yılında Çaldıran Seferi'ne giderken, Doğu ve Orta Anadolu'da büyük bir gelişme gösteren Şia hareketini bastırmak için çok büyük bir kütleyi kılıçtan geçirmiştir. Bu arada Sırt, Bitlis, Diyarbakır, Malatya gibi yerlerde oturup Alevi olmayan ve kendisini destekleyen aşiretlere ve Kürt Beyleri'ne ise yurtluk, ocaklık, adı altında malikaneler vermiştir. İşte bunlar Osmanlı feodalitesinin ve onun değişimi ile ortaya çıkan derebeyliğin ilk tohumlarıdır. 1891 yılında Doğu Anadolu'da kurulan 36 adet Hamidiye Alayı kuruluşu da bu derebeyliğin geniş çapta kökleşmesine sebep olmuştur. Fakat feodalitenin Doğu Anadolu'da esas kök salması Cumhuriyetle birlikte olmuştur. 1923'e kadar, halk üzerinde derebeyi olarak hükümlerini yürüten Doğulu egemen sınıfların Cumhuriyetle özellikle Medeni Kanun ve özel mülkiyetin resmen kabulü ile toprak mülkiyetine sahiplikleri de, hukuksal bir hüviyete bürünmüş ve meşrulaşmıştır. Şu olayı kavramak çok önemlidir: Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Osmanlı toprak rejiminden özel mülkiyete dayanan bir geçiş niçin gürültüsüz patırtısız olmuştur. Veya devlet toprağı halka geçirecek, mülkiyetini ona devredecek düzenlemeleri niçin yapmamıştır? Buna lüzum yoktur. Çünkü toprak, zaten, imparatorluğun son zamanlarında mahalli derebeylerin eline geçmiştir. Mahalli derebeyler bunu, halk üzerinde yaptıkları baskı ve zor gücü ile elde etmişlerdir. Bu bakımdan Cumhuriyetle birlikte, devlet topraklarını vatandaşların mülkiyetine geçirecek yeni bir düzenleme gerekmemiştir. Medeni Kanun'un kabulü bu sosyolojik gerçeğe sadece hukuksal bir karakter

bir ekonomi vardır. Üçüncü grup olarak ele aldığımız Hakkâri ise tamamen farklı ekonomik ve toplumsal yapıya sahiptir. (bk. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosya-Ekonomik ve Etnik Temeller**, Yurt Kitap-Yayın, İstanbul 1992, s. 52

ve meşruluk vermiştir. Doğu Anadolu'da 1923'ten bu tarafa toprak mülkiyetinin dağılışı konusunda hiçbir önemli bünye değişikliği olmamıştır. Her şey Osmanlılar'ın son zamanlarında olduğu gibi devam etmektedir. O halde Doğu Anadolu'daki toplumsal yapı ile ilgili olarak söylenenlerin kaynakları Osmanlı toprak rejimidir. Bu bağı hiç bir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Cumhuriyetin ilânı ile birlikte merkezi otoriteye karşı yapılan isyanlar, bu isyanların sonucu olan sürgünler bu durumda bir değişiklik yapmadığı gibi, 1945'te çok partili demokratik düzene geçiş, bu durumu daha sağlam esaslara bağlamış, feodalitenin ve derebeyliğin güç kazanmasına sebep olmuştur.

Cumhuriyetle birlikte mülkiyet ve üretim ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yapılmamakla beraber üstyapı kurumlarında birtakım yeni düzenlemelere gidilmiştir. Siyasi iktidarı laikleşme sürecine paralel olarak, hukuksal kurumlarda da laikleşme olmuş, Batı'nın hukuku, örneğin İsviçre'nin Medeni Kanunu kabul edilmiştir. Bilindiği gibi Batı'nın hukuksal kurumları kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği bir üstyapı kurumudur. O halde Batıdan böyle bir müesseseyi ithal ederken, Batıda bu müessesenin nasıl ortaya çıktığını ve bunun aşamasını da ortaya koymak gerekir. Bu oluşum kısaca şudur: Feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerinin bünyesinde olan iç çelişkiler, coğrafi keşifler, ateşli silahların icadı ve bu gibi dış faktörlerle diyalog haline gelecek kapitalist devrime dönüşmüş, sanayi devrimini yaratmıştır. Bu şekilde oluşan yeni üretim ilişkileri, kendi üstyapı kurumlarını da yaratmakta gecikmemiş, toprak sahibi ile köylü arasında tamamen kişisel bağlara dayanan, feodal hukuk tasfiye edilerek köylünün, ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestisine dayanan yeni bir hukuk, yani kapitalist hukuk gelmiştir. O halde bugünkü Avrupa hukukunu ve kanunlarını bir veri değil tarihsel oluşum içinde ele almak gerekir. Bizim görevimiz, Avrupa'daki bütün toplumsal ve ekonomik devrimlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki karşılığını arayıp bulmak, ve toplumsal gelişmemizin tarihsel doğrultusunu çizerek, Avrupa'daki gelişim ile karşılaştırmaktır. O halde, Avrupa ile birlikte sanayi devrimini yapamamış, ekonomik ve toplumsal gelişmesi Avrupa kapitalizmi tarafından engellenmiş, hâlâ feodal ve yarı feodal aşamalarda bulu-

nan bir toplumda, Avrupa'nın birtakım ekonomik ve toplumsal devrimler sonucu olarak ortaya koyduğu hukukun ve siyasi kurumların ithal edilip uygulanması o toplumda, ilerlemeyi hızlandırmak şöyle dursun, gerici kuvvetlerin sığınıp örgütleneceği şartları yaratmaktır. İşte bu oluşum içinde üstyapı kurumlarındaki bu temelsiz değişimler, Batılılaşmaya verilen anlamın yanlış olması sonucunu doğurmuş, Batı'nın üstyapı kurumlarını benimseyenler Batılılaştığını sanmışlardır.

1923'ten sonraki gelişmede ise şunları görüyoruz: 1923'ten sonra yapılan üstyapı devrimlerinin getirdiği olanaklar sayesinde Batı Anadolu kapitalist ilişkileri kurma sürecine girdiği ve bazı yerlerde bu süreç tamamlandığı halde, Doğu'da böyle bir gelişim mevcut olmamıştır. Gerçekten Batı'daki ağalar, traktör, pulluk, biçerdöver, mibzer gibi modern tarım araçlarından faydalanarak, tarım kredilerini geniş ölçüde kontrol ederek hükümetlerin fiyat politikasına etki edebilecek derecede baskı grubu olarak geniş ölçüde birikim yapmışlar ve kapitalist işletmeler kurup, bu ilişkileri deniz aşırı seviyede geliştirmeye başlamışlardır. Örneğin traktör, hem iş gücü hem de zamandan tasarruf etmekte ve hem de verimi artırmaktadır. Mibzer ise tohumdan tasarrufu sağladığı gibi, ekilen tohumun daha iyi filizlenme ve gelişme olanaklarını da sağlar. Krediden faydalanma ve fiyat politikasına etki edebilecek derecede baskı grubu olmak ise, işletmenin gerek alım, gerekse satım bakımından dış ilişkiler alanının gelişmesine, daha elverişli pazarlar ve hammadde kaynakları bulmasına sebep olur. Faizle borçlanma ilişkilerinin Batı'da çok belirgin olması, kendine yeter üretimden pazar için üretime geçişi sağladığı halde, Doğu'da böyle ilişkiler gelişmemiştir. Bu ise her şeyden önce Doğu'daki feodal ile Batıdaki toprak ağası, aracı, tefeci ve tüccarın Türkiye'nin toplumsal yapısı içindeki rollerinin farklı farklı olduğunu ortaya koyar. O halde 1923'ten sonra Batıdan, hukuk, kanun, siyasi kurumlar şeklinde ithal edilen ve her şeyden önce özel mülkiyeti getiren bu üstyapı kurumları Batı Anadolu'da kapitalizme geçişi başlatıp hızlandırdığı halde, Doğu Anadolu'da feodal ilişkilerin daha da kökleşmesine sebep olmuştur. Doğu Anadolu'daki feodalitenin 1923'ten bu tarafa olan gelişimi incelenirken, etnik faktörler de hiçbir za-

man ihmal edilmemelidir. Bu, 1923'ten sonra siyasi iktidar laikleşirken dinin ve tarikatların halk yığınları üzerindeki ezici etkisini kaybetmesi ve onun yerine getirilen Türk Milliyetçiliği fikri ile yakından ilgilidir.⁵

DOĞU ANADOLU'DA FEODALİZMİN BUGÜNKÜ DURUMU

1965 nüfus sayımına göre, Doğu Anadolu Bölgesinin nüfusu 5 milyon 903 bindir. Bu, Türkiye nüfusunun % 18.8'idir. 18 ili içine alan Doğu Anadolu'nun kapladığı alan ise 220 bin 735 km²'dir. Bu da Genel Türkiye arazisinin % 29.9'dur. Bölgede nüfus yoğunluğu genel olarak 27 olup Türkiye ortalamalarının çok altındadır. Yalnız ortalama nüfus yoğunluğu kuzey taraflarda daha düşük olup (26) güney de fazladır (37). Hakkâri'de ise sadece 9'dur. Bu nüfusun yerleşme birimleri itibariyle dağılımı ise şöyledir:

	<u>Sayıları</u>	<u>Nüfusları %</u>
Göçebe Aşiretler	Tespit edilememiştir	1-1.5
Köy Altı yerleşme Biçimleri		
Kom, Oba, Divan,		
Mezra, Yayla,	9.717	19.2
Köyler	9.936	53.3
Kasabalar	138	11.9
Şehirler	18	15.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü 1965 Nüfus Sayımı Köy İşleri Bakanlığı
Köy Envanter Etüdüleri Çizelge 47.

NÜFUS, TOPRAK ve ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Aşağıdaki çizelge toprak mülkiyeti durumunu göstermektedir. Toprak mülkiyetindeki dengesizlikler, gelir dağılı-

5. İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 209-221

mında sınıflar arası keskinlikleri, insan ilişkilerinde görülen anonimleşmemiş şekilleri de beraberinde oluşturmaktadır:

Nüfus %	Sahip olunan toprak Dönüm	Kontrol ettiği dönüm
38	Topraksız	0
45.4	1-50	27
14.2	51-200	40
2.4	201 dönümden fazla	33
100		100

Kaynak: Köy İşleri Bakanlığı Köy Envanter Etüdüleri Çizelge 18-29.

Öte yandan din, eğitim, siyaset, demokrasi gibi üstyapı kurumları da bu yapıya göre şekillenip ona göre fonksiyonel bir karakter göstermektedir. Fakat, son zamanlarda nüfusun büyük bir hızla artışı, temeldeki bu sorunun daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doğu Anadolu'daki nüfusun artış hızı Türkiye ortalamalarının çok üzerindedir. Bunu, aşağıdaki çizelge göstermektedir. Artan nüfusun tabandan yukarı doğru yaptığı baskı ise gerçekten çok önemlidir. Çünkü nüfus artışı ile birlikte toprak, yayla, iş, geçim temin edebilmek gibi istekler de artmakta ve dinamizm kazanmaktadır. Toprak, yayla, işyeri istekleri şimdilik devlete karşı yapılmış olsa da dönüp dolaşıp toprağı kontrol edenlere geçeceği şüphesizdir. Doğu Anadolu'daki statükoyu parçalayacak tek unsur nüfus artışı ve bu oluşumun tarımdaki makınalaşma ile diyalog haline gelmesidir. Zira tarımdaki makınalaşma, yani traktörleşme hızı Doğu Anadolu'da gerçekten çok yüksektir. 1965-1966 yılında Türkiye'deki traktörleşme % 19 artarken, Doğu'da bu % 46'dır. 1966-1967 yılındaki artışlar da aşağı yukarı böyledir. Bu ise makınalaşma ile birlikte çok büyük köylü nüfusunun tarım sektörü dışında kalması ve kendisine tarım sektörü dışında iş araması demektir. Öte yandan normal bir şehirlileşme olayı olmadığını yani tamamen demografik bir yığılma oldu-

ğu için bu yığın fonksiyonel hale getirilmesi de zordur. Zira sanayileşme son derece zayıftır. Bu bakımdan temel toplumsal yapı çelişkileri statükoyu parçalayacaktır. İşte, geniş toprakları ve buna bağlı olarak geniş halk yığınlarını kontrol eden kişiler temeldeki çelişmeyi çok iyi gördüklerinden bu sorunu gizleyebilmek ve halkın bu konudaki bilinçlenmesini önlemek için hem baskı yapmakta hem de kamuoyunun dikkatini daha başka ve ana sorunun çok dışında bulunan alanlara doğru kanalizasyonla çalışmaktadırlar.

	1945 (Bin)	1965 (Bin)	20 Yıllık Artış %
Doğu (Şehir)	700	1.609	43
Doğu (Köy)	2.662	4.694	24
Doğu (Genel)	3.365	5.903	28.8
Türkiye (Şehir)	4.687	10.806	34
Türkiye (Köy)	14.193	21.586	21
Türkiye (Genel)	18.790	31.392	26.5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü 1945-1965 Nüfus Sayımları

Not: Yıllık artış hızları logaritmik olarak hesaplanmıştır.

Temeldeki ana sorunu gizleyen faktörlerden birisi çeşitli tarikat ve mezhep gruplarının din ve irticanın çatışma alanına sokulması, diğeri ise etnik olanın, yani Kürt sorununun dinamik tutulmasıdır. Yani milliyetçilik anlayışının yeni fikirlerine, özellikle devrimci fikirlere kapalı olduğu iddiasıyla büyük toprak sahipleri Kürt Milliyetçiliğini ana çelişkiyi gizleyebilecek bir etken olarak kullanmak isterler. Örneğin milliyetçi adamın kendi ağasını ve şeyhini sevmesi gerekliliğini savundukları gibi. Ağaların kullandığı başka bir taktik, doğrudan doğruya baskıdır. Ağa bu baskıyı günden güne artırdığı adamları sayesinde yapmaktadır. Bu baskının halk üzerindeki etkisi o kadar büyüktür ki, halk bu baskıya karşı yeni yeni direnme yolları aramaktadır. Eşkıyalık her şeyden önce bu direnmenin bir sonucudur. Bunun ötesinde az nüfuslu ağa köylerinin hemen yanında kurulan ve nüfusları gittikçe artan köylerin durumu da çok ilginçtir. Ağa, bu çözümleri baskı yolu ile önlemeye çalıştığı andan itibaren feodalitenin bünyesinde bulunan az çok hukukilik ve meşru-

luk durumu kaybolmakta, derebeyi hüviyetine bürünmektedir.

Bütün bu söylenenler 1967 yılı yaz aylarında Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yapılan ve Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığını protesto eden mitinglerde gayet somut bir şekilde belgelenmiştir. Mitingler her ne kadar Doğulu toplumcu aydınların feodal düzene ve bu düzeni sürdürebilmek için her türlü tedbiri alan Doğulu ve Batılı egemen sınıflara karşı bir protesto hareketi olarak başlamışsa da tabanda çok büyük etkiler yaratmış ve aydınların halk yığınlarıyla diyalog kurmaları sonucunu doğurmuştur. Mitinglere topraksız veya topraklı ve emeğinden başka hiçbir şeyi olmayan kimseler yanında ağalar, şeyhler, aşiret reisleri gibi üretim ilişkilerini kontrol edenler de katılmışlardır. Üretim ilişkilerini kontrol edenlerin mitinglere katılmalarının başlıca üç sebebi vardır. Birincisi, kamuoyunun temel toplumsal yapı çelişkilerinin de bilinçlenmesini önlemektir. İkincisi, Kürt halkının hor görülmesini protesto etmek, üçüncüsü ise kapitalist ağalar olmak özlemidir. Doğu'daki ağalar, Batı'daki toprak ağalarının çok geniş birikimler yaparak daha çok zengin oldukları, yani kapitalist ilişkiler kurduklarının farkındadırlar. Doğu'daki ağa da böyle işletmeler kurarak daha fazla birikim, daha fazla yatırım ve daha fazla kâr sağlamak amacındadır. Çünkü feodal ilişkilerin egemen olduğu düzende kendisindeki birikim de çok az ve yatırım olanakları çok düşüktür. İşte bunu anlayan ağalar da mitinglere katılmakta Doğu-Batı dengesizliğini ileri sürerek devletin Doğu'ya el uzatmasını, özellikle, yol, baraj, su kanalları, gübreleme gibi altyapı tesislerinin kurulmasını istemektedirler. Devletin Doğu için yukarıda sayılan alt yapı tesislerini yapması aslında feodal ilişkilerin tasfiyesini hızlandıracaktır. Çünkü haberleşme ve ulaştırma olanaklarının ve bunların gereği olan teknik bilgilerin yoğunlaşması sosyal yapıların gerek iç bünyelerini, gerek dış ilişkiler alanını er geç değiştirecek, daha dinamik ve yoğun insan ilişkileri, kişisel bağların çok büyük rol oynadığı geleneksel ilişkilerin yerini alacak, böylece feodal ilişkileri tasfiye edecektir. Feodal mülkiyet ve üretim ilişkilerini kontrol eden ağa, şeyh ve aşiret reisleri şimdi tamamen baskıya dayanarak bu mülkiyetlerini kontrol olanaklarını buluyorlarsa da, nüfus artışının ve makınalaş-

manın temelden yaptığı baskı, derebeylerin silahlı baskısını da aşacak güçtedir.

Zaten son 25-30 yıl içinde Türkiye'deki genel değişmeyi geriden de izlese ve kapitalist üretim düzeninden söz edilme- se de Doğu Anadolu'da da değişmeler olmuştur. Tarıma ma- kina girmeye başlamış, ortakçılık çözülmüştür. Eski ağa ai- lelerinin yeni kuşakları şehirlerde oturmayı tercih edip, avukat, eczacı, doktor vs. olmuşlardır. Böylece eski aileler düzenden ayrılmakta, eski aile yapısı çökmektedir. Fakat bu ağa ailelerinin toprakları, köyde yeni türeyen, eski ağalar kadar kuvvetli olmayan yeni bir sınıf tarafından kontrol edil- mekte ve yeni bir sınıf meydana gelmektedir.⁶ Bu fikirler doğrudur. Gerçekten ağaların bir kısmı şehirlileşerek ve top- raklarını da tamamen elden çıkararak köy ile ilişkilerini kes- mektedir. Fakat bu sık görülen bir olay değildir. Bu bakı- mından ağanın köyden şehire kayması sürecini daha derin bir şekilde tahlil etmek gerekir. Ağaların köylerden kasaba ve şehirlere doğru kaymaları izlenmesi gereken bir olaydır. Özellikle genel oy ve seçim mekanizmasından sonra bu olu- şum hızlanmıştır. Çünkü, ağa il encümeni, il genel meclisi gibi birtakım siyasi ve idari kurullara da girmiştir. Fakat ağa, hiçbir zaman toprağı elinden çıkarmamıştır. Ağanın kendisi şehirde de otursa köyde onun adına toprağı işleyen, toprağı işleyenleri kontrol eden birçok kahyası vardır. Ağa oğlu ne kadar okusa da avukat, eczacı, doktor, dişçi vs. olsa da kendi mülkiyeti konusunda çok bilinçlidir. Ağalar mülki- yetlerini parçalamamak için çocuklarını başkalarıyla evlen- dirmemekte, araya yabancı sokmamaktadırlar. Böylece ev- lenmeler ve miras hukukuyla meydana gelmesi muhtemel "toprağın parçalanması" olayını önlemektedirler. Ağaların, kendi çıkarları konusundaki bu bilinci büyük toprak mülki- yetinin Osmanlı devrindeki durumundan zamanımıza kadar getirilmiş, Cumhuriyetin getirdiğı birçok kanunun uygulan- masını hükümsüz bırakmıştır. Bu da toplumsal kanunların ve toplumsal dinamiklerin parlamenter kanun ve kararlar- dan daha ağır bastığını göstermektedir. Aşağıdaki çizelgede şehirlerde oturup köyde toprak kontrol eden ailelerin oranı, kontrol ettikleri topraklar konusunda geçerli rakamlar var- dır. Bir kere topraklar geniş ölçüde şehirde oturan toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir. Bu oran Diyarba-

kır'da % 88, Urfa'da % 77'dir. Bu illerde köyde oturan ve asıl üretimi yapan çiftçi ailelerinin sahip olduğu miktarlar ise sıra ile % 12 ve % 23'tür. Ayrıca toprak sahibi olan ailelerin Urfa'da % 6'sı, Diyarbakır'da % 3'ü şehirlerde oturmaktadır. Toprağın 4 ilde % 70'i, 18 ilde ise % 30'u şehirlerdeki toprak sahipleri tarafından kontrol edilmektedir. Şehirlerdeki toprak sahibi ailelerin tamamı mutlak rant sahibidir. Pazar için üretim söz konusu olmadığından diferansiyel rant da söz konusu değildir. Yani toprak sahibi köye kahyasını bırakmakta, köylü çok önemli işleri dışında daima kahya ile ilişki kurmaktadır. Ağa ise toprak dışında yeni kontrol alanları yaratmaya çalışmakta, ticari faaliyetlere katılmakta veya işlerini tek başına idare etmektedir. Bunun yanında han, apartman, otel, sinema, dükkân gibi çeşitli binalarını bizzat sahibi de olabilmektedir. Bu şehirlerde ve kasabalarda gelişen yeni burjuvazi ile feodal ağanın aynıyetini ortaya koyar. Bu durum, küçük kasabalarda daha belirgindir. Örneğin Bulanık'ta küçük sanatları ve ticari faaliyetleri kontrol eden iki büyük aile vardır. Küçük kasaba burjuvazisi olarak gözüken bu aileler aslında 1950'lerden itibaren kasabaya gelip yerleşen feodal ağalardır. Ve bu ağalar köylerdeki ilişkilerine son vermemişlerdir. Bu durum feodal ağaların yavaş yavaş Batı'daki egemen sınıflarla bütünleştiğini gösterir. Bu bütünleşmeyi izlemek gerekir. Öte yandan, feodal mülkiyet ilişkilerini kontrol eden ağaların köylerden kasaba ve şehirlere doğru kayması, bu ilişkileri köyde olduğu gibi kasabalarda ve şehirlerde de kontrol etmeye başlaması demektir. Bu ise şehir ve kasabaların, esas amaç olan kırsal alanları etki altında tutması değil, tersine, kırsal alanların kasaba ve şehirleri etki alanı içine almasıdır. Oysa, Ortaçağ Avrupasında şehirler feodal ilişkiler alanının dışında kalan bir ünedir. Kontrol edenler (senyörler) kontrol edilenler (köylüler), yanında orta sınıfı meydana getirip şehirlerde otururlar, ticaret ve sanayi ile uğraşırlar. Şehirlerdeki bu ekonomik ilişkiler feodal olmaktan çok ileri olup, kapitalizm öncesi ilişkilerdir. Şehirlerdeki lonca örgütünün gelişmesi bunun en önemli belirtisidir. Zaten Avrupa'da feodal üretimden kapitalist üretime geçişte, daha çok, şehirlerdeki bu gelişimin kırsal alanları daha fazla etki altına alması rol oynamıştır. Şehirlerin hızla gelişimi, endüstri ve ticaret faaliyetlerini ge-

liştirmiş, feodalitenin en kuvvetli olduğu devirlerde fonksiyonsuz kalan kralların, yeni gelişen bu sınıfla işbirliği yapmasıyla merkezi otorite kuvvetlenmiş, bütün bu oluşumlar karşısında feodal beyler zayıflamış ve hızla gelişen şehirler kırsal alanlarla tamamen bütünleşerek burjuva devrimini yaratmışlardır. İşte klasik Avrupa feodalitesindeki şehirlerin fonksiyonları kısaca budur. Oysa Doğu Anadolu'da özellikle nüfus artışı ve traktörleşmeden dolayı şehirler hızlı bir şekilde büyümektedir. Fakat hızla artan bu kalabalığı fonksiyonel duruma getirecek endüstri ve çalıştırma olanakları yaratılmadığından yapısal bir çelişki ortaya çıkmaktadır. İşte ağaların köylerden kasaba ve şehirlere doğru kayması, köylerde egemen olan feodal üretim ilişkilerini oralarda da kontrol etmesi demektir. O halde, ağaların köylerden şehirlere doğru hareketi normal gelişimi feodal ilişkiler çerçevesi içinde eriterek durduran ters bir oluşumun meydana gelmesine ve burjuvazinin kuvvetlenmesine engel olmaktadır. Dolayısıyla bu süreç içinde kırsal alanların feodal ilişkileri, şehirleri daima etkileri altına aldıklarından şehirleşen ve kasabalanan köylerden çok, köyleşen kasaba ve şehirlerden söz etmek daha doğrudur. Bu olaylar Doğu Anadolu'da şehirlerde hızlı bir nüfus büyümesi olduğu halde, neden hâlâ sermaye birikiminin yapıp daha ileri üretim düzenine geçilemediğini açıklayan ilginç olaylardır. Çünkü şehirlerde oturan ağa aileleri için önemli olan, toprağın kendisi değil, onun getireceği gelirdir. Teknolojinin ve toplumsal ilişkilerin geriliği ise birikimi engelleyen başka bir sebeptir. Bunun ötesinde Doğulu egemen sınıfların, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşme olanaklarının artması bu birikimi yine engellemektedir.

Aile başına düşen tarım arazisi
 Kentteki ailelerin denetlediği ortalama dönüm
 Köydeki ailelerin denetlediği ortalama dönüm
 Kentteki ailelerin denetlediği arazinin toplam tarım arazisine oranı
 Köydeki ailelerin denetlediği arazinin toplam tarım arazisine oranı
 Kentteki toprak sahiplerinin köydeki toprak sahiplerine oranı
 Kentteki toprak denetleyenlerin toplam ailelere oranı
 Köyden toprak denetleyenlerin toplam ailelere oranı

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Erzincan	18	74	14	23	77	6	5	95
Erzurum	37	156	33	12	88	3	2	98
Kars	39	50	39	4	96	9	3	97
Ağrı	63	222	60	6	94	2	2	98
Tunceli	18	115	12	35	65	3	4	96
Bingöl	11	42	10	9	91	2	2	98
Muş	52	166	47	12	88	4	4	96
Bitlis	27	196	29	20	80	8	7	93
Van	46	257	42	10	90	2	2	98
Adıyaman	24	36	15	36	66	3	2	98
Malatya	19	106	16	18	82	3	3	97
Elazığ	22	96	17	28	72	6	6	94
Siirt	25	31	20	22	78	2	2	98
13 İl	31	128	29	14	86	3.7	3	97
Gaziantep	30	140	16	52	48	12	11	89
Urfa	73	833	8	77	23	7	6	94
Diyarbakır	44	13	6	88	12	3	3	97
Mardin	32	175	16	53	47	11	10	90
4 İl	44	413	14	70	30	8	7.5	92.5
Hakkâri	11	36	10	7	91	2	1.8	98.2
18 İl	35	261	24	30	70	5	4.5	95.5

I=a/f II=e/d III=c/d IV=e/a V=c/a VI=d/b VII=d/f VIII=b/f

Kaynak: İsmail Beşikçi, a.g.e, s. 84

SONUÇ

Çok partili demokratik düzene geçiş, ağa, şeyh ve aşiret reislerini tekrar müesseseseleştirdiği gibi, Doğulu ve Batılı egemen sınıflar arasındaki bütünleşmeyi de sağlamıştır. İşte bu demokrasi oyunu sayesinde, gerek merkezi otoriteye isyan eden, gerekse merkezi otorite ile sürtüşmesi olmayan bütün feodaller, yavaş yavaş, Batı'daki egemen sınıflarla bütünleşmeye başlamıştır. Bu oluşumun en belirgin delili, kırsal alanlara hakim olan feodallerin artık kasaba ve şehirlere doğru kayması ve toprakla birlikte, ticaret, el sanatları, politika, kredi gibi başka olanakları da kontrol etmeye başlamasıdır. Bu, yeni gelişen burjuvazinin kaynağının feodalite olduğunu, yani feodalite ile burjuvazinin aynıyetini gösterir. Doğulu ve Batılı egemen sınıfların açıklamaya çalıştığımız bütünleşmeleri sonucu, Doğu'da kazanılan bütün gelirler Batı Anadolu'da yatırılmakta, bu ise Doğu Anadolu'yu sürekli olarak fakirleştirmektedir. Doğu Anadolu'nun en önemli üretimi olan hayvancılıktan sağlanan gelirler (Kaçakçılık) böyle olduğu gibi, doktor, eczacı, bürokrat gibi kişilerin gelirleri söz konusu olduğu zaman da bu ifade doğrudur. Ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal üretim ilişkileri sonucu birikim yapan kişilerin kazançları yine aynı bütünleşme dolayısıyla Batı'ya aktarılmaktadır. Burada sınıflar arasındaki çelişki ile birlikte bürokrat halk çelişkisini de göz önünde bulundurmalı, her ikisi birlikte ele alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- Abadan Nermin : **Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahliili**, SBFY, Ankara 1967
- Aras Ahmet : **Sosyalist Açından Doğu Sorunu**, **ANT** Dergisi, Sayı 124-125-126-127
- Avcioğlu Doğan : **Türkiye'nin Düzeni, (Dün-Bugün-Yarın)** Bilgi Yayınevi, Ankara 1968
- Aybar Mehmet Ali : **Türkiye Sosyalizmi, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1967, s. 638-670
- Belli Mihri : **Türkiye'de Karşı Devrim, Türk Solu**, Sayı 64, 4 Şubat 1969
- Berkes Niyazi : **İki Yüz Yıldır Neden Bocalıyoruz**, Yön Yayınları, İstanbul 1963
- Berkes Niyazi : **Ulusculuk, Batıcılık ve Toplumsal Devrimler**, Yön Yayınları, İstanbul 1961
- Berkes Niyazi : **Türkiye İktisat Tarihi (Yüz Soruda Serisi)**, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969
- Beşikçi İsmail : **Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alıkan Aşireti)**, Doğan Yayınevi, Ankara 1969
- Beşikçi İsmail : **Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyal-Ekonomik ve Etnik Temeller**, E Yayınları, İstanbul 1969
- Beşikçi İsmail : **Doğu Anadolu'da Sosyal ve Siyasal Değişmeyi Etkileyen Dinamikler**, Yavuz Abadan'a Armağan, SBF Yayını, Ankara 1969, s. 402-440
- Boran Behice : **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, Gün Yayınları, İstanbul 1968
- Boratav Korkut : **Gelir Dağılımı (Kapitalist Sistemde Türkiye'de, Sosyalist Sistemde)**, Yüz Soruda Serisi, Gerçek Yayınları, İstanbul 1969.

- Divitçiođlu Sencer** : **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,** İktisat Fakóltesi Yayını, İstanbul 1967
- Erdost Muzaffer** : **Türkiye Sosyalizmi ve Sosyalizm, Sol** Yayınları, Ankara 1969
- Erdost Muzaffer** : **Şemdinli Aşiretlerinde Üretim İlişkileri, Türk** Solu, Cilt I, Sayı 22, 23, 24, 25.
- Erdost Muzaffer** : **Doğu Anadolu'da Hayvancılığın Feodal Ka-** rakteri, **Aydınlık Dergisi,** Sayı 12, Haziran 1969
- Fişek Kurthan** : **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İş-** çii Sınıfı, Doğan Yayınevi, Ankara 1969
- Fişek Kurthan** : **Anadolu Toplumlarının Evrimi Üzerine** Düşünceler (Asya Feodalitesi ve Emperyalizm), SBFY, Cilt 22, No: 1
- Kıray Mübeccel** : **Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil** Kasabası, DPT Yayını, Ankara 1964
- Küçükömer İdris** : **Düzenin Yabancılaşması, Batılılaşma,** Ant Yayını, İstanbul 1969
- Ökçün Gündüz** : **Türkiye İktisat Kongresi, İzmir, SBFY,** Ankara 1969
- Sencer Oya** : **Türkiye'de İşçi Sınıfı, Değuşu ve Yapısı,** Habera Yayınevi, İstanbul 1969
- Sencer Oya** : **Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi, Habo-** ra Yayınevi, İstanbul 1969
- Sencer Muzaffer** : **Osmanlı Toplum Yapısı, Ant Yayınları, İs-** tanbul 1969
- Sertel Yıldız** : **Türkiye'de Hericel Akımlar, Ant Yayınları,** İstanbul 1963
- Soysal Mümtaz** : **Anayasaya Giriş, II. Baskı SBFY, Ankara** 1969

- Timur Taner** : **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, SBFY, Ankara 1968
- Tuncay Mete** : **Türkiye'de Sol Akımlar**, II. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968
- Yasa İbrahim** : **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Sorunları**, SBFY, Ders Notları, Ankara 1969
- Yavuz Fehmi** : **Türkiye'de Dengesiz Gelişme**, Yavuz Abadan'a Armağan, SBFY, Ankara 1969, s. 673-688

